

PRZEMYSLTŐL BRESZT-LITOWSZKIG

HARCZTÉRI ÉLMÉNYEK
ÉS
LENGYEL-MAGYAR TÖRTÉNETI EMLÉKEK

IRTA

DR. SZÁDECZKY KARDOSS LAJOS

EGYETEMI TANÁR

BUDAPEST, 1916
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA
KIADÁSA

NAGYMÉLTÓSÁGÚ

LIVNÓI HADFY IMRE

m. kir. honvéd altábornagy úrnak,

a 39. honvéd gy. hadosztály parancsnokának

stb. stb.

ajánlom e hadinaplót,

igaz tisztelettel, hálás érzélemmel.

Kegyelmes Uram!

Kedves barátom!

Lemberg tájékáról Lublin vidékéig Veletek száguldoztam a moszkálok nyomában.

Kitüntettél barátságoddal, jelvényeitekkel; vezérkarod s vitéz honvédeid bajtársukká fogadtak. Együtt jártam Veletek a Blato mocsarai közt, Belz hullámos térein, az orosz-lengyel homok-tengereken. «Kesely» lovam — amikor kellett, mindig — fel volt kantározva. 30 kilométert is futottunk egy napon, — de mindig «Előre», a mint tündér-újjak süvegeitekre hímezték.

Láttam ágyúitok munkáját, voltam a fronton, lövészárkaitokban, hallottam az ellenség srapneljei s puskagolyói füttyülését.

A harcz szünete közben alkalmat adtál kirándulásokra, gépkocsin, — elfoglalt városokba, csataterekre.

Sokat láttam, tanultam, gyönyörködtem. Ti csináltátok s én írtam a históriát.

Mindezekért hálás érzelemmel eltelve Neked ajánlom e könyvecskét, mely nagyrészt Rólatok, a ti vitézi tetteitekről szól.

Mert még egyszer volt szerencsém Hozzátok, midőn Breszt-Litowszk elfoglalásával addigi győzelmeiteket megkoronáztátok. A vér- és tűzkeresztiségnél megint egyik koronatanútok voltam.

Mindezek előtt és közben a csataterék más részein is tettem tanulmányokat. Bejártam Galicziát s a Visztula vidékét. Az első magyar civil voltam a visszafoglalt Przemyslben. Ott voltam Lembergben is a felszabadítás örömmámorában. Jártam a Kárpátok között, az Uzsoki-szorosban.

Ezekről írt naplójegyzeteimet, tárczáimat fűztem itt egybe.

Fogadd szívesen ahhoz a sok elismeréshez és virághoz, a mit eddig kaptatok és főként akkor fogtok kapni, mikor győzelmes zászlóitokat haza vezérli a jó Isten.

Addig csak «Előre», a mint jeligétek hirdeti!

Kolozsvárt, 1915 szeptember 10.

Tisztelő híved

Szádeczky K. Lajos.

HOGY KERÜLTEM A HARCZTÉRRE?

Ez a «magyar királyi világháború» (a mint tréfásan LEHNHOFF berlini újságíró barátunk nevezgeti) felforralta mindenkinek véréét a vén Európában s a még vénebb Ázsiában, sőt a legsötétebb Afrikában is. Amerika — szokása szerint — ebből is csak üzletet csinált.

Hogy ne forrongott volna tehát az olyan vér, a mely eddig is történelemmel foglalkozott s írásban és szóval eleget bíbelődött csatákkal, hadjáratokkal.

Most igazi csaták folynak, a világtörténelem legérdekesebb fejezete csinálódik; fiaink, tanítványaink is ott vannak: a történetírónak és tanárnak is ott van a helye.

Oda vágytam azért is, mert az ifjúságot mindig a czéllövészetre buzdítottam s a kolozsvári egyetemen a czéllövést szerveztem és éveken át veztettem.

1914 szept. 21-én jelentkeztem a m. kir. honvédelmi miniszter úrnál, hogy Przemyslbe szeretnék menni; kértem, adjon vagy eszközöljön ki engedélyt. Kitérő választ kaptam. Végül csak arra kértem tájékoztatást, hogy ha engedély nélkül neki vágok, be tudok-e jutni a városba?

— Nem tudsz bejutni, körül van zárva, de ne szólj senkinek, mert még titok.

Tényleg annyira nem tudták az orsz. képviselők sem, hogy mikor előbb közöttük azt az aggályomat fejeztem ki, hogy a jaroszlói hídfő feladása részünkről Przemysl körülzárását jelentheti, senki sem hitte. A miniszter úr szavai nem hagytak fenn semmi kétséget.

Elmult az ősz, tél, jött a tavasz s mi Kolozsvárt a háborúból még semmit sem láttunk, csak a csapatok menését, a sebesültek jövését — s tartottuk a háborús felolvasásokat. Máskülönben a csataterektől távol úgy éltünk, mint a nyúlak a káposztás kertben. Még az orosz foglyoknak is csak híreket hallottuk. Sajnos, a magunkéinak is.

Husvét előtt írásban fordultam a honvédelmi miniszter úrhoz s az ő szíves közbenjárására április 27-éről meghívást kaptam a sajtóhadiszállás főparancsnokságától, hogy hadtörténelmi tanulmányok végett oda utazhatom.

Siettem befejezni hivatalos dolgaimat s május 27-én útra keltem.

A sajtóhadiszálláson SCHRÖTTER őrnagy, a főhadiszálláson lovag HÖHN Miksa tábornok, főparancsnok szívesen fogadván, csakhamar beosztást nyertem egy külföldiekből álló csoportba, mely a galicziai harcztereket volt beútzandó, *Przemysl* végcéllal, melynek ostroma immár megkezdődött.

Útirányunk volt *Krakó*, *Tarnow*, *Gorlice*, *Jaszló*, *Krosznó*, *Rzeszow*, *Jaroszló*, *Przemysl* és a közelben harczoló VI. hadtesthez csatlakozás. De midőn

Tarnowba értünk, azt hallottuk, hogy Przemysl egyik erődje már elesett. Siettünk azért a legegynesebb úton *Przemysl* felé.

Épen jókor érkezünk, hogy a visszafoglalást követő napon ott lehessünk és a holttestekkel borított és friss vértől párolgó csatateret láthassuk (jún. 4.).

Még ugyanazon hónap végén (jún. 22.) visszafoglaltuk *Lemberget*. Másnap reggel a főhadiszállásról oda indultam s gyönyörködtem az örömmorban úszó városnak a felszabadítás felett érzett boldogságában.

Onnan a VI. (kassai) hadtesthez mentem, szülőföldem hős honvédei közé s velök jártam az üldözött oroszok nyomában, *Lublin* közeléig.

A mint a hadi helyzet megállást és átcsoportosítást igényelt, július közepén haza jöttem. Utam *Zamosc, Tomasow, Rawaruszka, Lubacsow, Jaroszló, Przemysl* (harmadszor), *Szambor, Turka* felé — az *Uzsokiszoroson* át vezetett.

Varsó és Ivángorod elfoglalása után aug. elején ismét a sajtóhadiszállásra * siettem és bejártam a Visztulán túli vidéket, *Kielce, Radom* felé. Átkelünk a Visztulán a felégetett *Novo-Alexandria* mellett. Onnan elszáguлдottunk gépkocsin a bájos és élénk *Lublin* városába. Majd ismét a Visztula felé vevén útunkat, megnéztük a híres *Ivángorod* erőd-

* Hálás köszönettel tartozom gróf BECK-RZIKÓWSKI vezérkari alezredes, sajtóhadiszállási helyettes főparancsnok és GÁSPÁR ARTÚR m. kir. belügymin. osztálytanácsos, oda beosztott polg. biztos úrnak, kik törekvéseimben támogattak.

jeit. Onnan *Radzyn* érintésével siettünk *Biala* felé és *Breszt-Litowszk* alá, hogy elfoglalásánál jelen legyünk.

Ezekről az útakról és élményekről szólnak az alábbi tárczák és közlemények, melyek nagyobb-részt a Budapesti Hírlap és Az Ujság hasábjain jelentek meg.

Töredékes darabok, de mégis kerek egésznek alkotnak, mert a lengyel föld fölszabadításának főbb mozzanatait foglalják magokba. Kerek körútazás Galiczián végig és Orosz-Lengyelországon keresztül.

Három hónapnak az élményei: a legkimagaslóbb hadi események és fegyvertények s közbe a lengyel városok történeti emlékeinek röpke följegyzései.

Hála a Gondviselésnek, hogy látnom engedte és köszönet azoknak, a kik lehetővé tették.

Érdekesebb és tanulságosabb szünidőm még nem volt egyetemi tanári pályámon.

I.

HARCZTÉRI LEVELEK

ÉS

TÁBORI TÖRTÉNETEK

I.

KRAKÓTOL—JAROSZLÓIG.

1915 jún. 1—3.

A most dúló világháború történetét megírni, egy ember erejét felülmúló vállalkozás lesz. Már is százan és ezeren írják, jegyzik az adatokat; fényképezik, rajzolják, festik a hadijeleneteket, tereket, hadi mozzanatokot. De az adatok tára teljessé mégsem válhat, habár a mit emberi ész és erély megtehet, a mire a tudomány és technika képes, a mennyi életerőt az állam és társadalom kifejtteni tud: az most mind tevékenységben áll és igénybe van véve.

Az eddigi világháborúk, pl. a harmincz éves, vagy a Napoleoni hadjáratok csak lovagias tornajátékok voltak a mostani, három világrészben dúló, népek csatájához képest. A mohácsi csatában alig volt nagyobb a magyar sereg (28,000 ember), mint most egy-egy tábornok hadosztálya.

Szükséges és hasznos lesz azért mennél több adalékkal szolgálni e hadjárat történetéhez annak, a kinek alkalmá volt egyetmást látni és tapasztalni.

Engem is hadtörténelmi tanulmányok vonzván a csataterekre, néhány ecsetvonással vázolni óhajtom, hogy mit láttam, hallottam a galicziai fővonalon Krakótól Jaroszlóig tett útam az oroszok nyomában.

A legelső város, hol a hadiállapot már érezhető, Krakó. Esteli 11 órán túl nincs nyitva vendéglő s nagy a rendőri felügyelet a kémszolgálat ellen. Vacsora után sétát tévén a városban, a főtéren egy titkos rendőr megállásra szólított fel egy bérkocsit, melyben egy magányos nő ült. Ez kiugrott s menekült. Utólérve, hiába mentegetőzött, a rendőrségre vitték. Kétségtelen, hogy nem ok nélkül akart elillanní.

Az első hadikép *Bochnia* mellett a felrobbantott vasúti hid. Eddig haladtak az oroszok.

A Dunajec felé közeledve, a vasút melletti szerkérutak mindenütt ki vannak rakva fenyőgerendákkal: ezeken szállították a mieink a nagy ágyúkat, taraczkokat, melyek az orosz front áttörését előkészítették.

Tarnów előtt a Dunajec kettős vágányú hídja fel volt robbantva, egyik ága már helyre van állítva, a másik a folyó fenekén hever. A Biala felrobbantott vashídját is most javítják, a vonatok ideiglenes fahídon át közlekednek.

Igy megy ez tovább az egész vonalon a Szán folyóig s e miatt a közlekedés lassú s a torlódás a vonalon oly nagy, hogy órák hosszat kellett állania egy-egy vonatnak az állomásokon.

A vasúti hidakon kívül legtöbb kárt szenvedtek az állomási épületek. A *tarnowit* a mi ágyúink lőtték össze, hogy kiűzzék onnan az oroszokat; a többieket, főként a *rzesowitz*, *jaroszlóit* a menekülő oroszok égették fel (petróleummal leöntve). Ezeknek a pusztá falai állanak.

Tarnowot a miéink az orosz újév napján (jan. 14.) lőtték először. Délig vagy hat lövés esett. Délután egy gránát egy emeletes házat úgy szétlőtt, hogy semmi sem maradt belőle. Sok orosz pusztult el benne. A mikor az elesteket temették, másodszor is oda löttek s még többen pusztultak el, a temető pópával együtt. Egy banképületet is szétlöttek, azt hívén, hogy ott székel a parancsnokság; szerencséjére más banképületben volt. A lövésekre a közelebbi házak ablakai összetörték, az ajtók kinyíltak, az ágyak, bútorok megmozdultak.

November 10-étől május 6-áig volt a város az oroszok által megszállva. Május 2-án kezdődött a rettenetes ágyúzás, mely a 419-es magaslat ostromát bevezette, melyet végül rohammal vettek be május 6-án. Mire éjszaka eszeveszetten rohantak az oroszok Tarnowból is. Nagy mennyiségű lisztet hagytak ott, de főként rettenetes piszkot, szemetet, melyet most orosz foglyokkal takaríttatnak. A város kevés kárt szenvedett a lövedékektől. A polgárságot is megvédte a polgármester, Tertil országgyűlési képviselő tapintata és erélye, a ki imponálni tudott Markoff orosz parancsnoknak. Inkább zsaroltak, mint kegyetlenkedtek.

A rubel kényszer-árfolyamát 3 kor. $33\frac{1}{3}$ fillerre tették, míg a polgárság egymás közti magán (polgári) forgalmában 2 kor. 50 fillér volt az értéke. Főként a zsidók ellen hatalmaskodtak. Különben a város 40,000 főnyi lakosságából csak 2000 maradt otthon. Az elmenekültek házeit, boltjait kinyitották, árúikat megbízottaikkal potom áron el-

adatták. Az elhagyott házakba beszállottak s ezeket kifosztották. Gróf Tarnowszki kastélya, a közeli *Zglobice* faluban, össze van löve és kirabolva. Sangusko herczeg gyönyörű nyári laka a szomszédos *Gumniska* faluban (melyben 30 évvel azelőtt annyit gyönyörködtem) teljesen épen maradt, mert ott lakott az orosz fővezérlet.

Érdekes, hogy az oroszok az elásott értékeket miként kutatják. Vízet öntenek a gyanús helyekre s így kémlelik ki, hol van felásott talaj, mert ott a víz gyorsabban lefolyik.

Tarnow alatt megnéztük a Dunajec mellett elvonuló lövészárkokat: a nyugati parton a mieinket, a keletin az oroszokét, melyekben a téli hónapok folyamán egymással farkasszemet néztek. A mieink az oroszok piszkos ürgelyukaihoz képest valóságos földalatti paloták voltak, hátuk mögött virágos kertekkel s benne sírkeresztekkel.

Zbydowska-góra faluban meglátogattuk az apácza-kolostort, melyben orosz tisztek bált rendeztek s a mi harmincz és feles ágyúink egy lövéssel beszakították az emeletes hatalmas palota homlokfalát, mennyezetét, a másikkal a tornyot, harmadikkal a lépcsőzetet. A téglatörmelék garmadában hever egymáson, tetejében az épen maradt, lezuhant haranggal. Az ablakok a légnyomástól izzéporrá zúzódtak, a vasgerendák széttörték. A négyszáz orosz tisztből, a kik a bálteremmé alakított nagyteremben mulattak, az apáczák állítása szerint csak nyolczan maradtak életben. Az istenitélet mindenestre rettenetes lehetett. A negyedik lövés a

kertben, az orosz lövőárkok között vágott olyan mély és széles, tölcséralakú, kerek gödröt, hogy húsz orosznak elég lenne sírgödörnek.

De mindez gyerekjáték ahhoz képest, a mit a híres 419-es magaslaton láttunk, a hol a tarnowi áttörés kezdődött. Ezt a nagykiterjedésű hegyhátat a mi ágyúink úgy felszántották, oly óriási gödröket vágtak rajta, hogy látni is borzadály. Esővízzel telve olyanok, mint egy-egy fürdő medenczéje. Az orosz lövőárkok, melyek ezt a Dunajec fölött uralkodó hegyhátat körülveszik és keresztülszelik, rommá vannak löve; még most is rettenetes hullaszag árad ki belőlük s az eldobált ruhadarabok, felszerelési tárgyak, konzervdobozok szeméthalma.

*

Tarnowtól Rzeszowig (kb. 100 km.) útazásunk egy éjt s majdnem még egy napot vett igénybe a felrobbantott hidak s a nagy vonattorlódás miatt. Mellettünk az állomásokon német vonatok hosszú és sűrű sora állott, melyek élelmiszereket, lőszert, tüzéséget, ágyúkat, lovakat szállítottak. Némelyik már két hét óta volt útban. Egyiken hatalmas gépkocsik voltak: Kaiserliche Deutsche Post felíratokkal. Szembe osztrák vonatok jöttek, jodlízó tiroli császárivadásokkal. Közbe-közbe orosz foglyokat szállító vonatok. A szerencsétlenek mint az állatkerti ketreczekbe zárt vadállatok, úgy bámúltak ki a világba a vasúti kocsik ablakrésein, orrfacsaró büzt, valóságos hullaszagot árasztván maguk körül. Köz-

tük egész gyerekifjak, némelyek polgári ruhában. A sebesülteket magyar betegápolók szedték le betegszállító ágyakon.

Az állomások mellett frissen hantolt orosz sírok, a hirtelen ácsolt sírkereszteken feliratokkal. *Ropczyce*n két nagy orosz sír; egyikben 20 orosz fektüdt, kik május hó 10-én estek el itt és «I. Deutscher». Ezeket még az oroszok temették el.

Tovább csak úgy tudtunk sok órai várakozás után előhaladni, hogy a legelőbb induló vonatokra szálldogáltunk át s így öt vonatot használtunk; útaztunk osztrák, német vonaton felváltva, III. oszt. kocsiban, téhervonat kavicsszállítóján, postakocsiban stb. Csak úgy értünk el estétől másnap délután 3 órára *Rzeszow*ba, a hol katonai autót szereztvén, azon robogtunk tovább az 50 km.-re fekvő Jaroszlóba. A rzeszowi állomást május 10-én gyujtották fel a muszkák, petróleummal leöntve, hogy jobban égjen. A puszta, kormos falak merednek az égnek.

Jaroszló felé menet német hadak, majd magyar csapatok, nemzeti-színű zászlókkal, közbe orosz fogolyszállítmányok tarkázták azt utat. Az országút mellett kétoldalt a gabonában letaposott mellékútak, melyeken a trének vonultak; az út mentén mindenfelé lövészárkok.

Jaroszló mellett május 14—16-ikán folytak a csaták, mialatt az oroszok házról-házra jártak és raboltak. 16-án éjszaka vonultak ki a városból s a mieink 17-én, vasárnap, mentek be a felmentett városba. A város maga nagy kárt nem szenvedett, de a vasúti állomást felégették.

Az orosz megszállás szept. 18-ától május 16-áig, tehát nyolcz hónapig tartott. A 24,000 lakosból 2—3000 szegény maradt otthon. Most özönlöttek éppen haza felé Bécsből és másfelől.

Jaroszlón olyan élénkséget találtunk, mintha Berlinben lettünk volna. Mackensen parancsnokságának székhelye lévén, tele volt német katonával. Ezek a magyarokról elragadtatással beszéltek. «Mit den Ungaren zu kämpfen ist eine Passion», mondotta egyik német gárdatiszt.

A jaroszlaiak még többet panaszkodtak az orosz pusztítás miatt, mint a tarnowiak. Kirabolták házaikat, elvitték bútoraikat, főként a zongorákat. Egy órásnak boltját az orosz őrség segédkezése mellett rabolták ki. A midőn panaszt tett a rendőrségen, megverték. «Moskali zabrali!» a muszkák elrabolták! szállóigévé vált. Felkutatták az elrejtett értékeket s kiszedték a földből, falból is.

Most a nép boldog, hogy visszatérhetett s új életet kezdhet a romok felett.

II.

A PRZEMYSLI HARCZTÉR.*

Június 4-én.

Régi vágyam teljesült, hogy kijuthattam a harcz-
térre s hogy a világtörténelmi nevezetességre ju-
tott Przemyslt láthattam a bevételt követő napon.
Olyan hadtörténelmi képeket láttam ott és az út-
ban, melyet leírni alig lehet, de néhány vonással
ecsetelni mégis megkísérlem.

Május 31-én indultam el a sajtó-, illetően a fő-
hadiszállásról *Gschliesser* Rudolf tiroli császárvadász-
kapitány vezetése mellett, egy zsandár és néhány
mellénk rendelt katona kíséretében, a galicziai leg-
főbb csataterék megtekintésére. Hatan voltunk czi-
vilek: egy hollandi nyug. főkonzul, egy argentinai

* A «Budapesti Hírlap» június 9-iki számában vezércikk alak-
jában jelent meg, a következő bevezetéssel: »Ma egy egészen ju-
katlan cikket közlünk ezen a helyen, melyet barátunk, Szádeczky
Lajos egyetemi professzor bocsát rendelkezésünkre. Egy szemtanú-
nak eleven, változatos, pragmatikus leírása arról a csataterőről a
csatát követő napon, a melyre az egész világ szeme függesztve
volt. Hozzá a leíró tudós történetíró, a ki képzeletében nyilván
százszor próbálta rekonstruálni a históriai csataterék képét. Most
itt szemtől-szembe látott egyet, még szinte füstölögtek a romok,
még szinte párolgott rajta a vér. Szádeczky leírásában úgy görődül
le a plasztikus képek sora, mint egy panoptikumban, melybe mű-
vészi szem gyűjtötte össze egy világraszóló csata színterének rém-
séggel, ellentétekkel, föloszló hullákkal és ujjongó új élettel teli
képeit. A leírás itt következik.»

alezredes, két északamerikai hírlaptudósító, egy kinofényképész * és e sorok írója.

Krakó, a régi lengyel főváros volt első állomásunk, melynek gazdag történelmi emlékeiben nem először gyönyörködtem.

Tarnow alatt megnéztük a Dunajec mellett elvonuló lövészárkokat, a város érdekességét s a vidéken az oroszokkal vívott harcok színhelyeit, melyekről előbbi cikkemben részletesebben szólottam.

További célunk az volt, hogy *Tarnowból Gorlice, Jaszló, Krosznó* felé teszünk körutat *Przemysl* felé. De hallván, hogy megindult az erődök ostroma, a fővasútvonalon *Rzeszow* felé siettünk. Azaz csak siettünk volna, de a felrobbantott hidak s a rengeteg vonattorlódás miatt csak úgy tudtunk előre haladni, hogy vonatról-vonatra ugráltunk át s mentünk öt vonaton, a melyik előbb indult, hol osztrákon, hol németen, hol postakocsiban, katonai-, municzió- és élelemszállító vonaton s végül *Rzeszowtól*, hogy hamarabb érkezzünk, tizenkét személyre szóló autón.

Már eddig is számos orosz foglyot szállító vonattal találkoztunk, — itt most már az országúton kigyózó százaival, ezreivel találkoztunk e szerencsétleneknek, kiket az orosz deszpotizmus

* H. J. B. van *Royen* ny. főkonzul Budapestről; *Emilis Kinkel*, a «*La Nation*» haditudósítója *Buenos-Ayresből*; *Karl H. v. Wiegand*, a «*Newyork World*» tudósítója; *James O'Donnel Bennet*, a *Chicago Tribune* levelezője; *Edwin F. Weigle*, a *Chicago Tribune* fényképírója.

a vágóhídra hajtott. Ezek még boldogok, hogy ép bőrrel menekültek.

*

Jaroszlón azzal a hírrel fogadtak, hogy Przemysl az nap, június 3-án elesett.

MACKENSEN tábornok főhadparancsnoktól engedelmet kapván Przemysl megtekintésére, másnap, június 4-én hajnalban tizenkettes autónkon a Szán partjának nyugati magaslatain a főországúton rogtunk előre.

Feledhetetlen nap volt. Három órakor ágyúdörögésre ébredtünk. A húsz kilométer távolságra levő *Siemiawa* környékén folyt a harc. Jaroszlót elhagyva, kelet felől is megszólaltak az ágyúk s a közeli látóhatáron apró bárányszerűek tűntek fel az ég alján, sűrűn egymás mellett, a miből egy orosz repülőgép alakja bontakozott ki, menekülve az utána repülő srpnellövészek elől.

Az első falunál újabb megkapó kép tárult elénk. Valóságos népvándorlás. Falusi szekerek hosszú sora, rajtuk házi bútorok, konyhaedények, párnák, lim-lom s felettük apró gyermekek. Mellettük aszszonyok, lányok, teheneket, borjút, kecskét, juhót vezetve, apró batyukkal a hátukon. Egy, a harcvonalban álló falu lakossága volt, a kiket taktikai okokból kitelepítettek és a harcvonal mögé kísértettek.

A következő falu — földig égve — csak romokból állott, közben egy szép lengyel nemesi udvarház, oszlopos tornáczával, hatalmas gesztenye- és

hársfák árnyékában; de a ház leégve s a fák össze-
lövöldözött csonka ágakkal.

Következett a hírneves *Radyjno*, égnek meredő
puszta falaival, kormos, füstös, leégett házaival.
A nagy rutén templom hármas kupolás tornyát
őrállomásnak használták az oroszok. Sorsa az lett,
hogy az ágyúk és taraczkok ledöntötték kettőnek
a kupoláját és tátongó réseket ütöttek falain.

A következő falu házaiból egyetlen egy kőkémény
maradt épen, rajta gólyafészek, a pusztulásban is
híven kitartó lakójával. Úgy állott fölötte némán,
komoran a szegény gólyamadár, mintha szoborrá
vált volna a borzalomtól, melyből csak az ő sze-
rény otthona menekült meg épen. Vagy tán a tűz-
ben elpusztult párját és fiait várta és gyászolta.*

A pusztulásnak ebben a tengerében máskülön-
ben olyan mozgalmas volt az élet, a lázas sürgés-
forgás, hogy csak a legnagyobb óvatossággal ha-
ladhattunk előre.

Az országúton lovas- és gyalogos-ezredek, üte-
gek jöttek. A németek messziről megismerhetőek
voltak nagy mecklenburgi és belga lovaikról, a
melyek az ágyúkat és lövészerkecsiket húzták.
A mieink kisebbek, mozgékonyabbak. Az út mel-
lett jobbra-balra pihenő trének, lovak, ágyúütegek,
kifeszített kisebb-nagyobb sátrak, körülöttük lobogó
tábori tűzzel s a gulyáságyúk füstölgő kéményeik-
kel. Ezek különben ott vonulnak (bár lovak húz-
zák: teljes gőzerővel, útközben is főzve a gulyást,

* Három hét múlva is ott láttam a puszta kéményen.

rizskásás húslévest, stb.) az ezredek és ütegek között is, mint a legszükségesebb ágyúk.

Az országút árkában jobbra és balra rögtönzött fedezékek, mögöttük itt-ott frissen hantolt sár. Egyiken német sisak, körülvéve búzavirágos (a nagynémetek jelképe) koszorúval. Távolabb elhullott s agyonlőtt lovak föl puffadt teteme s egy ilyen mellett ágyúkerek roncsai, jelezve, hogy ott egy *teli találat* ágyút ért és rombolt széjjel.

A mezőn a vetésekben is mindegyre sűrűbben követik egymást a lövészárkok, egy-egy völgyhajlásban lépcsőzetesen sorakozva egymás elé. Látszik, hogy a váröv közelébe jutottunk, a hol már minden talpalatnyi helyért véres harcok folytak. A fedezékek itt-ott szétlőve, a mezőkön nagy ágyúlótte mély, kerek gödrök.

★

Útunk (harminczöt kilométer) utolsó harmadában a dombszéleken és csúcsokon feltűnnek az északi erődök, mint egy-egy tűzhányónak romhalmazai. Itt folytak a legvéresebb harcok, előbb ellenünk, most az oroszok ellen.

Fölérve a várost környező dombsor élére, a *Dunkoviczki-erőd*, az első záróöv kapuja előtt állunk. Fenyőtörzsek összeróva alkotják a kapu bástyáit, előttük kétoldalt tíz-húszszoros szögesdrót-kerítés. A kapubejárat előtt oldalt vasékkal áttűzdelt fenyőtörzsek (*spanyol lovas*, Spanischer Reiter), melyeket éjszakára vagy ostrom idején a kapu elé tettek akadályul. A kaputól kétoldalt fölfelé erős föld-

gátak, sánczok és lövőárkok. Itt feküdtek még temetetlenül az első holttestek: bajor vitézek temei.

A kapun túl nagy sürgés-forgás: orosz foglyok szedték össze és temették elhullott bajtársaikat, az út mellett rögtönzött sírokba. A mezőn sűrűn elszórtan feküdtek a földszínű egyenruhájú tetemek, a közelebbieknek arcza kabátjokkal letakarva. Négyen emeltek egyet ponyvára, melyről a két lába lelógott s úgy hurczolták a hirtelen megásott sírok felé. Rettenetes kép volt a halál aratásának sűrű rendjeit látni, melyeket saját bajtársaik takarítottak össze és vermelték el. A csizmát lehúzták már előbb a lábukról; az érték, azt nem adják át az enyészetnek. A puskák és egyéb fegyverek, lövészerkek garmadában összegyűjtve heverték az útfélen.

A halál mezején, a réteken, mezőkön a hollók ezrei ütöttek tanyát s röpködtek zsákmány után.

A közeli szomorú látványt csakhamar más: tündöklő kép váltotta föl. A völgykatlan túlsó domboldalán föltűnt *Przemysl* városának ragyogó panorámája. A napfényben csillogó háztömbök, köztük kimagasló templomok, tornyok, paloták, villák, a háttérben zöldelő erdők s alatt a kanyargó Szán folyó ezüst csíkja.

Az út mind mozgalmasabbá vált. A német (bajor) elvonuló ezredek után egy osztrák nehéz ágyúszerezred haladt el mellettünk, melyben magyar tüzérek is voltak.

A következő dombélen a második záróöv kapuja

következett, *Zsuravica* mellett. Mellette erődítések, fedezékek, lövőárkok, drótsövények tömkelege. Utána meredeken lejtő szerpentin-út, melyen a porosz gárdaezred vonult fel előttünk; utána egy osztrák és magyar utász (pionir) ezred.

*

A város elé érve, a Szán vashídja előtt őrség állott s oldalt terelt, mert a híd közepe föl volt robbantva. Alább a hatalmas, kettős vágányú vasúti híd egészen ledöntve, a Szán homokjában hever. Ezt a mieink is ilyen alaposan végezték a föladáskor; az oroszok helyreállították, de csak hogy épen elkészültek vele, alig használták s most már ők robbantották fel. Az átkelés azon alúl, kettős pontonhídon történik.

A túlparton (a keletin) fekvő város hangos a katonazenétől, a diadalittas vitézek vidám énekétől. Mindenfelől fölvonuló ezredek, a 30'5-ös, motoros ágyúk dübörgése, lovasok száguldozása, katonai autók robogása pokoli zajjal tölti be a léget. A harangok zúgása az úrnapi istentiszteletre hívogatja a hívőket. A templomok zsúfolásig tömve: van miért hálát adni az Egek-urának. A fölszabadulás gyönyörézete tölti el a lelkeket. Mindenkinek van mit elbeszélni: hogy kegyetlenkedtek, garázdálkodtak és raboltak a muszkák, hogyan hurczolták el a város polgárait, polgármesterét (Blazsovski Vladimirt), helyébe téven Gluszkiewicz rutén ügyvédet, a ki a város pénztárából százezer koronát vitt el magával Lembergbe. Az osztráko-

kat lenézték, a németeket gyűlölték, a magyarokra rettenetesen dühösek voltak, a miért a Kárpátokon nem tudtak áthatolni és fenyegetődztek, hogy elpusztítják Magyarországot, csak a Kárpátokon átjussanak.

Az orosz czár látogatása idején, azzal az ürügygel, hogy a kíséret számára kényelemről gondoskodjanak, elhurczolták a polgárság bútorait, ágyneműit, ezüstneműit és minden értéktárgyait, a miket többé nem adtak vissza. A ki követelte, megverték, bebörtönözték, elhurczolták. A czár látogatása előtt elrendelték, hogy senki se mutassa magát az utcán; majd újabb rendelet jött, hogy vonuljanak ki elibe; de senki sem mert lakásából kimozdulni.

Eredetileg 40—50,000 főnyi őrsége lehetett a városnak és erődöknek, de az utóbbi időben ezeknek nagy részét titokban elvezényelték. Majd Nikolajevics nagyherczeg elrendelte, hogy az utolsó emberig védelmezni kell a várost. A fejetlenség és kapkodás föltűnt a polgárságnak is. A májusi átörés és vereségek, főképp Jaroszló elvesztése után nyíltan mondogatták, hogy Przemyslből is ki kell vonulniok. Az utolsó napokban boldog-boldogtalanok potom áron adogatták el az élelmiszer- és ruházati készleteket. Néhány rubelért zsákszámra adták a lisztet, csizmákat, konzerveket.

Állítólag maguk a muszka tiszték élczelődtek, hogy ki a derekabb hadvezér: Kuzmanek-e vagy az orosz? Bizonyára ez, mert amannak öt hónap kellett, hogy föladjá a várost, ennek elég lesz három-négy nap is.

Valóban annyi ideig tartott a nehéz tüzérség bombázása. Május 30-án reggel kezdték lőni az erődöket, június 1-én elestek az északi külső erődök, a 12., 11., 10., 10/a. számúak. Június 2-án rommá lőtték a többieket s az erre következő éjjel az oroszok menekültek kelet felé. Június 3-án hajnalban mindenfelől bevonultak a szövetséges hadak: észak felől a bajorok, poroszok és sziléziaiak, délről az osztrák és magyar X-ik (przemysli) hadtest, melyben egy *magyar honvédbuszárezred lövész gyalogososztálya* is hőiesen harczolt.

★

Engedelmet kaptunk néhány erőd megnézésére. Autónkon fölhajtottunk az északi magaslaton álló 10. és 10/a. sz. erődökhöz. Az országútról Zsuraviczánál tér be ezekhez az út, melynek mentén a lövőárkokban temetetlen oroszok megfeketedett, fölpuffadt tetemei feküdtek. A 10. sz. erőd teljesen romhalmaz. A mit Kuzmanek esetleg meghagyott, vagy az orosz újjáépített, azt most elvégezték a 305-ös ágyúk. A 10/a. sz. erőd magja csodálatosképpen teljesen épen maradt meg, téglafalaival, kiszökő bástyaival, védőárkaival. A kazamatákban az orosz fegyverek, lövészeretek nagy tömege. De az elővéd' (az ú. n. *koffer*) hatalmas beton-tömegét egy jól talált lövés rombadöntötte s vastag aczéltető-fedelét 20—30 m. messzire ledobta. Egy elfogott orosz tiszt azt mondotta, hogy ha a németek és magyarok tudnák, hogy mily rettenetes, megőrijtő hatással van az emberre az ily

lövés, emberbaráti szempontból meg kellene szüntetniök.

A két erőd között óriás kerek tölcséralakú gödröket vájtak a lövedékek: egy ilyen mellett húsz orosz holttestet láttunk heverni. A köztük lévő lövőárkok szét vannak rombolva, alattuk holttestek garmadáái. Egyik fej nélkül, félmeztelenül hátra bukva. Mellette négy csizmaszár szorosan egymás mellett, a felső testek a bedőlt romok alatt. Több teljesen megfeketedve, a légnyomás okozta véredénymegszakadások miatt. Borzasztó látvány mindenfelé. Az erődök között a drótsövényakadályok sűrű erdei, labirintusai. Köztük elrejtett aknák, farkasvermek, csak a taposott ösvényeken járhattunk óvatosan. Az erőd előtti úton elszállítás közben megfeneklett, nagykaliberű ágyúk, körülötte holttestekkel. A tetemeiket légyrajok lepik el, melyektől óvakodni kell, nehogy a hullamérget oltsák be csípéseikkel.

★

Ilyen és ehhez hasonló hadiképekben volt részünk Przemyslen és környékén az elfoglalást követő napon.

Sajnáltuk, hogy a frontba, hol a hadműveletek folytak, tovább nem mehettünk. De a német hadvezetőség, mely itt a főintéző, a hadműveletekre való tekintettel időszerűtlennek tartotta, hogy a külföldi (főként amerikai) tudósítók mélyebben bepillantának a hadi mozdulatokba; éppen nagy átcsoportosítások lévén napirenden.

Hétezer foglyot ejtettek a vár körzetében, még több ezret az üldözés folyamán. Ezeknek számát a hivatalos jelentés 33,000 főnyire tette.

Jaroslóból német sebesülteket szállító vonaton tértünk vissza a harctérről, hálaérzettel a Gondviselés és a hadvezetőség iránt, hogy láthattuk Przemyslt a visszafoglalást követő napon. A hírlapírók közül néhányan az elfoglalás után indultak a főhadiszállásról s most lehetnek ott, midőn e röpke sorokat a sajtóhadiszálláson papírra vetette az, a ki a sors kedvező kegyelméből mint *első civil magyar* láthatta a mi hős katonáink vitézségének világtörténeti jelentőségű színhelyét.

Az oroszok erkölcsi erejét annyira megtörte a vár elvesztése, hogy ebből nincs számukra többé föltámadás. A mi még hátra van, nem sokára elvégzik azok az ágyúk, melyeket nekünk — szerintük — emberbaráti szempontból nem volna szabad használnunk.

III.

A KIÉHEZETT GALICZIA.

Június 10.

A jelző nem tőlem, hanem egy jókedvű német huszártiszttól származik, a ki Oswiecimben nem kapván a vasúti vendéglőben kedvire való italt, azzal tért vissza hozzánk, hogy «verflucht ausgehungertes Land», nem kapni benne semmit sem. Méginkább illik e megjegyzés a keleti részekre, a hol az oroszok garázdálkodtak és kiélték a tartományt teljesen.

Még nagyobb baj ennél a jó ivóvíznek a hiánya. Némely állomásokon figyelmeztető jelzés van a katonák számára, hogy a víztől óvakodjanak.

A Krakó előtti *Krzyszowice* állomáson ez a négy nyelvű felírás ékeskedik:

Woda nie do picia (a lengyeleknek),

Kein Trinkwasser (németeknek),

Talo woda neni pitna (a cseheknek),

Nem szabad vizet inni (a magyaroknak).

Itt vöröskeresztes hölgyek teával kedveskednek a szomszédoknak. A legtöbb helyen azonban kiki segítsen magán, a hogy tud.

Mint a keresztes háborúk idején, a keletre vonuló hadak Bécsben látták el magukat: úgy a Kelet-Galicziába utazónak Krakón lehet utoljára

felszerelnie magát enni- és innivalóval. Erre nézve a hírneves *Hawelka* mindennel kínálkozik, mi «szem-szájnak ingere».

Ez egy lengyel specialitás. Húsz-harmincz évvel ezelőtt még egyszerű csemegekereskedés volt, melybe a lengyel panok bejártak villásreggelizni, egy kupica «kontusowkára», vagy egy-két pohár sörre; ettek hozzá halat, kaviárt, magyar szalámit, vagy krakkai «kielbasit». Ezt a muszka «zakuski», azaz előévés néven kultiválja, de ott velejár a sajt és a zöld uborka is s aztán következik az ebéd, mely néha, például Zichy Mihálynál, midőn Szentpétervár mellett Lachtán, tengerparti nyaralóhelyén vendégei voltunk (a szent-pétervári rendőrkapitány kedvéért) aludttejvel kezdődött s aztán jött a leves.

Nos, ebből a szerény fűszerkereskedésből egy nagyméretű étkező lett, mely a krakkai *Rynek*-en, saját palotája oszlopcsarnokos termeiben táplálja mindenféle jóval a régi lengyel királyi főváros ínycenceit. Szerény eredetére csak az emlékeztet, hogy most is van a bolthelyiségen át bejárata, de a hátsó kis szoba helyett most nagy kőoszlopos lovagterem várja a vendéget s kínálja lengyel ételeit: a vörösrépából készült *barszcz* levest, a *kulibiak* nevű, tésztában sült lazac s egyéb halaprólékot s más ízletes étkeket.

A legérdekesebb, hogy mintegy hitbizományszerű intézménynyé lett. Az öreg alapító *Hawelka* meghalván, boltját s vendéglőjét végrendeletileg üzletvezetőjére hagyta, de azzal a kikötéssel, hogy meg

ne nősüljön s annak is tovább kell hagynia leg-
érdemesebb nőtelen segédjére.

Itt szereltük föl magunkat mi is elemózsiával, a minek bizony jó hasznát vettük, mert már a szomszéd Podgorz állomáson három koronát kellett fizetni egy üveg Gieshübliért. Tarnowban a vöszloui könnyű bor hétdeczis üvegje öt korona volt s énnivaló alig kapható. Étkezni azonban csak egy-két vendéglőben, illetően kávéházban lehetett. A vasúti állomás mellett egy kis fabódében sört mértek. A német katonák megrohanták, hogy *endlich einmal*, s úgy megostromolták, hogy majd szétszedték a gyöngé alkotmányt.

A kisebb állomásokon, bár órákig állottunk, nem is kísérleteztünk; éltünk a hátizsákból, vagy a hol kaptunk, a gulyásagyúék főztéből, néha tizenegy, néha négy-öt órakor ebédelvén, katonacsajkákból, heten egy-két kanalat használván felváltva egymásután. Asztalunk hol a vasúti kocsi lépcsője volt, hol a zöld pázsit puha szőnyege. De az a rizskásás húsleves, vagy gulyás, jobban ízlett, mint a fényes díszebédek finnyás eledele. A legfőbb nehézség a vízzel volt, mert még másdásra is legtöbbször csak a gőzkazán csövéből kaptunk gráciából. Ha egy-egy békás tó akadt az állomás mellett reggel a mosakodásra, az már rút szibarita fényűzés volt.

Még Rzeszowban is azzal fogadtak a leégetett állomással szemben álló vendéglőben, hogy *ni piwa, ni wina* (sem sör, sem bor), talán a városban bent. Ott kaptunk egyetlen üveg szódavizet 40 fillérért, de a víz makacsúl vonakodott

kijönni belőle; odaadtuk egy bakának, hogy kínlódjon vele. Egy kávéházban málnaszörp mellett mulattak némely szerencsés alkoholisták.

*

Jaroszlóban a katonák jól élnek. Ott jó világ van s az élelemszállító-vonatok egymást érik. Csak azon búsult egyiknek a vezetője, hogy mi lesz a nagy hőségben a sajttal, a mely két hét óta útban van az Odera melletti Frankfurtból s már csepeg. A tiszték az ő kaszinójukban, a legénység táborhelyeiken étkeztek. De a hazaszivárgó polgárság nehezen jutott valamihez. Egyetlen kávéház van: *Nur für Officiere* fölirattal. Ebben kaptunk teát, kávé-t finom süteménnyel s ételt is ízleteset, drága borokkal. De szivar például az egész városban nem volt kapható. Ott a víz is nagyon jó, a kerekas közútból.

Przemyslben a visszafoglalás után a Stieber-kávéházban volt kávé, tea (70 fillér), hozzá pompás kalács (20 fillér; Bécsben a Graben-kávéházban 40 fillér). De már a legelső (Huber) vendéglőben a leveshez csak marhanyelvet kaptunk s a föl-szolgáló lengyel fiúcska a kenyérkérésre azt felelte, hogy *der Mensch besitzt kein Brod*. Vízét pedig olyat adott, hogy apró hajszálak úszkáltak benne, mintha borbélyműhelyből került volna ki. Sör, bor vagy ásványvíz nem volt, nagynehezen szódavízet kerített. Szivar itt sem volt az egész városban, de annál több orosz cigaretta. A boltok azonban nyitva voltak s vígan folyt a kereskedés, mintha semmi

változás nem történt volna, csak az, hogy a vásárlók most már fizettek is.

Szép gondolat, hogy aradi színészeink Przemyslbe akarnak menni előadásokat tartani, de félek tőle, hogy ha odajuthatnának is, nem lesz kinek játszaniok. A helyőrség bajor, a polgárság lengyel, rutén s német, magyar katona nincs benne, azok a fronton véreznek, nincs idejük színházba járni s a színészek oda hozzájuk nem juthatnak. Ők ma olyan darabot játszanak, a mihez fogható véres tragédiát s idegfeszítő drámát semmiféle művészet nem produkál. Jó lesz várni azzal a kirándulással, legalább addig, míg az ő előadásuk függönye legörődül s az élet színpadának igazi hősei a magok szerepét diadalmasan befejezvé, a mások játékában is ráérnek gyönyörködni.

Az egész Galiczia most különben is siralom völgye. A lengyel is elmondhatja magáról, mint annak idején a magyar kurucz énekelte, hogy «vérrel szántja földjét, vérrel boronálja». Most az aggasztja: lesz-e s milyen aratása? A föld csak megtermi a maga gyümölcsét, a szárazság ellenére is elég szépen zöldül s borul kalászba a mező. De mit hoz a jövő? A visszavándorló lengyeleket nemcsak az élet gondja aggasztja, de «*recrudescunt vulnera*», fölújultak a sebek s most igazán és méltán «búsul a lengyel honja állapotján». A háború zivatara leginkább az ő hazájukat érte, földülta ellenség és barát falvaikat, házaikat s azon töprengenek: lesz-e és milyen a föltámadás, avagy — mint egyikök előttem keseregve mondta —

még tovább is kell-e szenvedniök ősatyáik büneiért?!

Kérdésére, hogy miként gondolom Lengyelország jövő alakulását, alig mondhattam egyebet, hogy majd csak lesz valahogy, mert még sohasem volt, hogy valamiként ne lett volna.

Ez olyan kérdés, mely az államférfiaknak is sok fejtörést fog okozni. De ha a régi lengyel föld visszahódítása megtörténik, lehetetlen lesz kitérni az elől, hogy a lengyelek történeti jogai a végső rendezésnél a lehetőség szerint tekintetbe ne véssenek.

IV.

A VISSZAFOGLALT LEMBERGBEN.

Lemberg, június 24.

A régi Lengyelország Russzia (Vörösoroszország) tartományának s a mostani Galicziának fővárosa örömmámorban úszik, zászló- és szőnyegdíszben pompázik. Mindenki az utcán vagy az ablakban, erkélyen. Van mit látni bőven: a seregek bevonulását, az autók robogását s a harctérről beszállított orosz foglyok százait és ezreit. Van miért örvendeni: hogy a lengyelek egyik büszkesége, ragyogó szép városuk, az ezeréves Lwow (Leo városa), régi magyarosan Ilyvó, felszabadult az orosz rabságból s ujjongva örvend a feltámadásnak, az új életnek.

Az emberek arczáról öröm és boldogság sugárzik, mindenki ünneplőben, a házak, paloták, tornyok sűrűn fellobogózva (magyar zászlókkal is), az erkélyekről, ablakokról szőnyegek lógnak alá, a császár és király képe díszíti a kirakatokat, nagy boldogságtól áradoz az egész város.

Tíz hónapi keserves rabság után jött a megváltás, mikor már sokan a kétségbeesés szélén állottak, hogy elmerülnek a muszka tengerben.

Mintha a felszabadításban a gondviselés keze a külsőségek rendezésébe is bejátszott volna. Az első bevonuló csapatok között volt a II. Vilmos

császár nevét viselő kassai 34. gyalogezred. Annak a városnak és vidékének a fiai, a hol Nagy Lajos közös királyunk idejében országgyűlést tartottak, a hol a lengyel Erzsébet magyar királyné templomot építtetett s a honnan a lengyelek egyik büszkesége, a szent életű Jadwiga (a mi Hedvigünk) útnak indult királyságába. A csereháti «bicskások», a Hernád-völgye és a Hegyköz kurucz ivadéakai (szülőföldem, gyermekkori játszótársaim fiai) nem sajnálták vérüket ontani a lengyelek felszabadításáért s meg volt az örömük, hogy részük lehetett a virág- és csóközönben, a mivel őket s lovaikat elhalmozták.

A lakosok, nők és férfiak sírtak örömükben, de az öröm könnyei voltak azok a keserves napok félelmetes rettegései után.

★

Az orosz uralom utolsó napjai főként borzalmasok voltak. Szemtanúk, köztük egy orosz fogságot is szenvedett gimnáziumi tanár (Hecht Gedeon), egy hírlapíró (Dornbusch Ferencz), a kit Przemysl-ből tolonczoltak ide az oroszok — ennek elfoglalása után, midőn a zsidókat onnan kiűzték — beszélte, hogy az utóbbi hetekben minden jel azt mutatta, hogy a mi hadaink bevonulása csak idő kérdése. A raktárakat kezdték kiüríteni és elszállítani. A kereskedőktől élelmiszereket s más egyebet vettek el, hogy Lemberget kifoszszák. A harcvonalban levő falvak lakóit elszállították. A menekülők hozták a hírt az orosz vereségekről. Írni

erről természetesen nem volt szabad. Mikor Przemysl elésett, az ő jelentéseik még akkor is csak az ellenségnek jelentéktelen nyereségéről beszéltek, hozzá tévén, hogy tovább jönni azonban semmi esetre sem fognak. A menekülők elbeszéltek, hogyan rabolták ki a falvakat, a 18—50 éves férfiakat Oroszországba szállították, a zsidókat fogságba vetették s elhurczolták.

A vég kezdete látszott abból is, hogy Lembergen át nagy csapatszállításokat küldöttek a frontra, főként a Dnyeszter felé, a melyek siránkozva panaszták, hogy őket a biztos halálba kergetik. Főként a nehéz lövedékektől félték, melyeknek rettenetes hatásáról sokat hallottak a sebesültektől.

Június 17-én a kormányzó, gr. Bobrinszki Sándor felhívást adott ki, hogy a 18—50 éves férfiak, nehogy az osztrák-magyar hadseregbe besoroztassanak, vándoroljanak beljebb Oroszországba. A felhívásnak néhány száz rutén engedelmeskedett csak, a kik az «Ochra» tagjai voltak és néhány kompromittált ruszofil lengyel, köztük a Slowo Polski szerkesztősege, mely az orosz uralom lengyel szócsöve volt. Szerkesztője Waszilewszki Zsigmond, a hírhedt ó-lengyelpárti agitátor, Grabszki Szaniszló a jogtörténelem egyet. tanára, kik az oroszoknak lengyel főtanácsosaik voltak. Ezt a lapot a lengyel polgárság teljesen bojkottálta. Más lengyel lap is jelent meg az orosz uralom alatt s 4—5 orosz ujság a ruténeken kívül.

Június 20-án a polgármesternél, Rutowszki Tádénál egy orosz tiszt jelent meg s felszólította, hogy

a városi tanácsosokkal együtt hagyják el a várost és menjenek beljebb. Kérdésére, hogy miért? gúnyosan azt felelte, hogy a miért oly «lojálisan» viselték magukat az oroszok iránt, kellemetlenségeik lehetnek az osztrákoktól. Ezek maguktól nem mozdulván: a polgármestert és két alpolgármestert, dr. Stahl és dr. Scheichlert, autóba ültették és erőszakkal elszállították.

Június 20 és 21-én rettenetes napokat élt át a város. Az orosz rendőrség már 20-án elvonulván, kozák őrség vette át a rendőri szolgálatot. Ezek aztán a csöcselékekkel megkezdték a város kifosztását. Lengyel az utcán nem mutatkozott, mert annak elvették mindenét. Az üzleteket kezdték fosztogatni s éjjel raboltak a házaknál is, főként a külvárosban és a zsidó-negyedben. Sikoltozás, jajgatás verte fel a várost. A lakosság az utolsó két éjjel nem aludt, mert mindenki rettegett: mikor kerül rá is a sor. A megszállott lakásokat oly alaposan kifosztották, hogy még a leghitványabb konyhaedényeket is elvitték; a négy falon kívül nem hagytak hátra semmit sem.

Az utolsó két éjszaka felgyújtották és robbantották az állomás épületeit, a kaszárnyákat, raktárakat.

Június 22-én reggel még bent voltak az oroszok. Kilencz órakor azonban egy orosz tiszt levette a zászlót a városházáról és 10 órakor az orosz katonai kormányzó, gróf Seremetjev autóba ült és 200 kozák és az összes zsandárság kíséretében elszárguldott. Nagy sürgés-forgás volt szállásán már

hajnal óta, a kozák őrsök hozták a híreket az utolsó védelmi vonalról és ezek semmi reményt nem hagytak hátra.

Tizenegy órakor négy lengyel ulánus előőrs jelent meg Janow felől. Utánuk nemsokára a győzelmesen előnyomuló hadsereg különböző osztagai Böhme-Ermolli hadtestéből. *Legelő magyar huszárok*, majd a kassai 34-ik ezred gyalogosai és (némelyek szerint előttük) bécsi Landwehr-csapatok s a többiek.

A város 12 órakor a bevonuló seregek elé tódult. Minden házon kitűzték a zászlókat, meghúzták a harangokat. Az összes virágokat kiosztották a katonák között.

Estig tartott a bevonulás, melynek legünnepebb része az országház előtt folyt le, a hol szép beszéddel köszöntötték Böhme-Ermolli Ede lovassági tábornokot, a győzelmes hadak vezérét, a ki melegen megköszönte a fogadtatást.*

*

A hírszárnyán aztán repült mindenfelé az örvendetes ujság. A főhadiszálláson a délután folyamán jelent meg az első híradás s a sajtóhadiszállás még aznap este megindult, másnap Frigyes főherceg fővezér, Konrád báró vezérkari főnök is sietett a felszabadított főváros felé.

* Lembergbe jutva, másnap mi is tisztelegtünk nála, mely alkalommal vezérkari főnöke BARDOLF altábornagy (dr. juris, Ferencz Ferdinánd volt szárnysegéde) érdekes előadást tartott a Prsemysztól Lembergig történt hadműveletekről és Lemberg elfoglalásáról. A hírlapok közölték. Itt nem ismétlem.

Június 24-én reggel 8 és 9 órakor ért a két külön vonat Mosciskára, a honnan autókkal kellett tovább jönnünk, mert a felrobbantott hidak miatt a vasút tovább nem volt használható.

Nagyon érdekes és tanulságos út volt: a legutóbbi hadak útján végig. Sadowa-Wisznia felégetve. Grodek üszkös gerendái még füstölögtek. A hidak felrobbantva. A vasúti őrházak összelöve. A nagy mocsarak partján s a vasúttöltések mentén lövészárkok, szögesdrót kerítések szövevényei. Főként Lemberg közelében Zimnowoda (Kaltwasser) mellett földsánczok, erődítések, az út elzárására «spanyol lovagok». Az út mentén elhullott lovak, elhányt fegyverek s a lezajlott véres harcok törmelékei.

Öreg magyar népfölkelők állottak őrségül sorlánczot a 70 kilométeres út mentén: gömöri és nógrádi házas emberek, magyar nemzetiszínű karszalaggal, kik 9—10 hónapja, hogy elszakadtak ott-honuktól, de azért ragyog a szemük a dicsőségtől és az örömtől, hogy a magyar hűség áll őrt a fővezérek és az első polgári látogatók szemleútja alkalmával a felszabadúlt galicziai főváros felé.

Egy nagybajuszú barnaképű legény útközben arra a kérdésre hogy *úgy-e czigány?* azt az önérzetes feleletet adta, hogy *most nem czigány, hanem honvéd.*

Igaza van. A *honvéd* soha büszkébb nem lehetett nevére, mint mikor a Kárpátokat megvédte és az ellenséget a Kárpátok túlsó tájékáról is kitakarította.

A magyar honvédelem diadalát ünnepelték a mi katonáink Lemberg visszafoglalásában is. Látni

kellett volna (leírni nem lehet), milyen büszkén tánczoltatta lovát a bevonuló magyar huszárcsapat Lemberg utczáin. Nekem örömköny szökött a szemembe. Velem volt külföldi barátainnak büszkén mondtam, ők is elismerték, hogy a világ legszebb katonái.

SZURMAY hadtestének vitézei voltak, kik a Dnyeszter partján hős vezérük alatt heteken át véres harczokat vívtak s most egy heti pihenőre Lembergbe jöttek.

Főparancsnokuk a Krakowski Hotelben lakott vezérkarával s onnan mentek nem sokára tovább a Bug irányában. Elragadtatással beszélt katonái kitarásáról s ezek rajongással szeretett vezérükről. Lékötelező szívességgel hívott meg hadtestéhez.

Este egy-egy kisebb vendéglő harsogott a magyar nótától. Hegedű is akadt. Szébb sírva vígadást és boldogabb sarkantyúpengést elképzelni sem lehet.

Hónapok óta most vagyunk először városban, fedél alatt — mondogatták — s most hallunk újra hegedűt; mintha újjá születünk volna.

Társaim, dr. HILDEBRAND Károly svéd képviselő s gróf TREMBINSKI Szaniszló varsói lengyel légios tiszt (a rappelsvilli lengyel múzeum igazgatója) a magyar néplélek varázserejétől elbűvölve gyönyörködtek a szép mulatságban.

Hogy én mit éreztem? azt a magyar nóta úgy fejezi ki, hogy «azt az érzést ki sem lehet mondani.»

AZ OROSZ URALOM LEMBERGBEN.

Zólkiew, június 26.

Az oroszok 1914 szeptember 3-án vonultak a kiürített Lembergbe s 1915 június 22-én reggel űzettek ki a városból. Hogy a közel tíz hónapi uralom alatt miként garázdálkodtak és éltek ott, arról megbízható szemtanúk (egyetemi s gimnáziumi tanárok, lapszerkesztők s mások) a következőket beszélték.

A 250,000 főnyi lakosság két ötöde (a legvagyonosabb rész) elmenekült, mintegy másfélszázezer ember otthon maradt.

Az oroszok eleinte elég kíméletesen léptek fel s igyekeztek rendet tartani. Az orosz rendőrség mellett városi polgárőrség működött, de később viszály támadván a kettő között, a lengyel rendőrség főnökét és tisztviselőit elfogták és tisztán orosz rendőrség hatalmaskodott.

Az első katonai kormányzó gróf SEREMETJEV volt, a kit nemsókára gróf BOBRINSZKI Sándor (a híres pravoszláv agitátor testvére) váltott fel. Ez június 20-án elmenekülvén, a város föladását ismét Seremetjev gróf végezte. A galicziai helytartó lakásában laktak s azt teljesen kifosztották.

A lakások kiürítésében az oroszok igazi mesterek voltak. Az elmenekültek megszállott lakásaiból min-

dent elvittek, még a leghitványabb konyhaedényt is, a négy falon kívül itt-ott egy köpőláda maradt (az fölösleges a muszkának).

Eulologus volhyniai érsek harmincz szekér butorakománnyal távozott egy bankigazgató házából.

Örömmel kell azonban megállapítanom (a leg-hitelesebb forrás alapján), hogy a tudományos és művészeti közintézményeket nem bántották. A híres gróf Oszolinszki-féle könyvtárt és muzeumot nem vitték el (mint a hogy hírlett), igazgatója most is Kentrzinszki, a hetvenöt éves derék tudós, kit harminczöt év óta ismerek. Az egyetemi könyvtárt sem bántották. Igazgatója, Marikovszki Boleszláv dr. egyetemi magántanár maga mondta, hogy náluk semmi kárt nem tettek. A műegyetemet vöröskeresztes kórháznak használták, bepiszkolták, de nem rongálták meg. A gimnáziumi épületekben azonban katonák laktak s ott a padokat fölégették és a gyűjteményeket elpusztították. A rutének köz-gyűjteményeit azonban elvitték. Ezekhez jogot formáltak.

Annál inkább raboltak a vidéki köz- és magángyűjteményekben. A közeli Podhorcén, Szöbjeszki János híres kastélyában, az ő és a korára vonatkozó gazdag nemzeti gyűjteményt mindenestől elszállították. Sieniawán (amint mondják) herczeg Czartoriszki, Rosdolon a herczeg Lubomirszki család kastélyaiban semmi sem maradt meg. Lancuton gróf Potocki Román és a Tarnow mellett lévő Gumniskán herczeg Sangusko kastélyát megkimélték, vezérkari tisztnek főhadiszállásául szolgálván.

Zólkiewen borzadva láttam, hogy Szobjeszki János lengyel király szép palotáját, mely most az államé s bírósági hivatalok és gimnázium székel benne, az oroszok elvonulásuk előtt fölégették, a kormos falak és puszta kémények kiáltják az égre a muszka vandalizmust. III. János király (Bécs felszabadítója az 1683-iki török ostrom alól) hatalmas szoboralakja ott áll a romok előtt, a várkastély kapuján címere büszkélkedik s egyik emeleti ablak kőpárkányán a hadi vitézség mindenekfelett-valóságát hirdetik e büszke szavak: *Rei militaris præstat virtus aliis omnibus.*

A muszka hadi vitézség azonban nem kímélte meg a törökverő lengyel király palotáját sem. Itt még volt dinamitjuk. Lembergben — úgy mondják — a vasúti új állomás felrobbantására már nem tellett; a régit azonban felégették.

*

Lembergben betelt a közmondás, hogy «*inter arma silent Musæ*». Az orosz uralom alatt sem az egyetem, sem a középiskolák nem működtek. Magánintézetekben tanítottak; de kötelező volt az orosz nyelv és orosz történelem tanítása és pedig orosz nyelven, felügyelet alatt. A rutén iskolák is be voltak csukva. Általában a rutén egyházzal és iskolákkal még kíméletlenebbül bántak, mint a lengyelekkel. A görög-katholikus vallásról a görögkeleti (pravoszláv, igazhitű) vallásra kényszerítették őket; a kik áttértek, azoknak kedveztek; a kik megtagadták, azokat üldözték. A zólkiewi bazilita

kolostor görög-katolikus papjait is összefogdosták az utolsó éjszakán, de a nagy sietségben elfelejtették őket elszállítani. A rutén papok közül némelyek s egész egyházak is áttértek, de a többség ellenállott. A kik áttértek (tudniillik a papok) el is mentek velük, úgy az exponált ruszofilek. (E sorokat Zólkiewen egy ilyen elvándorolt orvosnak a főtérre néző emeletes házában írom, a hol az a hadtestparancsnok, kinek vendége vagyok, elszállásoltatott.)

Lembergben a kivándorlást úgy szervezték, hogy a fővezérlet az utolsó héten rendeletet adott ki, hogy a kormányzó a 18—50 éves férfiakat vitesse el. Ez azonban azzal a záradékkal tette közzé a rendeletet, hogy azok, a kik saját költségükön elmenni akarnak, külön vonatot kapnak. A megokolás úgy szólt, nehogy az osztrák kormány őket, mint katonaköteleseket besorozza. Mintegy 2—3000-en erre elutaztak, félvén, hogy különben gyalog fogják őket elszállítani. A kiket az utcán megláttak, azokat elfogták és elvitték. A lengyelek lehetőleg már előbb sem mutatkoztak az utcán, mert ki voltak téve az elfogatás veszedelmének.

Megtörtént, hogy térzenét rendeztek a főtér parkjában s midőn a nép összecsendült, a teret kozákok vették körül s rang- és korkülönbség nélkül sánczmunkára vitték az elfogottakat. Egyes embereket az alatt az ürügy alatt, hogy nincsen-e revolver nála, megmotoztak s értéktárgyait, óráját, pénzét elvették.

— Kinek az arczképe ez? — kérdezték az elvett rubelesekre mutatva.

— A czaré! — volt a felelet.

— Hát szereted te a czárt?

— Hogyne szeretném, — volt a mentegetőző válasz.

— Dehogyan szereted, te csak mondd, de én igazán szeretem — s ezzel megcsókolta és eltette a rubeleket.

A rubel hivatalos árfolyamát 3 korona 33 fillérben állapították meg és súlyos büntetést szabtak azokra, kik az árfolyamot meg nem tartották. Az új osztrák hatóság június 25-én kiadott rendelettel 2 korona 50 fillérre szállította le.

A kereskedések eleinte zárva voltak, később megengedték az árusítást, egy hónapra előre fizettetvén meg a kiszabott adót. Zsarolás és ingyen vásárlás bőven fordult elő. Itt is megtörtént, hogy egy-egy boltot kozák-rendőri asszisztencia mellett raboltak ki s a panaszttevő tulajdonost a rendőrségen megverték. Rendszeresen az utolsó napon és éjszakán folyt a boltok feltörése és a rablás. Főként a külvárosban és a zsidó negyedben rárontottak a békés lakosság házaira s a ki ellenállott, megverték, sőt egy öreg zsidó házaspárt meggyilkoltak az orosz katonák. A csöcseléket is rászabadították a polgárságra.

A tiszték elég tisztességesen viselkedtek, de a kozákok ellen sok a panasz.

★

Érdekes, hogy a mi hadseregünkben való orosz foglyok közül Lembergben sokan megszöktek, át-

öltöztek és pinczékben, padlásokon lappangva, megmenekültek. A lengyelek önfeláldozó elszántsággal rejtegették őket. Első nap három magyar kokárdás ifjúval találkoztam, a kik hadifogoly szökevények voltak. A negyedik egy kolozsvári előkelő iparos ismerősöm volt (Nagy János, kőfaragómester), a ki még mult év augusztus végén elfogatván, Lembergbe, a kórházba került s felgyógyulván, ápolóul használták s innen lépett el; azóta a jó emberek segítségével lappangott s most sietett jelentkezni a katonai hatóságnál. Tíz hónap óta nem adhatott hírt magáról családjának, mely már elveszettnek hitte. Negyven-ötven ilyen magyar ifjúról tud, a kik most mind előjöttek rejtekhelyeikről. Annyi dolgot adnak a katonai hatóságnak, hogy alig győzik a jelentkezések elintézését. Visszateszik őket ezredeikhez.

Egy lengyel gimnáziumi tanár, kit Bochnia mellett fogtak el télen, Brodyban szökött meg, néhány rubellel megvesztegetvén őrizőjét s parasztruhában, koldúsnak öltözve ment Lembergbe. Családjához éjszaka bekopogtatván, öccse és felesége nem ismert rá, alig akarták bebocsátani. Azóta a pinczében lakott, titokban látta el felesége élelemmel. Most alig van boldogabb ember nála Lembergben. Annál inkább rettegett a felfedezéstől, mert házmesterük az Ochraná nevű hirhedt titkos-rendőrség tagja volt, a kik minden feljelentésért 3—3 rubelt kaptak. Ezek üzletszerűen foglalkoztak a feljelentésekkel. Az elfogottak azonban meg is válthatták magukat. Egy pristav (rendőrbiztos) 18,000 rubelt gyűjtött magának ilyen váltságdíjakból. Az ilyen

elfogatást és zsarolást az utcán nyilvánosan is üzték. Gazdagabb embereket csak azért is bebörtönöztek, hogy aztán váltságdíjjal megzsarolhassák.

Ilyen és hasonló szorongattatásoktól menekült meg Lemberg a június 22-iki felszabadítással. «Könyvet lehetne írni róla», mondogatják. Bizonyára meg is írják. Én is írhatnék még eleget; de sietek bevégezni, mert mindig messzebb jutunk a postától. A muszka nagyon siet már hazájába vissza s nekünk is lépést kell tartani vele. Félábrában már bent vagyunk a nagy és szent Oroszországban.

Ám Arany János szerint «a vad olykor hátra horkol», a megsebzett vadkan is odavág az agyarával. Az orosz futó hadak is elszántan védekeznek s fedezik a visszavonulást, robbantják a hidakat s bosszúból is gyújtogatnak. Előttünk füst és tűzoszlop jelzi útjukat. Ágyúdörgés az ébresztő- és altató-dalunk s puskaropogás húzza a sebes csárdást, nem hiányzik a bujrázás sem, a hátvédő állások megrohanásakor.

Ám a Végzet sötét paripája rohan velük (a betörő orgyilkosokkal) az enyészetbe, a végső romlásba. «Három hét múlva visszajövünk», mondogatták Lembergben. «De elvesztik *retur* jegyüket!» jegyezte meg egyik jeles hadvezérünk, ARZ ARTHÚR hadtestparancsnok, kinek vendégszétetét élvezem Zólkiewben.

Azok a tüzek, melyek most előttünk Galiczia keleti határszélein égnek, egyszersmind tisztító- és olvasztó-tüzek, melyek elválasztják a jókat a gonoszoktól, a nemes érczet a salaktól — nemcsak a közeli határon túl, de belül is.

VI.

AZ OROSZ-LENGYEL VÉGEKRŐL.

Lembergől—Tyszowcéig.

Julius 5.

Jó Balassa Bálint negyedfélszáz évvel ezelőtt a vitézi életről énekelvén, fennen kérdezé vala, hogy

Vitézek, mi lehet
A széles föld felött
Szebb dolog a végeknél ?!

A *végek* alatt akkor a török ellen épült végvárakat értették.

A mi vitézeink, a kik immár a galicziai határon túl, az orosz végeken űzik, kergetik a muszkát, valóban nem ismernek most szebb dolgot, mint megtisztítani földünket a rabló s gyujtogató ellenségtől és biztosítani határainkat minden további támadási kísérletek ellen.

Hogy ennek a vitézi életnek szemtanúja és részese legyek, az örömtől újjongó Lembergől a mi egyik legmagyarabb hadtestünk (*a kassai, VI. hadtest*) után siettem (jún. 25.).

Zólkiewben, a nagy király (Szobjeszki) III. János városában értük el gépkocsival a parancsnokságot. Az irodában serény és szorgos munka folyt s a bazilita-rendi görög-katholikus kolostor nagy éttermében magyar, osztrák és német tiszték vegyesen izletes étkek és jó piros bor mellett fűtögették az

emberi gépezetet újabb és újabb munkára, erőfeszítésre. Mert a muszka futott ugyan, de futtában is védekezett s olyan mesteri módon intézte a visszavonulást és főseregei fedezését, hogy a hadtörténelemben is emlegetés tárgya lesz. Kisebb erőket feláldozott, hogy a nagyobbat mentse és hadianyagát elszállíthassa.

A hadtest parancsnoka strauszenbergi ARZ ARTHUR altábornagy, erdélyi hazánkfia (nagyszebeni) lekötelő szívésséggel fogadott. Még abból az időből emlékszem rája, mikor Vásárhelyt vadászfőhadnagy volt s ő rendezte a bálókat Sándor János közigazg. gyakornok, huszárönkéntessel, a mostani belügyminiszterrel. (Az idő hogy eljárt!) Akkor inkább szíveket hódított, most várakat és erődöket. Mostani rendező társai HUBER vezérkari ezredes, VAN DER SLOOT huszárezredes, SKOTAK tüzérezredes, BENNIGSEN német őrnagy (összekötő tisz), KARDORFF porosz gárdapitány, híres úrlovas. A hadtestparancsnok helyettese és irodafőnöke GRIMM alezredes. A szárnysegédek közt SILBERBERG kapitány, NYOMÁRKAY 34-es főhadnagy, a VI. hadtest térparancsnoka, dr. DÉTSY főhadnagy, ifj. gr. KHUEN HÉDERVÁRI Károly, SEEFELNER huszárhadnagy stb.

*

Egy éjet és napot töltöttünk ott. Egy, az oroszokkal elment russzofil orvos (dr. Dzimalik) emeletes házában tanyáztunk, utoljára élvezve az úri lakás kényelmét. Reggelre kelve a piacsteret alvó katonákkal elelve találtam. A szokatlan szép tábori kép látá-

sára, lesietvén, nagy meglepetésemre azt a kolozsvári honvéd zászlóaljtal találtam ott, mely naponként kétszer elvonult rég elhagyott villám előtt s parancsnokuk éppen szomszédságomban lakó főhadnagyuk, Szimics János volt. Hirt hozott hazulról.

Véletlen játéka a sorsnak az is, hogy a megelőző estén a főhadiszálláson a másik szomszédomnak vejét (Hegyi Gyula főhadnagyot) találtam. Elmondhattam volna, mint az Amerikában megcsipett sikkasztó, hogy «kicsiny a világ». Hát még ha azt is hozzáfűzöm, hogy másnap a hadosztály parancsnokságán messze szülőfalum szomszéd községéből való ismerős főhadnagy fogadott. Ezeken kívül a jó ismerősök egész tábóra rajzik körülöttem. Előttünk a fronton lévő tiszték közt sógoröcsém (Pongrácz József honvédkapitány), az egyik szárnyon erdélyi huszárok. Úgy hogy az első pillanattól otthon érezhettem magamat ebben a vitézi tetteiről híres hadtest kebelében.

Zólkiew történeti érdekességekkel is gyönyörködtetett. A már említett Szobjeszki-palotán kívül a szép, reneszansz-stílusú székesegyház, benne gazdag történeti és művészeti kincses emlékekkel. Az oltár körül a város régebbi urai és patronusai: a Zólkiewszki-család tagjainak vörös márvány síremlékei, életnagyságú alakokkal. Ott áll Zólkiewski János, a vitéz kalisi kapitány, a ki meghalt 1623-ban, Zólkiewszki Szaniszló (megh. 1620-ban) lengyel kancellár és hetman, bari és jaworowi kapitány, a híres muszkaverő, kinek *kluszymi* győzelmét az oroszokon

(1610.) hatalmas olajfestmény örökíti a templomban. Ott van feleségének (1622.)¹ és leányának² (1634.) szobra és síremléke latin felírral. Még érdekesebb Szobjeszki János király atyjának, Jakabnak³ és nagyatyjának⁴ síremléke, kiknek alattunk levő sírboltja felé bronzajtó nyílik a templom padozatáról.

Kiegészíti ezeket négy, nagyterjedelmű művészi olajfestmény a templom falán, melyek egyike a már említett; a másik Szobjeszki győzelmét Chocim mellett 1673-ban, a harmadik Bécs felmentését 1683-ban; a negyedik a párkányi diadalt a törökön (1683) ábrázolja, a Duna és Esztergom vára képével a háttérben. Remek festmények: Altomonte olasz festő munkája. Kétségtelen, hogy még a nagy király életében és megbízásából készültek e százazreket érő képek. Bécs felmentésének kétszázados jubileuma emlékét is hirdeti egy felírtos tábla: In memoriam Joannis III. Sobieski. Lengyelország és a király festett címerével. Az oltár előtti karos ülőszékek felett pedig a lengyel királyok címerei (köztük Báthory Istváné) ékeskednek.

A természettudósokat még jobban érdekelné a dominikánus templom kriptája, hol sok száz éves tetemek a falhoz támasztva csodálatos épen, petrifikálva állanak, a homokos talajnak vegyi hatása következtében.

★

¹ Regina de Fulsztin Herburtowa, m. h. 1622 nov. 6.

² Zólkiewski Zsófia, Joannis de Olesko Danielowicz palatini Russiæ conjunx.

³ Jacobus a Sobieszyn.

⁴ Stanislaus Zworow in Olesko Danielowicz, palatinus Russiæ.

Nem sok időnk volt békés tanulmányokra, mert tovább indulásra jött a parancs, az előre nyomuló hadak után. A hadtestparancsnokságtól elbúcsúzva, mely más úton ment: mi a 39. honvéd-hadosztály szállására indultunk. A szomszéd faluban (Wola Wisockán) egy repülő sírja mellett megállva, virágos sír felett álló kereszten ezt olvastuk: Hier fand den Heldentod der Aviatiker Leutn. ROSENTHAL 15. Drag. Regm. und sein Mechaniker am 26. Aug. 1914. A keltezés napja kijavítva 8. Septemberre, a mi elárulja, hogy oroszok állították a keresztet (mert a mi nekik aug. 26., az nekünk + 13 = szept. 8.)

A repülők ez első vértanúja élethalál-harczot vívott egy ellenséges repülőgéppel 2000 m. magasságban. Mint egy második Dugovics Titusz magával rántotta ellenfelét a megsemmisülésbe. Mindketten lezuhantak s elpusztultak. Az oroszot hazavitték, az osztrákot itt temették el.

A következő faluban hat tagból álló zsidó család gyalogolt velünk szemben s kenyérért könyörögtek, mert az oroszok elhurczolták őket; Sokalból megszökve, siettek távoli hazájuk Jaworow felé, napok óta éhezve. Szívesen átadtuk minden kenyérgészletünket (egy még Lembergben vett, muszka lisztből készült fehér czipót), azonban a sonkát és szalámit nem akarták elfogadni, mert azt vallásuk tiltja megenni. Inkább éheztek tovább is.

Közel s távolban hadak vonulnak előre, s előbb német, majd a mi zenekarunk hangjai hallatszanak. Közben ágyúörgés, mert előttünk s oldalvást

csaták folynak. A mezőkön lövészárkok mindenfelé, régiék és újak, a tavalyi és a tegnapi csatákból; régi és friss sírok, lelőtt lovak hullái még temetetlenül. Az út szélén összeszedett orosz fegyverek várják az elszállítást. A falusiak fegyverekkel és orosz golyókkal kínálgatnak. Kinek kellene az itten, a hol annyi van lépten-nyomon; csak a muszkának van már fogyatékn. Egy határszéli falun hatezer vonult át nemrég fegyvertelenül, — mondja a felégetett uradalmi épületek tisztartója.

Estére (jun. 26.) elérkeztünk Lubellára, hol a 39. honvéd gyaloghadosztály parancsnoksága tartotta éjjeli szállását. Egy régi lengyel úrilak éttermében éppen a vacsora folyt, két hosszú asztal mellett. Úgy fogadtak, mint régi ismerőst. Meghatva léptem közéjük, vezérkarához annak a hadosztálynak, a mely május 2-ika óta (midőn a világhírű áttörés kezdődött) úgy szerepelt, mint a jégtörő és sok véres csatát vívott azóta is, Jaroslónál, Radymno mellett s legutóbb Horodiskánál (Lemberg felett).

A hadosztályparancsnok LIVNÓI HADFY Imre altábornagy, kinek hírnevénél és érdemeinél csak lebilincselő szeretetreméltósága nagyobb. Vezérkari főnöke BALASSA Béla alezredes, aki gyors éleslátással és könnyedséggel intézkedik, irodában, fehér asztalnál, lóháton és gépkocsin. A mit a telefon jelent, vagy a lovas futárok hoznak, azt SÍPOS Károly vezérkari százados és SZOTYORI NAGY Gyula vezérkari főhadnagy fogják fel és jelentik, továbbítják, fáradhatatlan buzgalommal. A parancsörtisztek közt van főispán (MARKOVICS Manó huszár főhadnagy),

országgyűlési képviselő (SZTRANYOVSZKY Sándor dr. huszár főhadnagy). Az egészségügy főgondozója SZABÓ Elemér dr. főtörzsorvos; a hadbiztosság tisztét KARSA László dr. őrnagy s az élelmezés gondját BERNOLÁK Károly hadbiztos látja el. Mellettük más érdemes századosok, főhadnagyk és hadnagyk. Köztük HÁRY Ede százados, a távbeszélő osztag parancsnoka,¹ PFANNL Jenő százados, művészi képek festője, KOPECZKY Rudolf főhadnagy és WITTICH főhadnagy élelmezési tiszt. Nem hagyhatók említés nélkül a tüzérdandárparancsnok, NOVOTNY Ádám s a tábori tüzérezredek parancsnokai: LOIDIN ezredes és BÉZCHLEBA őrnagy sem és a kísérő huszárszázad vezetője: MIRKA Emil őrnagy.

A gyaloghadak előljáró vezetői is mind megannyi hősök: a jovialis MOLNÁR Dezső tábornok,² MESZTICZ János ezredes, JUHÁSZ László és NYÉKHEGYI Ferencz őrnagyk, kikért katonáik tűzbe, vízbe s halálba is szívesen mennek s PONGRÁCZ József kapitány, ki a vitézségi érdemrenden kívül a vaskoronát kapta a siedliczkai támadás vezetéseért, később a német vas-keresztet is.³

★

¹ A kiról munkám nyomtatása közben részvétellel olvasom, hogy «egy éven át az orosz harcztéren az ellenséggel küzdve, a harcztéren szerzett betegsége következtében Budapesten f. é. nov. 5-én életének 32-ik évében elhunyt».

² Breszt-Litowszk bevétele után Hadfy Imre altábornagy más, magasabb megbízatást kapván, a hadosztály-parancsnokságot Molnár tábornokra bízták. Balassa Bélát ezredessé léptették elő. Időközben Hadfy a Lipót-rendet, Novotny a II. o. vaskoronát és a vezérőrnagyi rangot, Balassa a vitézségi rend II. o. kapta s a többi tisztek különböző kitüntetésekert nyertek.

³ Ez őszi keletgalicziai véres harcokban a balsors őt is orosz ogságba juttatta.

Éppen előttünk folytak a harcok, a *Blotnia* mocsaras erdejében, hol csak az út mentén lehetett előhaladni. Másnap, midőn a harcvonalba menet lovainkkal az útról letértünk, majd elsülyedtünk a mélyen lesüppedő ingoványban. Három huszárló előörsi szolgálaton belé is sülyedt, gazdáik nagynehezen kivergődtek. Képzélhető, mily nehéz lehetett itt az előhaladás. Mégis június 27-én már az erdő túlsó szélén állottak ágyúink. Az alatta lévő *Cblewczany* faluban volt a figyelő állomás, a szemben lévő dombokon és erdőben az oroszok. Remekül dolgoztak az ágyúk (a hatást másnap az orosz állásokon láttuk), de az orosz lövések is az ágyúk körül jártak, szerencsénkre kártétel nélkül.

Itt kóstoltam belé a háború izgalmába. Második hadiszállásunkat a mi Balatonunkra emlékeztető *Blotnia* erdejében, *Podubi* faluban tartottuk (jun. 27.). Ki autón, ki lovon, ki gyalogszerrel ment oda, a tábori konyha és podgyáskocsik hosszú vonatától kísérve. Ott a regényes erdei tanyán elunván az ágyúk dörgését hátulról hallgatni, alkalmat kerestem és nyertem előre lovagolni az erdőn túli harcvonalba, hol ütegeink állottak s lőtték a szemben álló oroszokat. A gyalogság sikeresen támadott, s bár nehéz, mocsaras talajon kellett áthatolnia, de minden akadályt legyőzve behatolt az ellenség sáncaiba, s a kik el nem estek, vagy nem menekülhettek, azokat elfogta.

Mikor estére a mocsárerdő hadiszállására visszalovagoltunk, hosszú sor orosz fogolylyal együtt érkeztünk. Szabad ég alatt, lampionok fénye mellett

katonazenével fűszerezve folyt a vacsora. Rövidre fogtuk, mert a tüzérség dandárparancsnokával hajnalban indulandó voltam a kivívott további tüzérségi állásokra.

Csűrben hálva, a csipős levegő is segített korán kelni s félőtkor már lovon ültünk, hogy hamar oda érjünk, hol az ágyúk az ellenségtől a megelőző nap elfoglalt magaslaton fel voltak állítva. Chlewczany falun áthaladva, a dombélen, a szemben álló ellenség szemeláttára kellett ellovagolnunk, néhány srápnél-lövés által üdvözöltetve Belz felől.

Junius 28-án a mi ágyúink a Leopoldowka-major mögött állottak kettős rendben.

Innen lötték Belzet, melynek ostromát alább elbeszélem.

Ezen a vidéken Belz és a szomszéd Sokal város volt utolsó megerősített állása az oroszoknak. Belzből kiveretvén, csak az orosz határ magaslatain s a Bugnál állottak meg. Útközben minden nemesi udvarházat, gazdasági épületet felgyújtottak. Fellobbanó láng- és füstoszlopok jelezték útjokat. A népet is nagyrészt maguk előtt hajtották.

*

Az orosz határig még csak egy éjjeli szállást tartottunk, előbbre menve vagy tíz kilométerrel, *Staje* faluban, Belz mellett, átkelve a Solokija folyó mocsaras, tőzeges vidékén. Egy rutén házikóban, szép kis parányi szobában, szemben a hadosztályparancsnoksággal, kaptam éjjeli szállást.

— Magunkkal vittük orosz foglyainkat, elől a

zenekar, közben ők, hátul a hadosztály huszár-százada.

Egy civil-szakasz is csatlakozott hozzánk, orosz fogságból szökött menekülő katonáinkból, kik a telet a Blotnia erdőségeiben lappangva töltötték, úgy éldegélve, mint hajdan nálunk a Bakony bújdosó «szegény legényei». A lakosság is támogatta őket, ellátták lopva ruhával, élelemmel. Közben vadászgattak, zsákmányoltak és guerilla-harczot folytattak a rájok vadászó kozákokkal.

Innen én másnap (jun. 29.) előre lovagoltam huszárommal *Korczmin* faluba, hol a kassai 9. honvédezred táborozott. Ebédre hívtak meg «a temető árkába».

A huszárok a falun innen az erdőben tanyáztak, Molnár tábornok az erdészlakban, Juhász és Nyék-hegyi őrnagyok a faluban lévő úrilakokban, Pongrác százados elől, a falun túli temető ákáczfái alatt. Az ő tisztikarával ebédeltem, tábori sátorlapon. Zsúpszalma ülőszékkel tiszteltek meg, de nem akartam «extrázni», jobban esett a gyepszönyeg. A tábori ebéd jobban esett így. Még borunk, sörünk is volt. De nem igen merülhettünk belé a bankettezésbe, mert egy órakor futár érkezett, hogy felszedni a sátorfát és előre az orosz határ felé. Alig maradt időm, hogy szót válthattam szülőföldem, az abaúji Hegyköz fiaival.

Megfútták a trombitákat, felemelték a zászlókat, a légénység sorakozott s indultak a «gránicz» felé.

Én visszalovagoltam a huszárokhoz s ott vártam meg a hadosztály-parancsnokság érkezését, nehogy

az eltűntek közé sorozzanak. Hozzájuk csatlakozva mint sereghajtók zártuk be a hosszan kígyózó nagy karavánt, melyet német ágyúütegek is tarkáztak.

Így vonultunk még 4—5 km. távolságra, míg nem elértük Oroszországot.

Az első csapat, mikor a határra ért, elénekelté a «Hymnus»-t, a zenekar rázendített a Rákóczi-indúlóra s úgy vonult be az ellenség földére.

*

Átkelve a határon, az első orosz falut teljesen üresen találtuk, úgy a többit is, egészen Tyszovcéig. Erőszakkal hajtották el a népet: orosz és lengyelt vegyesen, azzal az ijesztgetéssel, hogy jönnek a németek és a magyarok, vad, kegyetlen nép s mindenkinék elvágják a nyakát. Itt hagyatták velük ezt a gazdag, termékeny földet, rengő kalászos mezőivel, melyek már az aratásra vártak. Azzal biztatták őket, hogy Szibériában kapnak kétannyit helyette. A lengyel nemeseket is elhajtották.

Az első orosz falu (Repnin) lengyel nemesi kuriájában, a hol megállottunk, a kozákok összezúztak és törtek előttünk mindent: bútorokat, felszerelést, zongorát, ágyakat, még az ablaktáblákat is. Százados hársfák köröndjében, fasorában és parkjában ütöttük fel sátorfánkat és ünnepeltük víg zeneszóval, köszöntővel, pezsgővel az új honfoglalás magasztos pillanatát.

Másnap tovább, faluról-falura. Harmadnap Nabrozs faluban pihenő, várva a szomszédos hadtest előrenyomulását. Én ezt használtam fel Belzbe

vissza gépkocsikázásra, az ostrom eredményének ki-
puhatolására.

Oroszországba érkezésünk negyednapján Honiati-
cén egy lengyel nemes, RULIKOWSZKI Zdzislaw emele-
tes szép kastélyában pihentünk meg. A mi szabad-
ságharczunkban résztvett s Nagyváradon vértanúi ha-
lált szenvedett Rulikowszkinak rokona. De őt magát
nem találtuk otthon, mert az oroszok őt is elpa-
rancsolták. El kellett hagynia szép gazdaságát,
drága bútortatát, remek műtárgyait, képtárát. Mi
megkíméltük; de kérdés, hogy az utánunk jövő
hadak nem dúlták-e fel azóta a kedves otthont.
A távollevőknek még békében sincs igaza; hát
még háborúban! Félnapig időzhettünk csak a Ruli-
kowszki-kastélyban. Jött a telefon-rendelet, hogy
tovább előre a muszkák nyomában. Lóra pattan-
tunk tehát újra s nyargaltunk tovább a homokos
úton, kerülgetve a Hucsva-menti mocsaros lápo-
kat. Ezen a napon nem kevesebb, mint 30 kilo-
métert lovagoltunk. Ez még hagyján; de a gyalog
hadaknak még ezt is meg kellett pótolniok néhány
kilométerrel, hogy utólérjék a muszkákat. Jó mé-
lyen, mintegy 40—50 kilométernyire voltunk bent
Orosz-Lengyelországban. Aznap reggel elhagytuk
Tyszowcét is, melynek neve a mult őszi har-
czokból ismeretes. Jellegetes orosz házak, fából,
czifrán faragott erkélyekkel, sok keleti vonással.
Itt a zsidók itthon maradtak, köztük igazi, gyanús
külsøjű oroszok is. Fialat férfiak, átöltözött kato-
nák lehetnek. Majd kisül a vallatásnál, mert a tá-
bori csendőrség éber és körültekintő.

Útközben két saját röplőnk karcsú sasalakja szállt el felettünk. Majd egy orosz *testnélküli* repülő kattogott körülöttünk kétezer méter magasban s szállt vissza jelenteni, hogy mit látott. Bombagombócczal nem kedveskedett, mi sem lőttünk reá.

Előttünk égtek az orosz falvak. A muszka saját népét sem kíméli, ha lengyel és nemes s főként ha nem engedelmeskedik a távozási rendeletnek.

Szóltak az ágyúk, a gépfegyverek, kelet és nyugat felől, az előőrsök kozák szotnyákról és megerősített állásokban várakozó hadtestekről hoztak jelentést. De a mieink a győzelem mámorától megittasulva, nem ismertek akadályt s vígan robogtak előre — győzelemre!

VII.

BELZ OSTROMA.

Jun. 28.

Galiczia északkeleti határszélén fontos hadászati pont a kis *Belz* városka, mely nevezetes szerepet játszott a régi Lengyelország történetében és a mostani háborúban is.

Magyar történeti emlékek is fűződnek hozzá. Nagy Lajos királyunk itt szerezte ama érdemeinek egy részét, melyek őt a lengyel trónra juttatták. — Anyai nagybátyja, Nagy Kázmér lengyel király uralkodása idején (a XIV. század közepén) a litvánok foglalták el. Visszafoglalására a magyar király hadat vezetett a lengyel király segítségére 1352-ben. Kemény ostrom volt. A Solokija partján épült város erődítményekkel és falakkal volt körülvéve. Egyik, északkeleti sarokbástyája máig is fennáll, 1606 évszámmal jelölt vasajtó van rajta. Déli részén a folyó hídfője mellett álló Zameczek (váracska) volt déli erődje; most kolostor és templom.

Az ostrom hevében maga Nagy Lajos királyunk is megsebesült, a fején kapott «sulyok-dobás» következtében. A litván vezér sajnálatát fejezte ki, de egyszersem figyelmzettette a királyt, hogy ne járjon elől az ostromban, mert nagyobb baja is történhet s ő nagyon sajnálná. — Nagy Lajos azt felelte, hogy a királynak jó példával kell előljárnia,

nálunk az a szokás. Nemsokára magyar és lengyel zászlók lobogtak a várfalakon.

Belz később is nagy szerepet játszott, mint a róla nevezett vajdaság (palatinatus) székhelye. A XVI. század végén Báthory István sógora, Zamojszki János kancellár (meghalt 1605) volt a belzi vajda, e keleti tartomány kormányzója. Báthory Grizeldis, Kristóf erdélyi vajda leánya volt a felesége, ki megfordult itt is, erdélyi udvarhölgyek és lovagok környezetében. Főbirtokuk Zamosc vára, nem messzire onnan, déli Oroszországban máig is mutatja a régi fény és pompa jeleit, melyet e kiváló államférfi és hadvezér egykori hatalmát és gazdagságát hirdetik. (Ld. alább.)

Ezeket tudva, elképzelhető, milyen élénk érdeklődéssel kísértem figyelemmel Belz legújabb ostromát, mely annak a VI. hadtest 39. hadosztályának jutott osztályrészéül, a melynek vezérkaránál tartózkodni szerencsém volt.

★

A leMBERGI csaták után menekülő oroszok üldözésében június 27-én jutottunk Belz környékére. A délről környező magaslatokról ezen a napon verték ki kassai, miskolci, szepesi, liptai, kolozsvári, stb. honvédeink az oroszokat. Aznap este nagy sürgés-forgásról jött a jelentés a belzi pályaudvarról, honnan az orosz szállította értékeit. Nowotny tüzérezredesünk tábori ágyúit előre vitette a közeli Tehlow faluig s onnan lövette a pályaudvar környékét, leadván vagy 80 lövést.

Az igazi ostromra másnap (junius 28.), került a sor. Erről, mint szemtanú, tehetek bizonyosságot.

Kora hajnalban elindulván a *Blotnia* mocsaras erdőben levő állásainkból, az ágyúkat a Belztől délre (m. e. 5 kilométernyire) emelkedő magaslatok egyikén, a *Leopoldowka* nevű majornál állítottuk fel. Ebben a megelőző napon még az oroszok tanyáztak. Az úri lakban alig felszáradt vértócsák mutatták, hogy ott volt a kötőhely.

A kertben lövészárkok s a gránátok becsapódása által vájt mély, kerek gödrök s azok közelében orosz holttestek. Egyiknek a koponyája teteje gránátdarabtól lemetszve, agyvéleje szabadon, legyek lakmározta rajta; a másiké szétroncsolva, a harmadik még bekötözte magát, de elvérzett. A kik élve maradtak, fogságba kerültek. Másnap kikérdeztem őket. Vezetőjük egy hadnagy, moszkvai gimnáziumi tanár volt, az orosz nyelv és irodalom tanára. Gyöngén beszélt németül. Előlépett egy szeplős arcú zsidó fiú s ő válaszolt kérdéseinkre, hogy itt sebesült meg, négy újját vitte el a gránátszilánk s kérte, hogy kötözését újjtassuk meg. Grodno melől való szekeres. Semmi kétség, hogy ott sebesült meg. «Mir zájn gesessen in Majerhof Leopoldowka» — jelölte meg a helyet és mondta el a részleteket.

E mögött állottak a 8 centiméteres ágyúk, hátrább a 10 és 15 centiméteres taraczkok, négy üteg. Megfigyelő helyül a nagy csűr padlása szolgált. A többi gazdasági épületet felégették. Még füstölögtek a gerendák. A tágas csűr padlásáról néztük

távcsövön a célpontot, a lövések irányát és hatását.

A mi ezredesünk bemutatván a német tüzérkapitánynak, tüstént a távcső mellé ültetett, melyet a belzi nagy toronyra irányított. Megdöbbsentem, hogy a toronyra akar lövetni, de ő megjegyezte, hogy a toronyban szoktak a tüzérségi megfigyelők tanyázni s onnan el kell kergetni őket; különben is a torony irányában van a vasúti állomás, a hol az orosz pakol s a városban az oroszoknak erős állása van, s így meg kell őket minden irányban «sózni». A nép miatt — úgymond — ne aggodjam, mert a lakosság azóta már a pinczékbe menekült a figyelmeztetésül már leadott lövések után.

A telefonon leadott irányítás után az egyik 10 centiméteres taraczk kilötte a srapnelt. Hatalmas dördülés, éles sivitás után repült a halálmadár az alattunk lévő erdő felett, a mely felé katonáink rajvonala húzódott alá s ásta magát a földbe. Ötvenhatot számoltam, míg a belzi toronytól jobbra egy kis fehér felhő pattant szét, jelezvén a srapnel robbanását.

— *Nem talált!* — jegyeztem meg némi megnyugvással — a toronytól 20—30 méternyire robbant a lövés.

— *Wir werden schon corrigiren!* — válaszolta zavartalan nyugalommal a német tüzérkapitány és leadta telefonon útasításul az újabb számjelzéseket s csakhamar utána a parancsot, hogy *Feuer!*

Hatalmas dördülés után egy percnyi feszült vá-

rakozás s a második robbanás felhője éppen a torony felett tűnt elő.

— Szent Isten, a toronyba ütött! — szörnyülködtem. A német kapitány azzal akart megnyugtatni, hogy a látszat csal s valószínűleg a templom mögött, az állomás tájékán, éppen jó helyen eshetek le a srapel lövedékei. A harmadik lövés a templomtól kissé balra explodált.

Időközben felfedezvén a város nyugati végén az országút mentén elhúzódó lövészárkokat; oda a 15 centiméteres taraczkok gránátjait kezdtük lövöldözni. Itt a hatás szemmel látható és frappáns eredménnyel járt. A lecsapó gránát hatalmas porfelhőt vágott, mint egy tűzhányó kitörése, mire a közeli fedezékekben kétségbeesett sürgés-forgás volt észlelhető. A futóárok megtelt menekülőkkal, s az nem tudván mindeniket befogadni, néhány orosz a partra ugrott fel s hanyatt-homlok rohant hátrafelé. Jelentvén a távcsőn át tisztán látható kétségbeesett menekülést: a német kapitány telefon-rendeletére utánuk néhány srapel-lövést eresztettek. Újabb gránát, ismét rohanás és újabb srapneleső. A futóárkokban nagy tolongás, a partokon és országúton menekülő oroszok. A «végig-sózás» remek találatokkal nagyszerűen sikerült. Az oroszok úgy nyüzsögtek, mint a hangyaboly, ha belerúgnak.

A hatást jelezte az is, hogy az orosz ágyúk is megszólaltak, de szerencsénkre inkább a közeli erdő szegélyét lötték, ott sejtven a mi ágyúink állását. Néhány lövést mi is kaptunk, de csak a major udvarát szántották föl a gránátok, a csűr

s benne mi sértetlenül maradtunk. Mindez reggeli 7 és 8 óra közt történt.

Tüzérségünk egész nap ott működött, gyalogságunk a lövészárkokban őrködött, de ütközetre nem került a sor. Annál kevésbé, mert a Belzbe vonulás a haditerv beosztása szerint a szomszéd bajor hadosztálynak volt fentartva. A bajor király a legközelebbi éjszakát abban a (prusinowi) erdőben töltötte, mely felett lövéseink elrepültek. Mi tehát nyugat felé tovább vonultunk és másnap délután átléptük az orosz határt.

A bajorok pedig másnap (junius 29.) kardcsapás nélkül bevonultak Belz városába, melyet a mi tüzérségünk azt oroszoktól megtisztított, mint az néhány nap mulva Belzben hallottam.

VIII.

LÁTOGATÁS BELZBEN.

Julius 1.

Belzet régi történeti emlékeiért és legújabb tüzérségi harcunk hatásának megfigyelése céljából látni óhajtván: orosz-lengyelországi második táborozásunk helyéről gépkocsival visszatértem a 20 km. távolságra fekvő városkába.

Igazán tanulságos kirándulás volt. Elhagyott, néptelen orosz falvakon száguldottunk át, szemben felvonuló hadak és élelmi vonatok nagy porfelhőket vágtak a homokos úton. A galicziai völgyhajlásban, a vasútvonal közelében, orosz lövészárkok, drótsövények, felégetett udvarházak, falvak.

Belzbe érve, az északi bejáratnál a régi erődített városra emlékeztető tömör bástya tűnt föl. De legelőbb a vasúti állomásra siettünk. Az állomás-épületet még a múlt ősszel felégették az oroszok; a víztartó kazán fel volt robbantva. A sinen egy MÁV III. o. kocsit állt, benne fejszecsapásokkal összetört padokkal, kályhával, bepizskolva szándékosan és gyalázatosan. Az állomásról különben mindent elszállítottak, kivéve azt a nagy tömeget (mintegy száz métermázsát) jeget, mely az újonnan épített jégveremben felhalmozva állott. Ebbe hűtöttük hidegételünkhöz a bort és a Salvator-vizet.

Az állomás előtti réten bokrok mögött volt fel-

állítva egy ütegük: négy ágyú. Az ágyúk helye előtt jobbra és balra két-két oldalt a tüzekek fedezékei: másfél méter mély árok, méter magas, gyespes hantokból kirakott mellvéddel. Két-két ágyú mögött egy-egy tisztí fedezék; lépcsőzetes mély verem, fagerenda és föld tetőzettel. Innen löttek leghevesebben mifelénk s mi is, kölcsönösen kevés kárral.

Az állomás tájékán lakók a pinczékbe menekültek az ostrom alatt, tehát nem sokat tudtak mondani az eredményről. A multról annál többet tudtak; egyebek közt, hogy 20—30 vonat ment át naponként az állomáson s június 28-án ment el az utolsó csapat, mely a hidat fölrobbantotta.

A városba visszatérve, megnéztük és lefényképeztük a mult ősszel felégetett házak romjait, melyek között a lakosság nagy része most ideiglenesen fabódékban tanyázik. A házak egy része megmaradt, gránátlövések által megrongálva.

Megmutatták azt az emeletes házat, melyben most a tüzértisztek tanyáztak s melynek padlásáról (nyílást csinálván a cserépfedélzeten) távcsővel vizsgálták a mi szemben levő állásainkat és a lövéseket irányították. Tehát mégsem a toronyból, a mint a német tüzértisztek gondolták.

Stangel Áron őszeres, kinek apró kis háza szemben állott velük, ablakából leste, miként kémlelik tábori nagy távcsövön a mi ágyúink rejtekhelyeit, csapataink mozdulatát s hogy adják a jelzést a felénk tüzelésre.

Ezek június 28-án este felszedték telefon-vezetékeiket és eltávoztak.

Szemlélődésünk alatt mind több és több ember, hosszú kaftános zsidók vettek körül bennünket. — Nem győzték felpanaszolni keserveiket, káraikat, szenvedéseiket, a mi az oroszoktól nekik kijutott. Tizen is beszéltek egyszerre. Hogy jobban megérthessük, a legértelmesebbnek látszó öreg zsidót kértem, hogy beszélne el észleleteit. De ő egy jelentős kézmozdúlattal, hogy «füle van a falnak» tudtúl adta, hogy nyilvánosan nem lehet mindent elmondani, hanem közeli leégett háza mellett épített fabódés] lakásába hívott s ott harmadmagával rendszeresen elbeszélték az orosz uralom zsarolásait.

Főként az utolsó két nap — úgymond — mikor már löttük őket, siettek a lakosság kifosztásával. A vagyonosabbakat már előbb összefogdosták, hogy elszállítsák; 500—200—100 rubelekkal váltották meg magukat. A végén mégis elvittek négy gazdag zsidót és négy keresztényt, köztük a lengyel kath. papot, Honorszki Vladiszlávot, Woinarowszki vasúti főnököt, Kowalszki Vincze polgárt és Prudziewics, adóhivatali főnököt.

Junius 27-én összeszedték a zsidókat a pinczék-ből is. Az asszonyokat és gyermekeket bezárták a zsinagógába, a férfiakat — mintegy háromszázat — elhajtották és bezárták a városon kívül pajtákba, disznóólakba. Megmotozták őket és a ruhájukba bevarrt pénzüket elszedték, egyiktől (megmutatta, hol volt bevarrva) ötszáz koronát. Az asszonyokat is végigtapogatták s a hol pénzt éreztek, ruhájukból kivagdalták. Gyors futásuk után azonban megmenekültek. A városnak mintegy hatezer lakója

volt. Hetvenöt százaléka zsidó, de fele elmenekült.

Közben még nagyobb lett a csődület, úgy hogy nagynehezen tudtunk kibontakozni a tömegből, mely egyre sűrűbben vett körül.

*

Felkerestük az épen maradt lengyel katolikus templomot. A fiatal vikárius: Bliharszki Thaddeus fogadott, kalauzolt és magyarázott. Elmondta, hogy ők két előkelő huszártisztet hónapokon át rejtettek a kolostor egyik kis czellájában, mígnem sikerült lengyel származású orosz katonák segítségével megszöktetni őket.

A templom mellett ugyanis régi kolostor épület áll. Alapítása évül 1275 van följegyezve egy olajfestményű kép felett, a mely Semovit herczeget ábrázolja, díszruhában, térdeplő helyzetben, a ki 1394-ben három falut adományozott a kolostornak.

A vikárius elbeszélte, hogy az ostrom (junius 28.) napján a kolostor kápolnájába sereglett össze a nép s ő épp az oltár előtt misézett, mikor az első srápnél-lövés explodált, a minek fellobbanó fényétől ő önkéntelenül félrehúzódott. A második lövés a templomba csapott le, átütötte a menyezet vastag gerendáit és az oltár előtt esett a földre. Szerencsére a templomban senki sem volt. Ez a robbanás 7 óra negyven perczkor történt. A harmadik robbanás a templomtól nyugatra egy vénasszonyt és egy tehenet ütött agyon.

Az idő és irány pontos megjelölése kétségtelenné

tette, hogy ezek a lövések azok, melyeket a német kapitány irányított s melyeket én a tábori távcsővel figyeltem s jegyzőkönyvembe egyidejűleg feljegyeztem a Leopoldowka-majorban.

Átmenvén a kápolnából az összekötő folyosón a templomba, ott tátongott előttünk a négyzetméternyi sötét üreg, a menyezet tetején, a vastag fenyő gerendákkal. A törmelékeket éppen akkor söpörték össze az oltár előtt. Nem hiába aggódtam tehát az ártatlan népert, mely nem a pinczékbe (mint a német kapitány hitte), hanem az oltár elé menekült. Szerencséjükre nem a nagy templomba, hanem a kápolna oltára elé s ennek köszönhatték csodálatos megmenekülésüket.

A vikárius előhozatta az emlékül eltett két darabba vált srapel-golyót. A különvált vezető bronzszalagot elhoztam emlékül.

A szelid kis papnak fogalma sem volt arról, hogy honnan jöttek a lövések. Csak annyit tudott, hogy az erdő felől, de hogy kik lötték? tán máig sem tudja. Én nem siettem felvilágosítani. Épen úgy nem tudnók mi sem a lövések eredményét, ha itt nem jártam volna.

A templom átlőtt menyezetét a velünk volt Kaulich Rezső (az «Élet» munkatársa) lefényképezvén, azóta a lapokban is megjelent.

★

Siattünk a legnevezetesebb hadászati pont, a város nyugati végén álló lövészárkok megtekintésére. De akkor már a templom előtt álló gép-

kocsinkat százakra menő néptömeg által körülvéve találtuk. Azt hitték, hogy valami hivatalos kormánykiküldöttek vagyunk és mindenki el akarta mondani panaszát és kárát a bennem vélt «Excellenz»-nek. A vén asszonyok jajgattak, hogy nincs mit enniök, nincs kenyér a városban. Egy öreg zsidó mindenképp a lakására akart vinni, hogy ott mindent elbeszéljen. Hiába volt minden mentegőztetés, hogy nincs időnk. Felugrott a kocsi lépcsőjére és úgy vitette magát a megindított gépen jó darabon, míg a tömegből kivehetődtünk.

A lövészárkoknál kínálkozott a legérdekesebb látvány. A város nyugati végén az országút alatt igen kedvező magas partszegély kínálkozott lövészárkok ásására, melynek hosszvonala 4—500 m. terjedt s aztán derékszög alatt sarkot alkotva, tovább húzódott a vasútvonalon át észak felé és a szomszéd falvak előtt ment végig a völgylapályon keresztül.

A délfelé néző vonal és a sarokrész tisztán látszott a mi tüzéségi állásunkról. A helyszínén láttuk aztán, hogy mily erősen ki volt építve, gerendákkal és földdel befedve és szabályos lőrésekkel ellátva. Előtte 30—40 lépésnyire két sor tüskés drótkerítés s még előbb posványos, mocsaras láp.

Rohammal szinte bevehetetlen erősség. Nem is került arra a sor, mert a mint feljebb írtam, a nehéz gránátlövésekre az oroszok kiugráltak és menekültek a gránát-eső elől.

A helyszíni szemle értette meg velünk a helyzetet. A lövedékeknek mély gödrei sűrűn sorakoz-

tak egymás mellé a lövészárkok előtt és után, közel a fedezékekhez. Úgy, hogy a szét pattant gránát darabok részint megölték, megsebesítették, részint elrettentették az oroszokat. Az erős állást maguktól feladták és menekültek.

A mi honvédeink ott állottak 3—4 km. távolságra déli irányban beásva s a bajorok közeledtek délkelet felől.

Az oroszok a veszélyes helyzetet felismerve, június 28-án éjjel megkezdték a visszavonulást. Június 29-én hajnalban átvonultak a szomszédos falvakban állott orosz hadak s követték öt óraker a belziek — északkeletre — *Sokal* felé. — A szomszédos Zsuzsel falut már előbb felgyújtották. Herczeg Wieniawszki ott levő úri háza lobogó lánggal égését az előbbi nap reggelén borzadálylyal néztük. Három-négy falu égett egyszerre, jelezve az oroszok kegyetlen bosszúját.

A bajorok királya a június 28—29. közti éjt a prusinowi erdőben töltötte, mely felett lövedékeink az előtti napon elsivítottak. Június 29-én 8 óraker a bajor hadak kardcsapás nélkül vonúlhattak be a mi ágyúink által megostromolt és kivívott Belz városába.

Nagy Lajos királyunk megdicsőült szelleme gyönyörrel nézhette a magas égből, hogyan harcolnak egykori vitézeinek ivadékai — félezer évvel az ő belzi harczi után.

IX.

A BELZI ZSIDÓK.

Julius 1.

A galicziai zsidók sorsa az orosz uralom alatt általában keserves volt. Ők voltak a leggyűlöltebb és legüldözöttebb ellenség, a kik kíméletet még akkor sem nyertek, ha (a mint az is előfordult) az oroszoknak tettek szolgálatot. Ebben a gyűlöletben és üldözésben is volt fokozat. Mennél közelebb laktak az orosz határhoz, annál nagyobb volt az üldözés, nehogy eszökbe jusson Oroszország határát valaha még átlépni.

A nyugat- és közép-galicziai zsidó ellen még valamennyire enyhíthette a gyűlöletet, hogy ezek a *lengyel* lakosság rovására terjeszkedtek; de mert a kelet-galicziai zsidóság a moszkalofil *rutén* népség zsírján élt, azaz inkább csontján rágódott, ez még inkább fokozta ellenök a gyűlöletet.

Annyi sokan vannak és néhol oly összezsúfolva élnek, hogy inkább csak éldegelés a tengődésük. Ezt a nyomorult szegénységet még elviselhetetlenebbé tette az orosz pusztítás. Sohasem felejttem el azokat a képeket és alakokat, a melyeket *Belz* városában, Galiczia északkeleti határa szögletében láttam és azokat a keserves panaszokat és segélykiáltásokat, a miket ott hallottam.

— Brod, Brod! Nincs kenyerünk, gyermekeink

éhen halnak, — kiabálták a kétségbeesett asszonyok, kezüket könyöradomány után tárva ki.

A hajdan híres, történeti multú város, melynek erődített falai, bástyatornyai, gazdag kolostora, templomai voltak s kormányzóság (vajdaság, palatinatus) székhelye volt, a hol Nagy Kázmér lengyel és Nagy Lajos magyar királyok véres csatákat vívtak litvánok és tatárok ellen (1352), most szegényes kis város, 6—7000 lakossal, melynek 75%-a zsidó. Jókora vidéknek lévén mégis vásárhelye, piacza, a kereskedés és kisipar némi jólétet teremtett, a mely meglátszott az emeletes házak romjain és maradványain.

Mert a város nagyrésze romokban hever, pusztá kormos falai merednek az égnek. A két (kath. és gör.-kath.) templomon és a zsinagógán kívül mindössze néhány ház áll épen, vagy gránátlóvésektől kilyuggatva; a többinek csak romhalmaza, kéménye, vagy egy-egy erősebb, füstös fala dűledez. Maga a városháza is fedéltelen, leégett. A romok közt egy-egy bódé épült újonnan, menedékül a lakosságnak, melynek nagyrésze pinczékben tanyázik.

A várost az oroszok még a mult év szeptember 10-én felgyújtották. Már augusztus 10-én bevonultak oda, sőt egyesek már augusztus 1-én (tehát a hadüzenet előtt) ott lappangottak a ruténeknel s fegyvereket, lószert rejtettek el náluk. Augusztus derekán megveretvén Zólkiew táján, augusztus 18-án visszavonultak Belzbe, hová a mieink nyomultak utánuk és kiszorították őket. Augusztus végén és szeptember elején a mi kezünkben volt a város;

de az oroszok rettenetesen lőtték, ostromolták, visszafoglalták és szeptember 10-én a házakat benzinnel, petróleummal leöntözték, felégették.

A városnak főbűne túlnyomólag zsidó lakossága volt s még hozzá az, hogy Belzet vakbuzgó orthodox zsidóság lakja, élükön a Galicziában talán leghíresebb csodarabbival, a ki szerencséjére idejekorán elmenekült. Elfutott a lakosság kétharmada is, de az ott maradt 2000 szerencsétlen eléggé megbűnhődött ezekért is.

A visszafoglalás után 2—3 nappal, midőn katonáink a szomszéd *Sokal* felé úzték az oroszot, első civil látogató lévén Belzben, a nép apraja-nagyja az utcára tódult, körülfogott és nem győzte felpanaszolni keserveit.

Kétszáz főnyi kozák őrség tanyázott állandóan a városban, néhány zsandárral és egy biztossal, *oradnik*-kal. Ezenkívül hadtápláló parancsnokság volt ott. A biztos és a parancsnok rendszeresen zsarolta őket, minden árúra, szállítmányra adót vetettek, mind többet és többet. Mindenféle ürügy alatt bebörtönözték a népet és a vásárolni jövő falusi zsidókat, csak hogy váltságdíjat zsarolhassanak rajtuk. A *nogajka* is állandóan működésben volt: 5—10—25 korbácsütés kijutott mindenkinek. Az adót nem fogadták el rubelben, csak osztrák pénzben, mert így másfél annyi értéket kaptak. Minden zsidóra 5—6 rubel fejadót vetettek ki havonként.

A zsarolás és rablás fokozódott, midőn már látták, hogy nem sokáig tarthatják kezükben a várost. A vagyonosabb embereket összefogdosták tuszok

gyanánt való elszállításra, de 200—500 rubelért elbocsátották őket, hogy menjenek haza és rejtőzzenek el. Helyettök aztán másokat, kik váltságdíjat fizetni nem tudtak, fogdostak össze és szállítottak el Oroszországba.

Megkezdődött a szemérmetlen rablás is. Régebben megelégedtek az órákkal és pénzzel. Most már revolverkeresés ürügye alatt lehúzták és elvették a csizmákat is. Lehúzták és elvették a kabátot és nadrágot is. A pénzt a zsidók óvatosságból bevarrták a ruha bélésébe, de az oroszok végigtapogattak férfiakat, nőket és a hol dudorodást éreztek, egyszerűen kivágták és mindenestől zsebretették. Egy öreg zsidó megmutatta, honnan kutatták ki és vették el néhány száz koronáját. Egy csinos fiatal zsidó menyecske megmutatta ruhája kivágott szegélyét. Csodálom, — mondám — hogy el nem vitték őt magát is. Nyugat felé szívesen jönne — felelte — de keletre nem vágyik. Végül a lakásokat is kirabolták és szekerekre rakva bútort, evőeszközöket, edényeket elvittek. Leszedték a zsinagóga homlokfalát díszítő negyven rézgömböt is, melynek darabja állítólag ötven koronába került. Búcsúzóul a rutének közt kiosztottak ötven zsák lisztet.

Végül összeszedték a zsidókat a pinczelakásokból s a nőket, gyermekeket bezárták a zsinagógába, a férfiakat (vagy háromszázat) magok előtt hajtották s a szomszéd falvakban bezárták ólakba, istállókba. Onnan szökdöstek vissza, mikor az oroszok menekültek. Kessel Jontef, terménykereskedő, az én

koronatanúm, az utolsó hetet egy lengyel paraszt padlásán rejtőzködve töltötte, tejen éldegélve védője jóvoltából.

A gyilkosságtól sem irtóztak a kegyetlen barbárok.

Egy szegény zsidó a mi ágyúlövéseinkre azt találta mondani, hogy jönnek már *a mieink*. Elárultatván, megkötozték, a trágyadombon végighúzogatták s aztán kivégezték. Hitsorsosai kérvén, hogy eltemethessék, még azt sem engedték meg, hanem a holttestet darabokra vagdalva, a kutyaéknak dobták oda — *a mieink* szóért.

Képzeltető, mit érezhettek a szerencsétlenek, midőn a mi ágyúink megszólaltak és kitakarították a bitorlóktól Belz városát.

A rettegéstől még azután sem szabadultak meg, mert még egy hónapig dörögtek az ágyúk a húsz kilométernyire fekvő szomszéd városka, *Sokal* vidékén, a honnan az oroszok Belz és Rawaruszka felé visszatérni s a mi észak felé nyomuló seregeinket hátbatámadni kísérleteztek.

A belzi zsidók is elmondhatnák, hogy megbűnhödték a multat s jövődőt.

X.

OROSZ-LENGYEL MEZŐKÖN.

A FRONTON.

Július 10.

Az orosz-lengyel mezőségen vígan szól a kasza; magyar katona veri-feni és forgatja. Gyönyörű kalásztenger borúl rendre utána. A markokat sem arató leányok, de markos legények kötik kévékbe, rakják keresztbe. Ilyen víg aratása régen volt a magyar katonának, kivált ha arra gondol, hogy a muszka akart aratni Magyarországon s ime, mi aratunk a szarmata síkságon. Az angol-francia társas-czég ki akarta éheztetni a kettős szövetséget s ime, a német arat Belgiumban is s lesz annyi kenyérünk, hogy elláthatnók akár Angliát is.

«Welche Wendung durch Gottes Fügung!» Arat ugyan a muszka is nálunk, de — mint fogoly — nekünk; s mi mint hódítók náluk, — magunknak.

Milyen kár is lenne azt a remek, gazdag termést veszendőbe hagyni. Nagykalászu, magasszárú, sűrűnőtt gabona- és búzatáblákat hagyott hátra a szerencsétlen menekülő nép, kiket a kozák erőszakal hajtott el szülőföldjéről a bizonytalan sors kétségbeejtő nyomorába. Milyen szívvel hagyhatta oda házát, kertjét, erdejét s főként azokat a szép terméssel kínálkozó gyönyörű mezőket, melyek mint

megannyi terített asztal, dús lakomára hívogatott.

Magával vitte a nép minden felkelhető ingóságát, lábas jószágát, a kisszéktől az ágyig, a csirkétől a tehénig. A melyik nem bírt lépést tartani a gyorsan menekülő népvándorlással, azt elpusztították. Úton-útfélen elhullott marhák, leszúrt sertések felpuffadt tetemei fertőztették a levegőt, míg a seregek nyomán előrevonuló *badtápláló* csapatok el nem *etablirozták* az útból e kellemetlen illatú orosz emlékeket.

Bár a fekete és *ezüst* bolhákat is mind elvitték volna és a legyeket, melyek már most is olyan szemtelenek itt, mint nálunk a hirhedt őszi légy. De az orosz kultúra és tisztaság emez áldásaiból minket is akartak részesíteni. Nyár lévén, könnyű ugyan védekezni ellenük. Ott, a hol víz és idő van rá, magyar bakák lubiczkolnak és a huszárok lovakat úsztatnak a tavakban, a melyek ugyan inkább a Fertőhöz, mint a Balatonhoz hasonlítanak.

A visszamaradt vagy hazatért kevés lengyelség mondja, hogy sirva-ríva menekült az elhajtott nép, átkozva vezetőit, a kik ebbe a nyomorúságba kergették.

Ezek a hullámos, szép orosz-lengyel mezők az erdélyi Mezőségre emlékeztetnek. Azzal a különbséggel mégis, hogy itt nem oly nagyok a terület hullámvásai s mindenfelé erdők sötétlenek a falvak hatáiraiban. De termékenység dolgában kiállják a versenyt. Remek gabona-, búza-, árpa- és zabtáklák váltogatják egymást; a burgonya-, czukorrépa-, pohánka-, s a takarmány-termés is elsőrendűnek ígérkezik.

Galicziában, a hol az orosz öt millió értékű vetőmagot osztott ki, szintén jó terméssel dicsekszenek a lakosok, pedig félakkora áldás sem mutatkozik; a kalászos élet apróbb és ritkább, a kapás növény is gyöngébb.

A déloroszföldi aratás, ha lesz rá elegendő munkaerőnk, a magyarországi jóságával fog vetekedni. Nem kicsinylendő dolog, mert a Visztulától keletre a Bugig négy-öt vármegyényi orosz terület van a kezünkön eddigelé s a Visztulától nyugatra a kettős szövetségé óformán az egész terület, a melyé felér Erdély termésével.

Ime, így sült el visszafelé ellenségeink kiéheztető politikája. A velenzei éhező asszonyok üres fazekait, melyekkel a városháza előtt tüntetnek, lenne miből megtölteni. De mivel pótolja majd a hű szövetséges talián az idegenforgalom s az adriai fürdőközönség elmaradásának óriási kárát? A rimini ujság sem egyhamar fogja magyar vezércikkkel üdvözölhetni a «magyar testvér» fürdővendégeket, kik évenként sok ezerszámra tapostuk a kék Adria homokos partjait. A berlini étellapokon az olasz saláta: *Banditen Salat* és *Verräter Salat* néven szerepel. A *Dreibund* szerintük két részből áll: egy *Traubund* és egy *Vagabund* részből. A német ujságok az olasz hadijelentéseket *Wetterbericht*-nek nevezik, tekintettel az időjárással való mentegetőzésre. Ők nem egyhamar fogják elfelejteni és megbocsátani a *Macaronifresser-náció* hitszegését. Remélem, mi sem.

Visszatérve az orosz nép kitelepítésére és a falvak kiürítésére: a híradások szerint ez taktikai okokból történt legyen, hogy a mi hadaink előrehaladását, illetőleg ellátását gátolják. Hát lehet ebben is valami. De a kiéheztetés taktikája, a mi jó lehetett a XI. században, midőn I. Endre és Béla királyaink IV. Henrik német császár hadai előtt a Dunántúl mindent elpusztítottak s a mi némileg Napoleon ellen is hatásos volt Moszkva felé vonulása alkalmával, a huszadik században, a vasútak és a gépkocsik korában, elvesztette harczdöntő jelentőségét.

A harczoló seregek nyomában ma már ott vannak nemcsak a lövészt, de az élelmet szállító szekértáborok s a vasúttal az összeköttetést fentartó hadtápláló-oszlopok. És a mellett nyár van. A gabona megért, a burgonya bokros szára alatt ott a friss termés. Gyümölcs is akad, olyan a milyen. Minden cseresznye- és meggyfa mellett létra áll s két-három baka van egy-egy fán. Az éretlen almát is szakgatják már. Annyi a mennyi majorság és lábasjószág is akad minden faluban. Tollufoszlányok sűrű foltjai mutatják a koppasztások helyeit. A hová a katonaság lábát beteszi, ott megkezdődik a vadászat csirke, kacsza, liba után. Sorra kerülnek a mangaliczák is. A leszerelés és lenyergelés után vígan folyik a disznóperzselés és este a víg disznótor — nyáron. Ez is új dolog. Az a huszár század (melynek keretébe onnan kikerült huszárlovam az előremeneteleknél néha engem is besorozott) egyszerre öt disznót perzselt az udvaron. Váljék egészségükre. Azzal csitították el lelkiismeretüket, hogy

gondozó hiányában úgyis elhullottak volna. Mindez pedig csak ráadás, mert a tábori konyha bőven el látja a harczvonalban is a katonákat.

Ott, a hol a katona ilyen jól él, a huszárló sem koplalhat. Bizony a huszár és a szekeresgazda nem szorúl a szállított takarmányra. Van ott széna bőviben s a huszár a friss és éppen virágzó zabot is szívesen lekaszálja lovának, nem gondolva a holnappal. Hiába van ez ellen szigorú parancs. Mikor a kegyelmes hadosztályparancsnok rajtakapta a huszárt a tiltott zabkaszáláson s kérdőre vonja a tisztet is, ez nagy fürgeteget csinál s szidja a huszárt, hogy nem megmondtam, gazember, hogy nem szabad a zabot vágni — *nappal!*

A kiéheztetési taktika ilyen viszonyok között neveléses képzelődés.

A falvak kiürítésének főoka és célja nem is ez, hanem az lehet, hogy megmentsék a népet Oroszországnak arra az esetre is, ha ezt az országrészt végleg elveszítenék. Annyi az üres, betelepítetlen föld Oroszországban, hogy nem lesz nehéz a népet (mint a hogy ígérték) másutt kárpótolni. Nem is kell éppen Szibériába vinni őket, kaphatnak műveletlen földet eleget közelebb is. A Don vidékén annak idején félóraig is mentünk vasúton, míg falut láttunk. Egy Kubán-melléki kozák *atamán* azzal dicsekedett, hogy ő nagybirtokos, mert kétezer hold földje van; hatéves fiát is beíratta már kozáknak s annak ötszáz hold földje van. S mennyi utána évi jövedelmük? Semmi, — válaszolta, — mert nincs ember, a ki megművelje.

Ez a kelet-lengyelföldi nép pedig — sajnos — nagyrészt már orosz. Hová lett a régi lengyelség? Beolvasztották. Ez a vidék többnyire görög katolikus lévén, ezeket erővel kényszerítették a görög keleti vallásra és mesterségesen eloroszosították.

Az orosz telepítési politika másfélszáz év óta nagy sikerekkel dicsekedhet. A régi katolikus egyházi és tönkrement lengyel nemesi birtokokat fölparcellázták s orosz parasztok közt osztották ki. Lengyel az ilyenből ki volt zárva. Lengyel nemes legfőleg az udvarházakat vehette meg a hozzájuk tartozó belsőségekkel s megvesztegetés útján kivételesen néhány száz hold külsőséggel.

*

Az igaz (katolikus) lengyel igyekezett most is otthon maradni, de ez csak itt-ott sikerült. Egyik falu katolikus papja az erdőbe menekült az elhajtás elől s hadaink megérkeztekor visszatért. Legutóbbi házigazdánk (pózeni német kivándorolt család ellengyelesedett ivadéka), kinek két (ezer és hatszáz holdas) nagy birtoka van és a kinek mindkét udvarházában most hadosztályparancsnokság székel, lengyel gazdasági cselédjeivel és családjával szintén az erdőbe menekült és elrejtőzött. De rájöttek a kozákok és szidták, hogy miért nem menekül? Otthon maradt egy hordó pálinkám, érte küldtem s azt várom, felelte. Annál inkább elhitték, mert szeszfőzője van s a pálinka szóra a kozáknak is itvágya támadt, hogy azt már ők is megvárják. A pálinka csak nem érkezett, de közeledtek

a mi hadaink és három srapnel-lövést bocsátván az erdőbe, a kozákok elmenekültek s a megszábadúlt lengyelek vígan jöttek vissza elhagyott falujokba.

A hadosztálynak ez a táborozása a *Zawalew* falu határában lévő Jablonczyzna-major gazdasági telepén történt, hol a gondozott parkban álló udvarházban a vezérkar kényelmes szállást talált. A parkban sátorokat feszítettünk ki s néhány parasztházban elég kényelmesen elhelyezkedtünk. A huszárok a nagy gyümölcsöskertben úgy éltek, mint a nyulak a káposztásban.

Tulajdonosa LACHMAN József, kinek a szomszéd *Mionczym* faluban még nagyobb birtoka és régi nemesi udvarháza volt, hol a hadtest másik hadosztályának parancsnoksága székel, Kesztranek altábornagygyal az élén. Itt volt a szeszgyár, melynek egyik szobájában az oroszok iskolát rendeztek be.

A nemesi kúriában gazdag régi könyvtár volt, mely a régi birtokostól WEGLENSKI Ferencztől maradt rá, a ki régebben orosz pénzügyminiszter volt.

Előbb orosz parancsnokság székel itt, a mely a parkban lévő kristálytisza gazdag forrást szent-víznek avatta fel, mellé keresztet és perselyt állíttatott a babonás nép számára, elhitetvén, hogy a vízben szűz Mária képe tükröződött vissza.

Ettől északra néhány kilométerre van *Grabowiec* városka, előtte a *Wolica* patakkal és mocsarakkal, a melyen túl az oroszok erősen kiépített betonos földváraikban erős állást foglaltak el. Ez volt a legerősebb védelmi vonaluk Lemberg óta, egy vonalban

Krasnikkal. Ennek áttörése véres harcokba került s közel kétheti előkészítést igényelt.

Mikor a földbirtokoshoz beszállottunk, kenyérral és sóval fogadott és másnap reggel kijelentette, hogy hetek óta most aludt először jól, rettegő gyermekeivel. Kétszázhusz lovából az oroszok csak huszat hagytak meg, jószágát földulták, szeszgyárat fölégették, a vörösréz gőzkazánokat próbálták széj-jelvagdalni és elszállítani; de erre már nem volt idejük. Most a mieinknek örömmel engedte át. Kikerül belőle néhány száz ágyúgolyó.

Az ilyen visszamaradt lengyelséggel hadvezetőségünk is kivételes kímélettel bánik. Megengedték nekik az aratást, azzal a kikötéssel, hogy a fölös termést nekünk kell megszabott áron eladniok.

Az aratásnak kedvez a harczvonalon beállott ideiglenes szélcsönd is. Az ellenséges hadak egy hét óta farkasszemet néznek egymással s csak tüzéségi párbaj folyik s előkészület a nem sokára bekövetkező nagy mérkőzésre.

A repülők kölcsönösen kémlelik és fényképezik az állásokat, a magaslatok meg vannak szállva innen és túl. Az erdők rejtekhelyein lövőárkok és fedezékek tömkelege épül. Elöl szöges drótsövények állnak gátul az éjjeli megrohanások ellen. Katonáink várják a jelszót az általános további támadásra. Időközben vígan harsog kedvderítésül a katonazene. A cigány bakák engedelemre elővették a hegedűket s bandába állva hol itt, hol amott hangzanak fel a sirva vigadó magyar nóták, melyek egy pillanatra visszaringatják az édes

otthonba a messze földön harcolók ábrándozó képzeletét.

Ez a szélcsend a közeli zivatar előjele. A Tomasz—Zamosc közötti széles műút és Komarow környéke ontja a porfellegeket. A homoktenger hullámszik és kavargó. Az ágyúk és gépkocsik olyan homokhullámokat vernek maguk körül, mint a hajók a tengeren. A német nagy *kraftwagen* belesüllyed a szürke homokba és alája rakott gerendákkal emelik ki. A nagy ágyúkat fatalpas gummikerekeken szállítják. *Puskin* verse jutott eszembe, hogy

Krim félszigetnek homok-oczeánján
Zökögve halad, megy a szekér.

Itt is nagy zökkenésekkel ugyan, de megy és előhalad a komplikált hadi gépezet.

★

Az álló harcz jó alkalmat nyújtott a harczvonal meglátogatására. A legelső vonal zászlóaljparancsnoka ebédre hívott meg nyirfa-kunyhó erdei lakába, hová telefonhívása szerint tűzmentesen lehet eljutni. A tüzérség dandárparancsnokával s tüzér- és huszárlégényeinkkel korán lóra kaptunk s föllovagoltunk az ágyútelepek előtt a gyalogsági lövőárkokig. A magas erdőszélekről pompásan látszottak az ellenség állásai s a fölvert porfelleg előttük is elárulta, hogy a frontra vonul egy kis csapat.

Alig szállottunk le a lovokról, hogy útunk legveszedelmesebb részét gyalog tegyük meg, a levegőt éles süvöltés hasítja át s mire fejünket fölkapjuk, lesve, hogy merre repül a halálmadár:

felettünk oldalt 50—60 méternyire robban a srapel lövedéke. A vezető zászlóaljparancsnok őrnagy sietésre int, mert jönni fog utána a többi is. Alig mondja ki: sivit a második és a harmadik s a többi. De csakhamar bent vagyunk a legszélső kis erdőben, a melynek széléről mintegy páholyból nézzük az egy kilométernyi távolban öt-hat kilométer hosszan elhuzódó orosz lövőárkok ablakréseit. Néhány puszkagolyóval is kedveskednek; de annál nagyobb kedvteléssel állítjuk föl az ollós messzelátót (Scherenfernrohr) az erdőszéli földbástyába és kihívóan kaczerkodunk a közeli ellenséggel.

A tüzér dandárparancsnok idegeskedni kezd és visszatérésre nógat, mert neki sietnie kell útegeihez. Én kérlelem, hogy maradjon még, mert engem nagyon érdekel a dolog. Adjutánsa, ki a messzelátót igazgatja, azzal magyarázza az ezredes nyugtalankodását, hogy lovát félti a ránk irányított srapel-lövésektől. Este a vacsoránál magyarázta meg, hogy miért siettetett. Azért, — úgy mond — mert ha az ellenség észreveszi a messzelátónak a földsánczból kiemelkedő tükrös szarvait: tüzérségi megfigyelő állásnak vélvén, olyan gránát-tüzet indít, hogy onnan aztán nincs többé (néhány óra hosszat, esetleg sötét estig) menekülés. Egész nap pedig föld alatt ülni, nem nagy gyönyörűség.

A földalatti verempaloták pedig legfeljebb a gránátszilánkok ellen nyujtanak menedéket, de a teli találat átfúrja a legerősebb földfedezéket is.

Kedves tüzérségi tanítómesterem (a leMBERGI lenGYEL, Nowotny Ádám ezredes) nem vette zokon

engedetlenségemet, sőt erényül tudta be, mert a hadosztály vezérkara előtt fennen hirdette, hogy tanítványa «*wie tapfer sich gehalten*». Pedig — őszintén megvallva — inkább az újdonság ingere s a tudni vágyó kíváncsiság, mint a vitézség marasztalt a lövészárokban.

Ha tudtam volna, hogy az ellenséget a messze-látóval olyan könnyű tánczra csalni, hogy a gránátokat sem sajnálja, alig engedelmeskedtem volna később is a mesternek, hogy azt is kitapasztaljam. Így megelégedtem a nekünk szánt srapnelekkel, de azokat igazán nem adnám egy vaklóért.

XI.

A CSERKESZEK.

Augusztus 20.

A cserkeszekről sokféle ellentétes híreket olvashattunk a háború folyamán. Egyszer hogy megtagadták az engedelmességet és visszavitték őket az ország belsejébe. Mászor hogy vad kegyetlenséggel harcolnak ellenünk és rémesen pusztítanak, rombolnak stb. Újabban azt olvashattuk, hogy a dumában interpelláltak, hogy miért bánnak a hatóságok oly kegyetlenül a Kaukázusban a mohamedán alattvalókkal, a kiknek fiai az orosz hadseregben harcolnak. Legújabbán ismét arról írtak a berlini és osztrák lapok, hogy augusztus közepén Szentpétervárott a mohamedán újonczok megtagadták az eskü letételét, hivatkozván a khalifa szent háborút hirdető kiáltványára. A mire gárdadragonysok jelentek meg, hogy letartóztassák őket s az elmenekült cserkeszekre vadászatot rendeztek és sok helyütt házkutatást tartottak.

A cserkeszeket s általában a többi kaukázusi népeket közelebbről ismervén (hónapokat töltvén közöttük húsz évvel ezelőtt a gróf Zichy-expedíció alkalmával), élénken érdeklődtem a cserkeszek viselkedése és magatartása iránt és óhajtottam megtudni a valóságot az ellentétes hírekkel szemben.

Tudtam azt, hogy a valódi cserkeszek szabad-

ságszerető nép, a mely nehezen tűri az orosz igát. Még egy emberöltővel ezelőtt Európa visszhangzott a cserkesz vitézség és lovagiasság magasztalásától. Nagy Katalin czárné idejétől I. Miklós czárig, száz éven át kitartóan védték szabadságukat és függetlenségüket az orosz ellen. Csak a mult század ötvenes éveiben sikerült utolsó védbástyájukat, Hunib bérceit a Dagesztánban, csselfogással elfoglalni és hős vezérüket, Shamylt, a muriditák főimámját, Bariatinszki Sándor herceg orosz fővezérnek rabul ejteni. Jártam szülőfalujában Hunibon, szülőházának elvadult kertjében nefelejtset szedtem s találtam egy ágyúgolyót a kőtörmelék között (1895 aug. 29-én). Ott ebédeltünk a sziklafalak alatt szép nyírfás erdőben, hol az elfogott cserkeszvezér kardját a győztes hercegnek átnyújtotta (1859 aug. 25-én).

A cserkeszek akkor sem hódoltak meg mindnyájan. Nagy részük 1864-ben kiköltözött Törökországba s ott, Kis-Ázsiában és Rodostó tájékán kaptak letelepedésre földet és új otthont. Ismerek olyan cserkesz herceget (két évvel ezelőtt ismerkedtem meg vele a Turáni Társaságban, a cserkeszekről tartott felolvasásom alkalmával), a kinek nagyatyja még a Kaukázusban harczolt az oroszok ellen; atyja már török pasa volt, Damaskus kormányzója s ő maga a gazdasági akadémiát Budapesten végezvén, jól beszél magyarul s valamelyik Esterházy-uradalomban gyakornokoskodott, hogy törökországi nagybirtokát majdan okszerűen tudja kezelni.

Mikor a cserkeszek közt a Kaukázus északi lej-

tőin, majd a gruzok (georgiaiak) között a déli völgyekben jártunk, nem egyszer nyilatkozott meg előttünk ezeknek a népeknek titkos óhaja, hogy még valaha együtt fogunk harcolni a közös ellenség — az orosz ellen.

Ezeket tudva, érthetetlennek látszott előttem, hogy a kaukázusi népek, főként a cserkeszek, ádáz dühvel harcolnának ellenünk. Érthetetlen volt az is, hogy a vitéz, de lovagias és mindenekfelett vallásos mohamedán cserkesz nép olyan vad kegyetlenségeket és pusztítást követne el, a minőkkel őket általában vádolták.

A dolog nyitja és magyarázata abban rejlik, hogy a tulajdonképpeni cserkeszek, a *kabardok* festői népviseletét, a zsinóros hosszú attilát, a mellet díszítő patrontokokat, a derékszíjról lelógó kindsált (handzsárt), a szőrme (asztrakán) kucsmát átvették a többi kaukázusi népek is. Ilyen nép pedig van egész légió (közel száz különféle fajú és nyelvű), melyeket a be nem avatottak a hasonló viseletről általában cserkeszeknek neveznek.

Pedig a *cserkesz* tulajdonképpen a *kabard* és annak rokon válfajai: az abaza, abadzeh, a sapzih, beszléní és más rokon (avar és hún) törzsek, melyek eredetükre nézve rokonok a magyarral s még inkább a székelylyel. Vallásukra nézve mohamedánok. Vitézek, vallásosak s mindenekfelett lovagias gondolkozásúak.

Ezektől merőben különböznek a többi számos kaukázusi népek, legfőlegbb ruházatuk hasonló. Ezek közt aztán van vad, kegyetlen, garázda nép elég,

a kiknek viselkedése a valódi cserkeszt is — régiesen mondva — «búzbe keveri».

Az igazi, mohamedán, *kabard cserkesz* az, a mely a szultán szent háborúra való felhívása után megtagadta az engedelmességet az orosz vezéreknek. Ezeket kellett külön vonatokkal elszállítani a Kárpátok alól Oroszország belsejébe. Ezekkel kegyetlenkednek otthon a hatóságok olyan mértékben, hogy még a dumaképviselők is megsokalták. Ezeknek a magatartását jellemzi az a két eset, melyet róluk a harctéren szavahihető emberektől, szemtanuktól hallottam.

Az egyik Przemyslben történt.

Az ottani várórségben kétezer cserkesz értesülvén a szultán fermánjáról, mely a szent háborút kihirdette, tüstént letette a fegyvert s tisztjeik arra kérték az orosz parancsnokságot, hogy őket más-hova küldje, a hol nem kell fegyverrel szolgálniok, mert nekik immár vallásuk tiltja a további háborút. Az orosz vezetőség várakozást parancsolt, míg megkapják a választ.

A válasz az lett, hogy ágyúkkal vették őket körül, halomra lövették s a vérfürdőből életben maradt 250 cserkeszt nyilvánosan végezték ki Przemyslben.

A másik jellemző eset Zólkiewben történt. Az ottani polgármester beszélte el, mint szemtanú.

A mohamedán cserkeszek ott is azzal a kéréssel fordultak az orosz vezetőséghez, hogy ne kényszerítsék őket vallásuk feje, a khalifa parancsa ellen tovább harcolni, hanem foglalkoztassák őket a front mögött egyéb hadiszolgálattal.

A felelet az lett, hogy kegyetlenül elverték és összekaszabolták őket s megkérdezték, hogy akartok-e most már a tűzbe menni?

A tagadó válaszra orosz katonákkal vették őket körül s az összes renitens cserkesz ezredet halomra lötték. Még ez sem volt elég, hanem hogy holttesteiket is meggyalázzák: a pöczegödörbe hányták őket.

Az igazi cserkeszek tehát nem a rabló, fosztogató kaukázusi népek, hanem inkább a háború szánalomraméltó áldozatai!

XII.

BRESZT-LITOWSZK ELFOGLALÁSA.*

Aug. 26.

Mikor az oroszok a galicziai várakat és városokat elvesztették, azzal vigasztalódtak és fenyegetőztek, hogy jöjjünk csak Breszt-Litowszk alá, ott majd megmutatják, hogy ki a legény a gáton. Ebben a hatalmas erősségben bíztak leginkább. S ez a bizalom nem volt pusztán kérkedés. Látva e várerődöket, melyek a hadi technika legújabb és legmeszteribb fogásaival és módszerével voltak kiépítve, megértjük a nagy bizodalmat és reménységet, melyet ehhez a várerődlánczolathoz fűztek.

A mi hadvezetőségünk sem hitte, hogy a várát oly hamar és oly kevés áldozattal képes lesz elfoglalni. A legnagyobb kaliberű ágyúk még meg sem érkeztek (útközben találtuk őket, a vártól száz kilométernyire)** a kisebb és középrendű ágyúk elegendőnek bizonyultak az erődök nem annyira szétrobbantására, mint inkább a várvédők erejének és ellenálló képességének a megtörésére.

* A név a lengyel *Brzesz-Litewski* (t. i. a litván *Brzeszt*) elorosztításából származik. Ebben a szokottabb alakban from én is, magyaros (s = sz) kiejtéssel.

** Előbb a hídakat kellett megerősíteni és alátámasztani, mert a 305-es ágyúkat nem bírták volna el az orosz hídak, melyeket fel is robbantottak.

Az ostrom és a támadás előkészítésében nagy érdeme van a repülőgépes német aviatikusoknak, a kik oly pontos fényképfőlvételeket készítettek az erődök másként beláthatatlan tömegéről, a rejtett árkokról, a drótsövényhálózatokról, a robbanó aknákról (melyeket ásatások idején, mikor még nem voltak befedve, fényképeztek le), hogy az ostromra készülők teljes és tökéletes képet nyertek az erődök alkatáról és a megoldandó feladatról.

A repülők jelentették azt is, hogy a városban nagy sürgés-forgás, költözködés észlelhető, naponkint negyven-ötven vonat indul és megy észak felé — szállítva a hadi anyagot s a népet. Ezeknek nagyrésze szekereken távozott, negyven kilométernyi hosszú menet torlódott össze belőlük a városból északkelet felé vezető országúton.

Ez a lázas költözködés siettette az ostrom előkészítését és megkísérlését.

*

Breszt-Litowszk várerődívényeinek magvát a várostól nyugatra, a Bug folyó ágai által körülölelt czitadella alkotta. A folyó két ága, vízárkok s az előtte elterülő mocsarak megközelíthetetlené tették ezt, a várepítészet művészetével és mindenemű fogásával szinte bevehetetlené alkotott várat.

A czitadellától nyugatra hat-nyolcz kilométer távolságra húzódik el félkörben a belső erődvonal. A legerősebb a Koroscsin falu alatt álló 141 m. magaslati erőd (hat kilométernyire a vár magjától); a

czitadellától). Alább, ettől délre, a czitadellától délnyugatra, mintegy nyolcz kilométerre fekszik a Kobylani falu mellett épített erőd, a Biala felől Bresztbe vezető műút déli oldalán.

Ez a két erőd szerepelt leginkább az ostrom történetében. Mindkettőt Arz gyalogsági tábornok VI-ik, kassai hadtestéhez tartozó csapatok vették be. Az utóbbit Hadfy hadosztályának magyar honvédei, az előbbit Kesztranek altábornagy hadosztályának lengyel, sziléziai és morva ezredei közül főként a 20-ik ezred, melynek Tarnow a hadkiegészítő kerülete.

Ez előtt a nyugati erődöv előtt az oroszok öt-hat kilométer távolságra még külön külső előerőd-övet építettek, földsánczokat ástak, azokat drótkerítésekkel látták el, úgy hogy ezeknek az elfoglalása is valóságos ostromot igényelt.

A koroscini erőd 141 méternyire kimagasló földnyulványon épült, vastag betonfalakból alkotott állásokkal, lörésekkel, vassin-tetőzettel, a mely biztos védelmül szolgált a becsapódó gránátszilánkok és srapelgolyók ellen. A betonfalak még a mozsár-ágyúk telí találatainak is ellenállottak. Az erőd minden oldalról tüskés dróthálózattal van körülvéve. Nyugati oldalán, a honnan az ostrom és a támadás történt, kívülről láthatatlan, mély és ötven-hatvan méter széles árok húzódik el, teljesen beszöve drótsövényzettel. Ennek védelmére még külön bástyaerőd (ú. n. koffer) épült, az árok északi végén, lörésekkel, a melyekből gépfegyverekkel löhették volna az erőd árkába hatoló ellenséget.

Az árok egy részét víz borította el, a mi még inkább megnehezítette az erődhöz való férközést.

A sánczárók előtt az erőddel egymagasságú dombvonulat van, a mely alatt még egy drótsövényhálózat s előtte robbanó aknák védik a hozzá közeledést.

Ilyen sokszoros akadályok áttörése után lehetett csak az erődöket megközelíteni és mégis sikerült a behatolás.

*

Az oroszok külső erődvonala, melyet az ostrom előtt rögtönöztek, ez előtt a belső erődöv előtt még öt-hat kilométer távolságban állott. Koroscsin előtt állott öt kilométerre, Dobryn falu mellett az erdőben az egyik földsáncz; Kobylani előtt hat kilométerre, Wolka-Dobrinszkája falu mellett, a bialai műúttól délre, a másik rögtönzött földsáncz-támasztópont, melyeket erős fedezékes állású lövészárkok kötöttek össze.

Itt az erdő, melyben az oroszok állottak, még külön is védelmet nyújtott a támadás ellen.

Ez ellen indult meg a mieink: Arz hadtestének támadása augusztus 24-én. Száz ágyú ontotta a tüzet az erdő és az előerődök felé, a mi az oroszokat ottani állásaik feladására kényszerítette. Augusztus 24—25-ike közt való éjszaka az oroszok ki- és a mieink bementek az erdő közt levő állásokba.

Augusztus 25-én már a mieinket lötték, ágyúzták az oroszok az erdőben és bombázták az orosz

repülők a híres Szikorszki-féle repülőgépekről, de kevés eredménnyel.

A mi nehéz tarackjaink és mozsaraink is elkezdtek ekkor az orosz erődöket löni, főként a koroscsinit és a kobylánit.

A föld rengett a rettenetes ágyüdörgéstől. Repülők irányították a lövést, s oly jól be voltak löve az ágyúk a célpontokba, hogy még sötétség beálltával is eredménnyel folytathatták az ágyúzást. Hogy nem eredmény nélkül, mutatják az erődökben tátongó hatalmas földtölcsérek, a beton állásokról lefolyt vérpatakok nyomai, az erődök udvarán domboruló friss sírok. Az egyikén három kereszt állott s mellé támasztva a czár, a czárné és a kis mosolygó képű fiatal czárevics ráába foglalt képei, melyek előbb az erődparancsnokság falát diszíthették. Talán valamelyik elesett főtisztet tiszteltek meg vele.

★

Augusztus 25-én kiadták a parancsot az erődök délután félöt órakor kezdődő ostromára.

A bialai műút két oldalán Arz hadtestének Hadfy hadosztályához tartozó honvédei támadtak — a kobyláni erőd ellen. Feljebb Kesztranek hadosztályának lengyelei indultak a koroscsini erőd felé.

Az erdőből kijöve rajvonásban haladtak, illetően futottak előre és ásták be magukat az erődökből irányított lövések ellen. Újabb és újabb előretörések, ismételt beásások után mindegyre közeledtek a cél felé. Az ágyúk a tüzes záport innen és túl

rettenetes bömböléssel ontották mindkét irányban — pro és kontra.

Esti szürkületkor annyira megközelítették már az erődöket, hogy rohamra indulhattak. Honvédeink Kobyláni ellen a vasuti őrháztól rohantak előre. A tisztek kivont karddal vezették és buzdították a katonákat. Az előre! éljen! s az egymást követő felkiáltások hangzavara töltötte be a levegőt, a mely az emberi energia villámos szikráival látszott telítve lenni. Valódi szikrák és tüzek is repültek ide-oda, puskák, gépfegyverek, ágyúk, robbanó aknák tűzcsóvái világították meg az esti szürkületet. Az ádáz harc ezernyi képsorozata kábította el a nézőt.

Remek látvány volt, a mint honvédeink a drót-sövény-akadályokhoz jutottak s azokat ásóval, szuronnyal, puskatussal vágták, tépték, szakították, kezükkel rángatták, húzták, lábukkal tiporták és az így tört csapáson rohantak előre.

A sötétség beálltával a köröskörül égő falvak és a háttérben égő város kísérteties fénye világította meg a harczosok árnyképeit.

Nyolcz óra tájon egetverő hurráh! kiáltás reszkettette meg a levegőt: a koroscini erődbe a lengyeleknek sikerült behatolniok. — A bevehetetlennek hitt erőd elesett. Az ágyútűz annyira megtörte az oroszok ellenállását, hogy a rohamnak nem tudtak ellenállani. Védekeztek ugyan, mutatták ezt másnap a holttestek és még harmadnap is a mezőkön vánszorgó sebesültek, kik orvos után tudakozódtak tőlünk, akkor ébredvén csak fel félholtan seblázás álmukból. Kétségbeesett menekü-

lésüknek egyik jele, hogy még hivatalos telefonjegyzőkönyvüket is ott hagyták, melyben két hónapnak telefonogramjai vannak bevezetve. Magamhoz vettem, ki tudja (majd kisül), mily érdekes adatok lehetnek benne a várerőd védekezésének és az ottani orosz hadműködésnek történetéhez. Az eldobált fegyvereknek, lövészereknek, ásóknak stb. jókora sorát láttuk.

Kassavidéki, 9-ik ezredbeli honvédeinknek még nagyobb akadályokkal kellett megküzdeniök a kobyláni, mint a lengyeleknek a koroscsini erődnél, mert midőn a drótsövényeken keresztül törték magukat, a robbanó aknákat gyújtották fel alattuk (szerencsére korábban, mint kellett volna), úgy hogy egyelőre az ostrom megakadt és csak újabb vakmerő, elszánt támadással sikerült az erődbe behatolni s a még makacsul védekezőket az árkokból kihúzni, űzni vagy megsemmisíteni.

Az éjszaka folyamán ez az erőd is a kezünkben volt.

A bialai műút mindkét oldalán, a kisebb erődítvényeknél is honvédek harcoltak. Ezek közül érkezett az első csapat, két szakasz honvéd, a hat kilométer távolságra fekvő város alá, melyet a Bug ága választ el a szárazföldtől. A fahíd égett (kétsőbb sikerült eloltani). Pogány Kálmán főhadnagy (budapesti szépművészeti múzeumi tisztviselő) átúszott egy altiszttel a vizen, csónakot hozott át és azon vitte keresztül Meszticz 16-ik (miskolczi) ezredének legényeit, Kapusnyák Rudolf őrnagygyal, a tulsó partra, a hol kitűzték a magyar nemzeti

lobogót — elsőnek az elfoglalt városban — hajnali három órákor.

Versengés folyik, hogy ki ment be elsőül a városba: a koroscsini erődöt elfoglalt lengyelek-e, az északi oldalon behatolt németek-e, vagy a mi honvédeink? Nem nemzeti hiúságból, de a történeti igazság kedvéért ragaszkodnunk kell ahhoz, hogy *a mi honvédeink voltak az elsők az égő városban*, mert ez bebizonyított tény.

Maga HADFY altábornagy mondotta nekem az égő Breszt-Litowszkk falai között, hogy: «mi voltunk az elsők a városban s magyar nemzeti zászló lenggette először az elfoglalt városban».

Azt a másnap kiadott hivatalos jelentés is hangoztatta, hogy a vár kivívása érdekében az orosz-lánrészt a honvédeké. Ez a lényeges; de a lényeghez a külső dísz is illik és jól esik.

Breszt-Litowszkkal a régi Lengyelország legerősebb keleti védőbástyája jutott kezünkbe s ez a fő és lélekemelő.

Visszhang Breszt-Litowszk elfoglalásáról.

Erre a cikkemre visszhangul és állításom megerősítéseül Názánfalvi Fekete József iparoktatási főigazgató úr Budapestről, sógorának, a harcterről általam is jól ismert MESTICZ JÁNOS honvédezredesnek a következőket tartalmazó levelezőlapját juttatta hozzám:

Az ostrom előtti napon, augusztus 24-én, ezt írja:

«Nagyon közel vagyok egy hatalmas orosz várhoz s az első vonalban; magam itt egy erdőben föld alatt, már három nap óta, egy fülkében, dandárparancsnokommal (Molnár tábornokkal). Remélem, néhány nap mulván ezen várnak is nyakára hágunk. Azzal ismét egy igen fontos határhoz érünk . . .»

Másnap (aug. 25-én) volt az ostrom.

Harmadnap (aug. 26-án) ezt írta sógorának (s ez eldönti a kérdést):

«Ezredem tegnap este félkilencz órakor az elsők között áttört Breszt-Litowszk belső várövéen; de föltétlen első volt aztán bent a várban és főleg a Bugon át. Ott elsőnek vert hidat, melyen és csolnakokon átkelve *első* volt a folyón túl Breszt-Litowszkban is a városban, *hol a nemzeti zászlót* kitűztem . . .»

XIII.

BRESZT-LITOWSZKIG ÉS VISSZA.

Aug. 28.

Midőn Breszt-Litowszk közelgő ostromának előjelei mutatkoztak, a sajtóhadiszállásról megindult a kül- és belföldi haditudósítók áradata a nevezetes város felé. Az útirány a Visztulán túli városokon át vezetett, a mi rám kétszeres vonzóerőt gyakorolt, nem látván még ez újabb történeti nevezetességük által érdekessé vált lengyel városokat; a történelemből régi ismerőseimet.

Engem a régmúlt emlékei is érdekelvén, ott is volt látni és kutatni valóm, a hol mások közönyösen haladtak el. Ezuttal azonban csak a háborús emlékekre szoritkozom s főként Breszt-Litowszkra.

★

Útunkban az első kedves epizód *Oswiecim* határszéli lengyel városkában dobogtatta meg a szívemet: *német katonák tüntetése a magyarok mellett.*

Az állomáson német katonákat szállító vonatot találtunk. Egyiket megszólítom, hogy honnan jönnek, hová mennék? Passzauból, Varsóba! — volt a felelet. Meglátván süvegemen a nemzeti színű szalagot, magyarra fordítja a beszédet, mert — úgymond — ő is magyar születésű és magyarországi lakos, bár német állampolgár s így a német

hadseregben szolgál. Neve Braunecker Frigyes s a passzaui 16. gy. ezred tartalékosa. Brassai születésű, a pozsony megyei Zohoron lakik, magyar felesége s két gyermeke van. Atyja, ki a nyitrai megyei Récsén lakik, Németországból vándorolt be mint építési vállalkozó s minthogy német állampolgár maradt, ő hiába jelentkezett a mi hadseregünknel, a németeknél kell szolgálnia.

A német katonák élénken figyelik bajtársuk magyar beszédét s midőn megindul vonatjuk, harsány hangon kiáltják át hozzánk, kocsiról-kocsira adván a szót, hogy *éljen, éljen!* Többen is voltunk magyarok a vonaton, külön kocsinkban s mi is szívből viszonztuk a bajtársi meleg üdvözetet.

Nemcsak minket hatott meg ez a hirtelen szívből jövő tüntetés, de külföldi útítársainkat is. Különösen egy bolgár műegyetemi tanár (Protics Andrej, Szófiából) volt elragadtatva s melegen gratulált az ovációhoz, a mi neki is, mint rokon nemzet fiának — úgymond — nagyon jól esett.

Ez a bolgár kolléga sok érdekeset és örvendetes dolgokat beszélt a bolgárok hangulatáról és a mi igaz ügyünk iránti lelkesedésükről. A hadügyminiszterségben történt személyváltozást is a legjobb jelnek tartja. Mert az új hadügyminiszter, ZSEKOV,* a legenergikusabb és elszántabb bolgár tábornok, a kinek nagy érdeme volt Drinápoly elfoglalásában s a ki mint a tartalékos tisztek iskolájának vezetője, mintegy ötezer intelligens (érettségít vég-

* Most a bolgár sereg fővezére.

zett) tisztet nevelt a bolgár hadseregnek. Azonkívül lelkes barátja a törökökkel való kiegyezésnek. Mint új hadügyminiszter is kétségkívül ebben az irányban fog működni, a mi a legjobb előjele az elkövetkezendő eseményeknek. Egy bolgár képviselőnek is kellett volna velünk útaznia, de sürgősen hazahívták, mert a bolgár szobranye nagy elhatározások előtt áll.

Következett a galicziai határállomás: *Szczakowa*, mely engem arra emlékeztetett, hogy itt foglalták le 1877-ben, az orosz-török háború alkalmával, a tervezett lengyel fölkelés számára küldött angol hadiszereket; ugyanakkor, midőn nálunk a *székely pucs* fölfedeztetett s így a székely légió Moldvába beütése és a Plevnánál megszorúlt oroszok háttámadása megghiúsult.

A bujtogató angol akkor *lengyel légió* és *székely légió* alakítására vesztegette pénzét — az orosz ellen; míg most az orosz szerette volna fölhasználni önző érdekei eszközéül. Akkor is rajtavesztett, most is teljesül már a németek kívánsága, hogy *Gott strafe England*.

Ennek köszönhetjük, hogy a határon túli *Granicán* most már nem kellett veszödnünk az orosz vámvizsgálat kellemetlen emlékű boszúságaival, s hogy ez is már szabad lengyel föld.

Annyira nem idegen, hogy a hadtápláló állomásokon egész magyar világ van a Visztulán túl. Jobbára magyarok a telefon-készítők, utászok, még a csendőrök is, bár a nép nyelvén kevesen tudnak közölni és mégis boldogúlnak. A lakosság min-

denfelé magasztalja az új rendszert, nem lévén hozzászokva eddig az emberséges bánásmódhoz.

*

A hódított területen *Kielce* az első város. Ez négyszer-ötször cserélt gazdát a háború folyamán. Jöttek a lengyel legionáriusok, majd újra az oroszok. Következett Hindenburg a múlt ősszel; de a német hadaknak is ki kellett vonulniok. A vasútállomást ők gyujtották föl; máig is födetlen. A tavasz fuvallata elsöpörte az orosz uralmat — reméljük örökre. A kielcei püspök, kit meglátogattam, maga is abban bizik papságával, hogy a lengyel német és egyház végleg felszabadult: «perennam libertatem percipisse». A nép, mely az átvonuló hadak dúlásától sokat szenvedett, mindenkifölött a béke után sóvárog. Legyen akárhogy — mondják — csak már egyszer béke legyen.

A lengyel paraszt elfásultsága érthető. Ugy gondolkozik, hogy jobb a bizonyos rossz, mint a bizonytalan jó. A szabadságtól már elszokott, de a nagyobb adótól, a mivel az oroszok ijesztgették őket, ugyancsak fél.

A lengyel nagybirtokosok tartózkodásának is megvan a maga oka. A legtöbbnek Litvániában és Ukrajnában is van birtoka s ha nyíltan csatlakoznak az új uralomhoz, orosz birtokaikat kétségtelenül elveszítik. Így a Scylla és Charibdis örvénye között hanyódnak mindaddig, míg a béke végleges állapotokat nem teremt.

Kielcétől gépkocsin folytattuk útunkat a nyil-

egyenesre vágott, pompás, köves országúton — a hegyes, dombos, hullámos téreken át — *Radom* felé.

E nemrég fölszabadult csinos város szabadságának mézes heteit élvezi. A kereskedők vígan árúlják az orosz uralom gyorsan fogyó emléktárgyait: a szíjból fonott nogajkákat, orosz katonajelvényeket, kozák-süvegeket, a mi Erdélyben is divatos volt a XVII. században, nagyságos Apafi Mihály uram fejedelemsége idejében. Némelyikünk egész gyűjteményt szerzett belőlük.

Radomból a Visztula felé folytattuk útunkat s pár óra alatt elértük *Nowo-Alexandria* alatt a Visztula partját. A fölrobbantott híd helyett rögtönzött híd előtt meg kellett állanunk, mert a tulsó parton egy csavargözös igyekezett Varsó felé, osztrák hadizászlóval s a híd egy része utat nyitott neki. Legalább volt időnk a hídfőnél megrekedt lakosság között kérdezősködni városuk soráról.

Az oroszok ezt a szemben lévő dombélen épült várost fölgyújtották, ezer házból 10—20 maradt épen, a lakosság (többnyire zsidók) szabad ég alatt tanyáznak. Siralmas látvány volt, a mint a 4—500 méter hosszú hídon átkelvén, a város romjai között végigrobogtunk. Pompéji romja ehhez képest paradicsom. Ott a kőfalak állanak, itt a fafalak földig égtek s a beomlott bádogtetők mintha koporsófödelek lennének. Igazi siralom völgye. Valami gyártelep volt a város végén, 20—30 ház omladéka most, a kőfalak között vaskazánokkal.

Tovább rohantunk *Lublin* felé, a 200-ik kilométert futván benzines, földi repülőnkön. A *Visztula* s *Bug* köze szép fővárosa már harcztéri közép-pont, telve katonasággal, némettel, osztrákkal, magyarral. Nemrég még *Mackensen* s *József Ferdinánd* királyi herceg is itt tartotta főhadiszállását; most már mindketten fönnebb vannak. Az orosz repülők még el-ellátogattak ide. Három nappal azelőtt egy *Szikorszki*-gép tizenkét bombát dobott a vasútállomásra s két katonát, egy orosz foglyot s két lovat ölt meg. Szállást nehezen, csak a katonai hatóság útján kaphattunk.

A város hemzseg a katonaságtól s a sétáló közönségtől. Elegáns nők, szőke lengyel szépségek lepik el a gyalogjárókat, élvezvén a fölszabadulás gyönyöreit. A paloták, templomok, kolostorok, régi várkaputornyok, az ó-város, a királyi palota csipkézett ormai, századok patinájával bevont falai, hívogatóan csábítgatnak a régi idők emlékeibe való elmerülésre; de ezt máskorra hagyjuk. A fölkelő nappal rohanunk tovább, mert már dörögnek az ágyúk *Breszt-Litovszk* külső erődei előtt.

Még egyszer visszatérünk a *Visztulához*, részint hogy kikerüljük a homokos utakat, főként hogy lássuk a híres *Ivángorodot*.

Ivángorod! Milyen félelmetes név volt még egy hónappal ezelőtt, s mily kietlen, füstös, kiégett vulkán mostan már. Életet a hadtestük után átvonuló gyulafehérvári bakák varázsoltak belé, kiknek bajtársai elfoglalták s az agyagfazekat összetörték.

Szent-Miklós őrangyal nem jól őrizte a védelmére bízott főerődöt, a NIKOLAJ I.-et. Hiába rakták ki aranyos mozaikkal a képét az erőd homlokzata s festették rá az erőd nagytemplomára. A templom nagy kupoláját is hiába fedték be zöld ágakkal, hogy fának látszassék. Biz azt csunyán össze-lövöldözték a 10—15-ösök és 21-esek. S hozzá még az a csúfság, hogy vele éppen szemben vertek hidat az oláh bakák, kiknek tisztjeik többnyire székely és magyar fiúk. A hídfőnél egy üres srapelhüvely van fölakasztva harangnak, azon jelzik a hídon átjáró szekerek érkezését.

Még 150 kilométer az út a harczvonalig. Egy délután átszáguldjuk — *Radzyn, Miendziszec* irányában — *Bialáig*. De már lassúbb tempóban, mert a hadtápláló vonal útjában kell haladnunk. Előttünk nagy német gépkocsik zakatolnak, szemben üres trének jönnek újabb szállítmány után.

Bialán túl egy fölrobbantott és még helyre nem állított híd teljesen megakasztott. Le kellett kerülnünk az országutról, belé a homokoceanba, hol kerékagyig sülyedt alá s nem egyszer egészen megrekedt fáradt gépkocsink. Itt-ott le kellett szállnunk s kiásni és tolni, hogy tovább haladhassunk. A lakatlan s fölégetett falvak, melyekben néha egyegy kísértet árnya tűnt elő a sötét éjszakában, nem nagyon kecsgették éjjeli szállással. El is tévedtünk egy néhányszor az úttalan homoktengerben.

★

Végre sötét éjjel elérkeztünk a VI. hadtest hadiszállására, Chotilow faluba. Vigan folyt a vacsora a kettős ponyvasátor alatt. A német repülők is ott tanyáztak.

ARZ ARTUR tábornoszernagy, hadtestparancsnok, a kinek gyalogsági tábornokká történt előléptetését ünnepelték, szokott szeretetreméltó előzékenységével fogadott. Huszárezredese, VAN DER SLOTT von Wallminden (a huszárok szeretett «Van só, van minden»-e) karon fogott s vitt a sátor alá — vacsorálni.

Farkas Lajos besztercebányai és Csányi Rudi losonczi primás egyesült lövészárki bandája húzta édes-keservesen. A jókedvű huszárobester mellém ommandirozta őket a sátorba s elhúzatta az én lítólagos nótámat: a *Maros vize folyik csendesen-t*. A jó vacsora s még jobb szamorodni bor után éjjeli szállásra LUMNICZER BÉLA dr. ezredorvos hívott meg magához tábori ágy és hálózsák élvezetére.

Utítársaim öten (a két auto személyzete*) egy elhagyott orosz viskó egyetlen szobájában szalmán vivódtak a poloskákkal. A szelidebb fekete vérszopókból kijutott nekem is. Még jó ha fehérenincsen.

★

Másnap siettünk a közeli Breszt-Litowszk alá. Ennek ostromát fennebb már előbb elmondottam.

* Utítársaim voltak: ADEL T Lennhard, a «Berliner Tagblatt», LENNHOF F Eugen, a berlini «Vossische Zeitung» és BETHLEN Pál az «Esti Ujság» haditudósítója. A két autót vezető tiszt: SPIEGEL Ferdinánd bécsi és MATELJÁN Xeodor fiúmei tart. főhadnagyok.

Most csak annyit jegyzek meg pótlásul, hogy az égő város képe valami megható, borzalmas voltában is fenséges szép látvány volt.

A menekülő oroszok ugyanis aug. 26-án éjszaka fölgyújtották a czitadellát, a vasúti állomást s a belvárost. Külön gyújtogató csapatjuk van erre a célra, mely hosszú rudakra kötött s petróleumba mártott csóvával rohan végig a városon s borítja lángba a házakat. A nagy, emeletes házak lobogó lánggal égtek a nagyon széles főútczán. 4—500 ház esett martalékául a tűznek a nagy lengyel székesegyházzal együtt. A külvárost, a hol az ötkupolás orosz templom van, megkímélték. Itt a kertes lakások épen állottak, de kifosztva, udvaraikon szétszórt s összetört bútorokkal. Ezeket lángra lobbantani már nem volt idejük. Honvédeink nyugat, a németek észak felől hamar benyomultak s elfogták a gyújtogatókat, kiket összerelve az orosz templom kerítése mögött láttunk.

A városban állítólag csak egy zsidó-család maradt otthon, elrejtőzve valamiképpen, a többit erőszakkal elhajtották.

A czitadella s a belváros még másnap is égett. A füst olyan sűrű és fojtogató volt, hogy — semmit sem látván miatta — a főútczán már nem járhattunk, vissza kellett fordulni az autóknak s oldalt kerülni a külváros felé. Láttuk e helyett a leégett vasúti állomási épületek romjait, mellette a széttört és ledöntött vasúti kocsik hosszú sorát, a leölt marhák hulláit, a repülő csarnokok egyikének pusztán maradt vasbordázatát (a másik épen állott).

A külváros főutczáján kiáltó gúnyként olvastuk a fölírást: *Viktória-utca*. Elmondhatná rá Göre Gábor, hogy hasonló lyókat kívánok!

A *Viktória* dicsőséges fénye ott ragyogott azokon az arczokon, a honvédekén, a kik éppen bevonulásukat tartották az elfoglalt városba.

Jött Arz tábornagy és Hadfy altábornagy, vezérkarával, utánuk a honvédezredek lobogó zászlókkal. Tisztjeik — mindmegannyi kedves jóismerős, kikkel együtt jártam Lemberg-től közel Lublinig — s a katonaság a diadal mámorától átszellemülve ragyogott a pusztulás sötét háttérében. Még MÓRICZ is, a komikus, orfeumi énekes, a ki a hadosztály *bé*lügyminisztere (vulgo kellner) olyan ragyogó arczczal ült a konyhaköcsi bakján, mintha ő vette volna be a Kobyláni erődöt. Alig hiszem, hogy méltósága ezután megengedje olyan *posfát vágni*, a milyen grimaszokkal mulattatta olykor a tábori asztaltársaságot.

*

Szívesen időztem volna tovább is hős honvédeink között, legfrisebb diádaluk színhelyén, a hamvából feléledő litván Bresztben, de ujságíró útitársaim siettek hazafelé, hogy már elútaozott társaik meg ne előzzék őket tudósításaikkal. Aug. 27-én délben tehát visszafelé indultunk a nagyrészt leégett városból.

A bevonuló honvéd ezredek hosszú sora mellett haladtunk el Breszt-től, elővárosa Terespolig. Böven volt részem a köszöntgetésekben és búcsúzkodások-

ban a kedves bajtársaktól, a kik között oly feledhetetlen időket töltöttem.

A szomszéd Terespolon egy köemlék azt hirdeti, hogy *1794 szept. 8-án ezen a téren táborozott az osztrák-szárdiniai hadsereg a breszti csata után. Az emléket emeltette a győzelmes és vitéz hadvezér,*
GR. SZUVAROW WASZILJEVICS SÁNDOR.

Akkor az osztrák és orosz hadak együtt harczoltak a lengyel szabadsághős, KOSCIUSZKO légiói ellen. Most az orosz hanyathomlok fut a régi szövetségesek előtt, kiknek soraiban ott harczolnak a lengyel légiók is.

Mily fordúlatai vannak a világtörténelemnek!

Szuvarow sem hitte volna, hogy 120 év mulva a magyar, német, osztrák és lengyel együtt verje az oroszokat s ezek magok gyujtsák fel Bresztet az egykori szövetségesek előtt.

Sokan fölvetették már a kérdést, hogy mi a célja az oroszok érthetetlen vandalizmusának, melylyel városaikat, falvaikat fölgyujtják? Sztratégiái ok és cél nem lehet, hiszen nyáron a táborozás a nélkül sem nehéz. Én csak egy logikai okára következtethetek és ez az, hogy nem remélik többé visszafoglalhatni az elvesztett városokat, falvakat; ha tehát az övék nem lehet, — ne legyen az ellenségé sem.

Ha így okoskodnak, akkor — gute Miene zum bösen Spiel — kívánjuk, hogy teljesejék be az ő kívánságuk, s maradjanak békével régi otthonukban — a mocsarak és erdők háta mögött s kíméljék meg Európát s mindenekelőtt minket az orosz civilizáció nem óhajtott áldásaitól.

Visszafelé megtett útunk nem volt szegény kalandos epizódokban és nem épen kellemes meglepetésekben.

Az első az volt, hogy *Biela* előtt egy felrobbantott híd miatt ki kellett kerülnünk északra, mezei úton, *Kiowjec* falu felé, hol a homokban mindegyre elrekedtünk s nagy ügygyel-bajjal tudtuk kiásni és kiemelni autónkat a komokbuczkákból.

A második, derült égből lecsapó villám volt, hogy autónk felmondta a szolgálatot. Az idegen, kiségitő soffőr ügyetlenül olajozta meg a gépet s ez rászáradván a csavarokra — egyszer csak nem fogott, nem húzott. A bialai zsidók gyantát kerítettek s vezető főhadnagyunk meggyantáztván gépét, néhány kilométert megint rohanhattunk.

Miendrzyrzec táján a baj ismétlődött. Újabb operáció vált szükségessé; de a gyanta s a homokbeszórás nem használt: a gép csikorgott, nyikorgott, de nem haladt. 10—20 megállás, babrálás, soffőrszidas után elesteleedtünk. Közben vezetőnk nekivágott a varsói útnak — *Siedlce* felé. Visszatérés, bosszankodás és sikertelen gépjavítások következtek. Autópárunk elhagyott s magunk maradtunk a sötét és hűvös éjszakában.

Végre, miután már el voltunk készülve arra, hogy az útfélen töltjük az éjszakát — újabb alapos benzinmosás és tisztogatás után a gép magához tért és vígan szelte a kilométereket — *Radzyn* és *Iván-gorod* felé, hová éjfél tájban érkeztünk meg.

Itt átmehtünk volna a Visztulán *Radom* felé; de vezetőnk tartván a rossz úttól, a közelebbi irány

helyett, a nagy kerülő utat választotta, *Nowo-Alexandria* irányában. Ott találtuk meg hajnali 5 órakor autópárunkat, melynek szerencsésebb útasai már akkorra ki is aludták magukat, a Visztula partján, a nyitott autóban. Mi még bepakolt és lekötözött meleg ruháinkat sem vettük elő, hogy időt azzal se veszítsünk, inkább dideregve [tapasztaltuk ki, hogy fúj az éjszaki szél.

A Visztulán átkelve, még egy nekirugaszkodás után reggel 8 órakor bent voltunk *Radom* városában. 24 órán át autóztunk egyfolytában, megtéve több mint 300 kilométert. Odamenő útunkat is számítva (Lublin felé), kitesz 700 kilométert.

Még ugyanannyit számítva vasúton Radomtól (oda és vissza) a magyar határig — nem csekély turistaság volt egy hét alatt.

De ha lett volna két annyi is, a fáradságot számba sem vettük ahhoz képest, hogy végig száguldottuk a legújabb hadak útját és szemtanúi lehettünk a világtörténelem egyik kimagasló eseményének — a litván Breszt elfoglalásának.

XIV.

A VI. (KASSAI) HADTEST DIADALÚTJÁ AZ OROSZ HATARTÓL BRESZT-LITOVSKIG.

(1915 jún. 29—aug. 26.)

A breszt-litovszki győzelmes hadtest, a gorlicei tavaszi áttöréstől Breszt-Litovszk elfoglalásáig, nem egészen négy hónap alatt; 550 kilométernyi utat tett meg, állandóan nyomában az ellenségnek, azzal véres s mindig diadalmas harcokat víva.

Haditetteit a történelem fogja megörökíteni, de már most is érdemes arról rövid áttekintést nyújtani, akkor, a midőn litván-breszti győzelmével a koronát tette föl eddigi fényes sikereire, s a hadtestparancsnokot hármás, fényes kitüntetés érte.

. A hadtestparancsnok kitüntetései a hadtestnek is szólnak.

A breszti győzelem napján jött a távirati értesítés, hogy ARZ altábornagyot ő felsége gyalogsági tábornokká léptette elő. Utána csakhamar Vilmos császár a pour le mérite renddel tüntette ki. A győzelmi áldomást, tokaji borral, víg czigányzenével, egyszerre tartottuk és egybekötöttük a hadtestparancsnok ünneplésével.

Straussenburgi ARZ ARTUR lovassági tábornok, kassai hadtestparancsnok, egyénileg is a legszeretreméltóbb és népszerű hadvezérek közé tartozik. Magyarok, osztrákok, németek — katonák és civilek

egyaránt — el vannak ragadtatva előkelő gondolkodása és nagy műveltsége mellett közvetlen, szíves, barátságos és kedves modora által.

Midőn először Zólkiewben találkoztam vele, ismeretlenül is úgy fogadott (erdélyi összeköttetések révén is talán), mintha régi ismerősök volnánk. Még emlékezett arra az időre, mikor ifjúkorában mint vadász-főhadnagy Marosvásárhelyt «feküdt», a hol akkoriban találkozhattunk. Most, hogy a litván Breszt alatt főhadiszállására érteztünk, nem várta az autót vezető tisztek jelentését, hanem maga jött elénk s megelőzött még az üdvözlésben is.

Midőn a győzelmi lakomán a német aviatikusokat felköszöntötte, német sapkát tett a fejére s oly közvetlen melegséggel köszönte meg a bajtársi szolgálatokat, kiemelvén az ellenség állásainak földerítései által szerzett nagy érdemeiket, hogy a német tisztek szinte repültek örömükben. A háromszoros hoch után a cigányzene mellett együtt énekeltük a Heil dir im Siegeskranz lelkes melódiáját.

Arz lovassági tábornokban szerencsésen egyesül a magyar és osztrák katonai virtus és mintaképül szolgálhatna az úgynevezett közös hadsereg tisztjeinek. Életkörülményei is mintha arra prædestináltak volna. Nagyszzebeni szász eredetű, felesége magyar asszony. Ő is beszél magyarul és szívesen intéz magyar szavakat, mondatokat, németül társalgás közben is magyar vendégeihez. Hadfy már nagyon várja, telefonon kérdezősködött! — mondta nekem magyarul, mikor osztrák tisztekkel és külföldi újtársakkal nála búcsúlátogatásunkat tettük. Nem csoda

azért, ha magyar katonái is lelkesülnek érte és — egy magyar hadiparancsa alkalmából — *Előre Arcz* melléknévvvel tisztelték meg.

A vezérlés szelleme nem közönyös tényező a katonai sikerek kivívása körül. Az a kassai és miskolczi és a többi magyar honvéd másképp verekszik, ha vezérei jó szót adnak neki és együtt éreznek vele szívből és lélekben.

Méltányolja ezt a fővezérlés is. E sorok írása közben örömmel olvasom, hogy Frigyes királyi herceg főparancsnok augusztus 30-án Bresztben volt. Ugyanazon az úton járt, melyet előbb én is ismeretek, s Breszt előtt ugyanazokat az erődöket nézte meg behatóan, melyeket a VI. hadtest foglalt el. Lélekemelő lehetett, midőn a győzelmes csapatok szemeláttára tűzte föl Arz gyalogsági tábornok mellére az ő Felsége által adományozott elsőosztályú Lipót-rendet a hadiékítménnyel.

A királyi herceg tábornagy nemcsak a hadtestparancsnokot tüntette ki, hanem üdvözlő szavakat intézett a katonákhoz is — és a hadtest valamennyi csapatrészének képviselői között vacsorázott.

Az érdemes hadtestnek ez a szép kitüntetése még inkább idő- és alkalmosságúvá teszi, hogy a hadtest legutóbbi hadműködéséről megemlékezzünk.

★

A hadtest útiránya május elejétől június végéig, Gorlicétől Zólkiewig, nyugatról kelet felé vezetett és Jarosló, Przemysl, Lemberg visszafoglalásánál jelentékeny tényezőként szerepelt.

Hadműködésének második szakasza június 26-ától augusztus 26-áig tartott és délről észak felé irányult, a Bug folyásával párhuzamosan, Zólkiewtől a litván Bresztig.

Az első rész Galiczia visszafoglalásában tetőzött, a második Orosz-Lengyelország keleti részének meghódításában érte el csúcspontját.

Június 29-én délután léptük át lobogó zászlóval, víg zeneszóval s a magyar Himnusz eléneklésével az orosz határt. Ötven kilométernyi területen szünet nélkül üldöztük a futó ellenséget, a mely július 2-án a *Wolica* patak mocsaras partjai megett *Grabowiec* előtt állott meg, előre elkészített, orosz mérnökök által (talán a mi hadifoglyaink kényszerült munkaereje igénybevételével is) erősen kiépített fedezékekben, állásokban. Valóságos erődök voltak ezek, két-három méteres magas fedelekekkel, melyek vastag gerendákból, vassinekből, rajtuk föld- és gyeptetőzettel voltak összeróva, úgy hogy nemcsak a puska- és srapelgolyóktól, hanem az ágyúk gránátlövéseitől is menedéket nyújtottak.

Ezeknek megvívása időt és erőt igényelt s mindenekfelett gondos előkészítést.

Hadaink két hétig néztek itt, erősen elsánczolva, farkasszemet az ellenséggel. Jobbra bajorok, balra a porosz gárda állott, mely Rawaruszkától, Zamoscon át, Krasznosztaw irányában haladt.

Erősítéseket vártak és kaptak s egy új segítő hadosztályt illesztettek be a harczvonalba, a minek következtében a VI. hadtest nyugat felé — *Skierbieszów* mellé tolatott el.

Igy előkészülve, július 16-án hajnalban indult meg a támadás. A mocsaras területen igen nehéz volt az előhaladás, a beásás nagy akadályljal járt. Ugy hogy első nap csak a honvédeknek sikerült az ellenség egyik erős állását bevenni: a Skierbiesów melletti *Lipini* majort elfoglalni. A hadtest többi része az ágyú-, gépfegyver- és puskatűzben, a nehéz talajon nem tudott előre jutni. A 10—15 centiméteres nehéz ágyúknak és mozsaraknak kellett átadni a szót s ezek aztán elvégezték azt, amit az emberi nyers erő nem tudott kivívni. Két napi és éjjeli erős lövetés után az oroszok erkölcsi ereje megcsökkent, a mieink harci láza a végsőig fokozódott s július 18-án reggel a magyar honvédeknek s a másik, osztrák hadosztálynak sikerült az ellenség vonalát áttörni s 3000-nél több foglyot ejteni. Nem csekély áldozatba került. (3000 sebesült és halott.)

★

Ezeket a részleteket THEISZ János vezérkari kapitány honfitársunk beszélte el, midőn Breszt elfoglalása után nekünk a hadtest újabb működéséről előadást tartott. Ő mondta el, hogy az oroszok tovább is makacsul védekeztek. Könnyen tehetők, mert a területi és talajviszonyok nagyon alkalmassak voltak arra. A hadtest útirányával keresztben patakok és mocsarak szelik át a térséget s ezek mögött az oroszok könnyen védhető fedett és előre elkészített állásokat találtak. Ugy, hogy nappal mindig megállottak, újra és újra ostrommal és

rohammal kellett őket kiverni és elűzni. Éjjel mindig tovább menekültek és új állásokat foglaltak el, hogy fedezzék a menekülő seregek és az elhajtott nép és az elszállított hadiszerek elvonulását. Így kellett útat törniök mindennap előre, lépésről-lépésre, mígnem elérték *Cholm* és *Lublin* irányát és elfoglalván a vasút vonalát, onnan is tovább űzték az ellenséget észak felé.

Lublin elfoglalását ez által tették lehetővé és fedezték kelet felől.

A vezérkari százados előadását más szemtanúk elbeszélése egészítette ki. Érdekes, hogy egyik harc-vonaluk bevételénél az orosz tiszteket megköttözve találták, a legénység megadta magát. *Olchowicz* katolikus templomában a szentségtartóban *Napoleon*t ábrázoló szobrocskát találtak. Gúnyos célzással tették oda; de a mieink inkább akasztófa-humort láttak benne. Egy járőr huszárunk holttestét is ott találták a templom mellett, társa megsebesülve tért vissza.

★

Összefüggő és nagyon jellemző képét nyújtja ezeknek az előretöréseknek egy, a harctérről kapott érdekes levél. Szimics János kolozsvári honvédfőhadnagy írta meg nekem ebben (augusztus 1-én keltezve) a július második felében folyt harczok rövid történetét.

«Július közepe óta — úgymond — folytonosan, heves támadásokkal megyünk előre. Két hét óta hat igen erős állását vettük be az oroszoknak és

pedig olyanokat, melyeket *mérnökök építettek ki előre*. Mind a hat állás elesett, melynek következménye, hogy ma reggel (augusztus 1-én) 9 óra 16 perczkor a cholm-lubluni vasútvonalat teljes hosszában elfoglaltuk s estére az oroszokat a vasútvonalon túl 20 kilométernyire visszanyomtuk.

Az oroszok Wolica melletti állása volt a hat közül a legerősebb. Elöttük fél kilométernyi széles mocsár, közepén mély patak s az ellenség a terepet mifelénk beláthatta 10—12 kilométernyire.

Az általános támadás elrendeltetvén, az első nap reggelén (nyilván július 16-án) három órakor ezredünk két zászlóalja fölfejlődött és előrenyomult. De alig hogy az állásaink előtt levő majorhoz érkezett, óriás gránát-tűzbe kerültünk, úgy hogy egy lépést sem tudtunk előre menni, de *egy lépést sem tettünk hátra sem*, hanem beástuk magunkat. Egész nap szakadatlanúl tartott ez az irtózatosszerű nehéz gránátharcz. Estefelé parancs jött, hogy *előre!* Fedezékemből, mely a rajvonal mögött tíz lépésnyire volt, kiugorva, kiadtam a parancsot, hogy *rohantávolságig előre!* Alig öt perczre rá elhagyott fedezékemhez lecsapott egy nehéz gránát, majd mindjárt rá a másik, éppen belé, úgy hogy tisztiszolgám még a helyét is alig kapta meg, *levegőbe repült minden ott levő holmim*. Késő este a major birtokunkban volt s még éjjel megközelítettük az ellenséget 500 méternyire, a hol erősen beástuk magunkat. Ott maradtunk másnap is. (Nyilván ez volt a fönnebb említett Lipini-major.)

Harmadnap (július 18.) reggel korán telefonon

újabb parancs érkezett, hogy nyolcz órakor rohamra kell indulnunk s az orosz állást el kell foglalnunk minden áron.

Képzeltető, hogy magam előtt látva a mocsarat, mely mintegy 500 méter széles volt s melyen keresztül rohammal kellett volna az orosz állásokig hatolnunk, mit érezhattünk?! A mellett még a géppuska rettenetesen lötte fedezékünket, melyből még a fejünket sem lehetett veszedelem nélkül kidugni. Nemsokára megszólalt az orosz nehéz tüzérség is, melynek két első lövedéke közvetlenül rajvonalunk háta mögött csapott le, meg-ráztván úgy a földet, hogy ottmaradásunk lehetetlen volt. Így két tűz közé szorúlva, az egész század egyszerre fölugrott és örült futással rohant előre egészen a patakig. A géppuska újra megszólalt, de hiába, mert mi a patakba ugorva s csipőig vízbe merülve, átgázoltunk s a patak túlsó oldalán fedezve voltunk a tűz ellen. Innen egyenként kúszva előre, közelítettük meg a drótsövényt, a melyen a század megmaradt legénysége (de már csak 15 ember) átvágta magát s az oroszok balszárnyát meg-rohanva, elfogtunk 172 közembert és altisztet, öt tisztet a zászlóaljparancsnokkal együtt, a ki egy tényleges főhadnagy volt. Mikor megtudták az orosz tisztek, hogy őket 15 ember fogta el, éktelen haragra lobbantak és szidták gyáva legénységüket.

Egész századomat kitüntetésre terjesztették föl. De nemcsak az én századom tüntette ki így magát, hanem minden egyes század, a melyik résztvett ebben a nagy ütközetben; *kisebb-nagyobb győ-*

zelme minden honvédszázadnak volt. Ebben az előretörő rohamban az egész hadosztályunk résztvett, melynek eredménye több ezer fogoly, számos géppuska» stb.

Ez az élénk leírás elképzelhetővé teszi, hogy mily ádáz, erős harcok folytak ott Lublin és Cholm közelében.

★

Theisz vezérkari kapitány előadása szerint aug. 6-án új csoportosítás történnén, nyugat felé tolták el a hadtest állását: *Tarnowtól Lenczna* irányában. Ezáltal a porosz gárdától balra került (eddig jobbra volt szomszédja).

Breszt felé haladván előre, *Ostrow* mellett megint olyan erős állásban találták az oroszokat, mint alább a *Wolica* mögött. Talán még erősebb állásaik voltak, betonból készült fedezékekkel. Itt állottak meg augusztus 10-től 14-ig.

Az alatt a 19. német hadosztály és a porosz gárdalovasság kiürítette a *Wieprz* jobb partját, keletre *Ljubartowtól*, hol József Ferdinánd királyi herceg magyar és osztrák hadserege megverte volt az ellenséget.

Arz hadteste erre augusztus 14-én tizenöt centiméteres Skoda-taraczkokkal és huszonegy centiméteres Krupp-mozsarakkal lövette az oroszok szemben levő erős állásait, *Ostrow* mellett. Az erős bombázás megtette hatását. Az oroszok nem tudtak tovább ellenállani s augusztus 15-ére virradó éjjel elvonultak. A huszár járőrök éjfélután

egy óraker az jelentették, hogy a moszkálók felszedték sátorfájukat és tovább állottak.

Augusztus 15-én a mieink üldözőbe vették a menekülőket és Breszt-Litovszk erődvonalaig kergették őket, közben lovascsatározásokat víva a hátvédekkel.

Piszczactól a további előrevonulás és hadműködés (most már a breszti elöretolt erődítések ellen) a német repülők jelentései és fényképfölvételei alapján történt.

Bámúlatosan pontos és tájékoztató fényképek ezek a kétezer méter magasságból készült fölvételek. Nemcsak az erődöket és dróthálózatokat tüntetik fel, hanem még az ásatás közben készült nyitott aknatömkeleget is.

Az erődökből vezetnek ki az aknaárkok az előtérbe. Szanaszét ágazva mindenfelé s öt-öt ágban végződnek, mint egy kiterjesztett kéz öt ujja. Gyujtósinórjuk az erődbe vezet s egy villámszikra a kívánt pillanatban robbantja föl az aknák egyes ágazatait.

E fényképeknek köszönhető talán, hogy ezek a rettenetes robbanó aknák és farkasvermek katasztrófát nem idéztek elő.

A kobyláni erőd előtt így is történt aknarobbantás, a kilenczedik honvédszázad rohama közben, mely az ostromot egyidőre megakasztotta. De az oroszok végzetét nem akaszthatta meg.

Az egész erődöt egy erre a célra visszahagyott orosz csapatnak fel kellett volna robbantani az elfoglalás pillanatában, de nem sikerült. Némelyek szerint egy lengyel származású orosz katona vágta

el a gyújtózsínort, a ki — ha igaz — még kitűntetést is kaphat a lovagias ellenféltől. Mások szerint az oroszok nem éreztek elég kedvet és elszántságot a magyar honvédekkel együtt a levegőbe repülni. Inkább választották a magyar fogságot, mint az orosz vértanúságot. Az ő példabeszédük is azt tartja tén, hogy jobb élő kutyának lenni, mint halott oroszlának.

★

A VI. hadtest május folyamán 31,000, júniusban 15,000, júliusban 6000 foglyot ejtett (az augusztusi szám nem ismeretes). Három hónap alatt tehát ötvenkétezret, több mint tizedrészét hadseregünk erre az időre eső foglyainak.

Csak négy napig (Ostrowtól Wisznicéig) volt tartalékban, száz napnál tovább állott a harcvezonalban.

A hadtestparancsnokság mellé rendelt két század (miskolczi) huszárságot a gavallérságáról híres VAN DER SLOOT ezredes vezette. Büszke rá, hogy ő volt Breszt-Litowszk térparancsnokává kiszemelve; de aztán a hadtest másfelé irányítván, a pütkösdi királyság csak néhány óráig tartott.

A hadtest felét HADFY IMRE altábornagy 39. honvéd hadosztálya alkotja, melyben a kassai és miskolczi magyar fiúk mellett vannak felsőmagyarországi, lipitai és zólyomi tótok (kik büszkén vallják magukat magyar szlovákoknak), szepességi és erdélyi szászok (ez a szívós kultur-népfaj) és erdélyi oláhok (kiket nem mételyezett meg az izgatók bujtogatása).

★

E hadosztálynak akkor két dandára volt (2—2 ezredből), a 77-ik és 78-ik, melyek élén MOLNÁR Dezső tábornok és DAUBNER ezredes állottak, kiknek nagy részük van a hadtest győzelmeinek kivívásában. Két tábori tüzérezred támogatta őket rendesen és kiegészítőül egy német nehéz ágyús tüzérezred 3 ütege, melyből kettő 15 cmes taraczkokkal (10—12 kilométerre hordanak) és egy üteg 10 cmes hosszú ágyúkkal volt ellátva.

A hadosztály mellé rendelt (gyöngyösi) huszár század élén a mindig vígkedélyű MIERKA Emil őrnagy állott.

A másik, a tizenkettedik hadosztály, KASZTRANEK altábornagy alatt, Tarnów- és Szandecz-vidéki lengyelekből, sziléziai és morva legényekből áll. Megfelelő tüzérséggel, huszárokkal és műszaki csapatokkal.

Le a kalappal mindannyiok előtt!

Hadtestparancsnokuk hármassal kitüntetése nekik is szól. Sokáig éljenek és térjenek haza még több dicsőséggel!

TÁBORI TÖRTÉNETEK.

Gyermekkorunkban nem győztünk eléggé csudálkozni, hogy «az öregek» (apáink, nagybátyáink), a kik a 48/49-ki szabadságharcban résztvettek, ha összejöttek, mennyit tudtak és soha el nem unták a hadjáratról beszélni. Most magunkon tapasztaljuk, hogy az emberi energiának ez a legmagasabb erőfeszítése, mely országok és nemzetek sorsa fölött dönt, mennyire leköti minden figyelmünket. Minden egyéb mellékes, kicsinyes, közömbös; csak egy a lényeges, nagyszerű és érdekes: a háború, a győzelem s a mit attól remélünk: az áldott, tartós (ha lehetne: örök) béke.

A ki pedig belekóstolt a harcztér izgalmába, az kétszereesen annak varázshatalma alatt áll. — Mindennapos eset, hogy még a sebesült katona is visszakivánczik.

Megszúrt a kutya — mondta a székely — ott egy fa alatt, jól megnéztem, szép barna ábrázata volt, de visszamegyek és megfizetem.

Én vért nem kóstoltam, többnyire csak hülve láttam: emlékeim mégsem hagynak nyugodni, felfelraizanak ébren és álmaimban s kikiváncznak hadi naplóból a napvilágra.

Úgy teszek velök, mint a szorgos gazdasszony

a tojáshéjból kikiváncozó csipogó csirkékkel, feltöri a héjat és segít nekik kibujni a pánczélból.

Én is szabadjára bocsátok egy pár ilyen kirajzani vágyó hadi emléket, hadd repüljenek, ha van hozzá erejük. A melyik nem életképes, nem kár érte, ha leesik és elmerül a feledékenység tengerébe.

I.

Orosz gőzfürdő és jégverem.

A «barbár» de lovagias ellenfél az ellenségnek is megadja a megillető elismerést.

Mosciskán a német hadizsákmányra felügyelő kapitány, Hammer v. Schimmelberg báró, berlini gyárigazgató mutogatta meg a látnivalókat. Ő maga a vasúti állomás mellett lakott egy sárga viaszos-vászonz-fedelű szekérben, mely *Kriegsbeute Officier 21.* feliratú táblával volt jelölve. Másik fedeles szekér volt az irodája: *Geschäfts-Zimmer des Kriegsbeute-Officiers 21.* Mellette az oroszoktól zsákmányolt *bútorszállító kocsi* a hivatalos helyiség. A hadizsákmány (a rengeteg puska, felszerelés, hadiszerek, kézigránátok, szöges drótok) a vasúti raktárban volt felhalmozva. A hadizsákmány között tekintélyes értéket képviselt az a néhány száz *marbabőr*, mely egy úri ház padlásán száradt.

Ennek a háznak főérdekessége azonban abban állott, hogy *gőzfürdő* volt az orosz uralom idején. Przemysl ostroma alatt rögtönözték olyaténképen, hogy falán nagy rést törtek s bevittek egy cséplőgép-gőzkazánt, a padlásán felállították a víztartányt,

az egyik szobában volt a fürdő, a másikat lépcsőfokos ülőpadokkal berendezték gőzkamarának. A muszka tisztak az ostromzár körzetéből oda jártak tisztálkodni és «gőzfürdeni.»

Nekünk is vannak fürdőkészülékeink, egész fürdővonataink; de tábori gőzfürdővel alig dicsekedhetünk.

A gőzfürdő közelében még egy érdekes alkotás ragadta meg figyelmünket: egy hatalmas *jégverem*, melyben a tél folyamán nagymennyiségű jeget raktározta el, abban a reményben, hogy a nyár folyamán azzal hűtik majd az enni- inni-valókat.

Przemysl visszafoglalása véget vetett a gőzfürdő luxusának s a jeget a mi honvédeink s a németek használták; dicsérvén az orosz civilizációt és gondoskodást.

2.

A tavaszi áttörés főpróbája.

A gorlicei május 2-iki korszakalkotó áttörés főpróbája márcz. 18-án történt, néhány kilométerrel feljebb, *Bobowa* vidéken, ugyancsak a Biala mellett.

Ott telelt a kassai VI. hadtest (Arz és Hadfy híres honvédeivel) 1914 decz. 3-ától május 2-áig. Velök szemben *Siedliska* felett, *Staszhowka* mellett, az oroszoknak igen erős hadállásuk volt a 437 m. magaslat, a mely a vidéken uralkodott. Ezen próbálták ki erejüket tavasszal a mi honvédeink. Ez volt a későbbi általános rohamnak, a bialai áttörésnek a nyitánya.

Márcz. 18-án hajnalban megszólaltak a 15 cm.

nehéz taraczkok, a régi modelű legnagyobb hau-bitzok. Több órai erős lövés után, mialatt 2000 lövést adtak le, rohamra indult a 39-ik honvéd hadosztály 9-ik ezrede. A vakmerő támadás teljes sikert aratott, 11 órakor bevették az erős orosz állásokat s 144 foglyot ejtettek.

Az oroszok nem hagyták annyiban a dolgot. D. u. 4 órakor óriási túlerővel ellentámadást intéztek és rettenetes viaskodás indult meg a domináló magaslatért. Két orosz zászlóalj megsemmisült, de újak és ismét újabbak rohamoztak, ezerek vesztesége árán. A mieinknek a túlerő elől vissza kellett vonulniok előbbi állásukba, nem csekély veszteséggel.

A két állás között mindössze 80 lépés volt a távolság, a melynek köze tele volt holttestekkel és sebesültekkel, a kiknek keserves jajgatása egész éjjel hallatszott; de segíteni nem lehetett rajtok, mert holdvilágos éjszaka volt s az oroszok a szanitészekre lövöldöztek.

Másnap a mieink fehér zászlóval s egy kürtőssel egy főhadnagyot küldötték át az oroszokhoz, hogy a holtak eltemetését s a sebesültek elszállítását engedjék meg. A parlamentérnek ezek bekötötték a szemét s úgy vitték hátra az orosz főparancsnoksághoz, órák hosszat hurczolva távoli községbe. Útközben a szánon fel is fordították, azzal a szándékkal, hogy ha a kötést szeméről leveszi, föbe lövik. Végre megérkeztek s egy lefüggönyözött ablakú parasztházban kihallgatták s eredmény nélkül kísértették vissza kozákokkal a mi állásunkba.

Egy gépirásos válaszban azzal a kifogással útastították vissza kérésünket, hogy nem lévén megnevezve a hadtest, a mely a parlamentért küldte, a meghatalmazást érvényesnek nem tekinthetik s a kívánságot nem teljesítik.

Ezzel a népjogellenes embertelenséggel vagy száz megmenthető sebesültet az elpusztulás veszélyének tettek ki. A holttestek pedig feloszlásnak indulván, a megfertőzött levegő alig volt elviselhető. Az oroszok az ellentámadásnál a drótakadályokon függve maradtak s ezek holttesteit mézszszel fecskendezték be a mieink, hogy a hullaszag ellen védekezzenek.

Pár nap mulva megfordult a szél iránya s az oroszok találták elviselhetetlennek az állapotot. Most már ők küldtek parlamentért, kérni az eltemetés megengedését.

A mi parancsnokságunk visszatorlással élhetett volna, de nem volt lelke hozzá s beleegyezett.

Épen husvét napja következett (ápr. 4.). Az oroszok fehér zászlót tűztek ki s átkiabáltak lengyelül, hogy ne löjjetek, mi sem lövünk, ünnepeljünk és temessünk együttesen.

A Megváltó feltámadásának ünnepe megihlette a sziveket innen és túl. Mind többen és többen jöttek elő a fedezékekből s a középben találkoztak, vagy 300 magyar honvéd és ugyanannyi orosz, köztük tiszték is 10—12. Paroláztak s elkezdtek temetni, kiki a maga fajtáját.

Közben emléksorokat írtak egymásnak. Láttam egy néhányat ezek közül, melyek márcz. 22. kelettel (g. kel. időszámítás szerint) magasztalják a

magyar lovagiasságot. Egy tábori lapon a mi dátumunk szerint (ápr. 4.) azt írta egyik orosz tiszta, hogy *lelkileg nem vagyunk ellenségeitek, csak kötelességet teljesítünk.*

3.

A bujdosó szökevények.

Az orosz határ átlépése előtt, utolsó galicziai táborhelyünkön *Stajén* (jun. 28-án) egy sajátosságos karaván jelentkezett a hadosztálynál: civil öltözetű, marcsona legények, vállukon vadászpuskával, elvadult torzonborz alakok. Kettő közülük stájer császárvadász volt, egyik épen gráci fiú. Történetüket így adták elő:

Ők a múlt őszi harczok idején orosz fogságba kerültek, de megszöktek s azóta a határszéli hegyekben bujdosnak, ott töltötték az egész telet és a tavaszt. Többnyire vadászatból éltek s a mivel a falusiak segítették őket. Akadtak jó emberek, a kik ellátták őket polgári ruhával, puskával, lőszerrel s néha étellemmel. De voltak rutének, a kik elárulták rejtekhelyeiket az oroszok előtt, úgy hogy a kozákok állandóan vadásztak rájuk, ők meg ezekre. Így folytonosan önvédelmi és guerilla-harczot kellett viselniök s nem volt nyugtuk sem éjjel, sem nappal. Igazi bujdosó szegénylegények voltak, a régi betyár-romantika új kiadásában. Hadaink megérkeztével önként és boldogan jelentkeztek. Pedig érdekes volt az ő saját külön kis háborújuk is — a Belz körüli erdőségekben — tették hozzá önérzetesen.

4.

A négy kozák.

Ugyancsak Belz táján a Blotnia erdőségeiben huszár járóőreink egy huszárt felakasztva s egy németet szétdarabolva találtak. Közel a helyhez négy kozákot kerítettek kézre a huszárok. Nyilvánvaló volt, hogy a tettesek ők voltak.

Hosszas processusra nem volt idő, indulni kellett be Oroszországba. Úgy is sok volt már a kozákok rovásán, a kik minden emberiességből kivetkőzve, nem mint rendes katonák harczoltak, hanem gyujtogattak, raboltak és gyilkoltak válogatás nélkül.

Sok volt a panasz akkoriban az orosz sorkatonaságra is, hogy megadást színlelve, kezüket feltartották s mikor a mieink közelükbe értek, sortüzet adtak rájuk. E miatt a német már nem adott pardont, hanem kimélet nélkül leölte a gyanús önmegadókat. A mieink zúgolódtak, hogy ők ezt nem tehették.

Most a négy kozákot nem adták át hivatalos kezelésbe, hanem kettővel ők végeztek, a huszárért s kettőt átadtak a németeknek, a németért. Ezek is elintézték «mit kurzem Prozess» a kozák-ügyet.

5.

A katonagyilkos rutén.

Egy orosz határszéli táborozás alkalmával megölve találtak egy honvédet.

A kert egy özvegyasszonyé volt s közvetlen szomszédságában egy rutén paraszt házában orosz őrnagyi uniformist találtak a vizsgálatot tartó tábori csendőrök.

Az özvegyasszonyt és szomszédját befogták és hadbíróság elé állították. Mindkettő a tagadás hívös mezejére lépett s alibit (távollétet) próbáltak bizonyítani, kéznél nem lévő tanúkra hivatkozván. Ám a hadosztálynak tovább kellett menni s a foglyokat is magokkal vitték Oroszország területére. Néhány napba került, míg a tanúkat összeszedhették és a tanúkihallgatást megtarthatták.

A rutén paraszt bűnösnek bizonyult, az asszony sem volt ártatlan a dologban. Egy terebélyes hársfa alatt foly a vallatás, melynek lecsüngő alsó ága olyan hívogatólag kínálkozott bitófának. Kötél is volt már kéznél, egy a közelben fűvet vivő orosz asszonytól rekvirálták a huszárok, hiába sikoltozott.

Kora hajnal volt, lovaink felnyergelve állottak a kerítés mellett. A lovak gazdái bent a kertben hallgatták a nyilvános tárgyalást.

Eszembe jutott Nikita cetinjei kertjében a nagy hársfa, mely alatt ő szokott törvényszéket tartani. Ott fatönkből készült székek is vannak; itt mindenki állt, bírák, vádlottak, tolmács, tanúk és hallgatóság. A két vádlott a fa törzse mellett, hosszú háziszöttes felsőkabátban, asszony és férfi egyformán.

Épen ítéletkimondásra került a sor, hogy az asszony bűnrészességért börtönre, a férfi a büntett elkövetéseért kötélt általi halálra ítéltetett, midőn hallatszott a harsány jelszó, hogy *indulás, lóra!*

Szinte megkönnyebbültünk, hogy nem kell szemtanúként szérepedni egy kínos látványnál. A bírák maguk maradtak szűkebb környezetükkel s én részvétellel idéztem egy félóra múlva a 300 éves versből, hogy *«immár szél fújja talpát szegénynek!»*

6.

A szökött katona.

Zamoscon túl Lublin felé egy lengyel úrilak parkjában táboroztunk. A hadbíróság törvényszéket tartott egy szökött katona ügyében.

Itt már volt asztal, székek, s a bírakon kívül vádló és védő, mind katonák; a szerencsétlen vádlott is, egy füstös képű nyápicz legényke, cigányba oltott oláh, különben református (erdélyi specialitás).

Az volt a bűne, hogy századjától elszakadt s egy orosz paraszt házában elrejtőzött; civilbe átöltözve, éppen krumplit főzve bukkant rá egy huszár, a ki elfogta és bekísérte.

A vádlott kihallgatása során úgy adta elő az esetet, hogy lábfájása miatt maradt el szakaszától, melyet nem tudván utólélni, csak kipihenni akarta magát az üres házban, melyben ott talált ruhába átöltözött, de katona-kabátja rajta maradt.

Hosszas faggatásra megvallotta, hogy biz ő haza akart menni.

Az elfogó huszár azt vallotta, hogy mikor a szomszédos Zawalew faluban megszállottak s lovát a csűrbe bekötötte, a házban egy gyanús alakot

talált, mezitláb, orosz parasztruhában. Elég megdölgondolatlan volt, hogy a feyvert nem rejtette el s így fogott gyanút. Kérdőre vonván, előbb némának tette magát. Majd a ház gazdája, egy orosz paraszt, azzal akarta kimenteni, hogy orosz, majd hogy német, nem tud magyarúl.

A huszár azonban nem hagyta magát félrevezetni, hanem vitte magával. Erre könyörgésre fogta a dolgot, megvallván, hogy miféle.

Örmestere, egy bukovinai oláh, rávallott, hogy mikor századja rajvonalba fejlődött, akkor szökött meg.

A vádló bizonyítva látván a szökést, az előirt büntetést indítványozta.

A védő mentségül hozta fel lábfejását s enyhítő körülményül, hogy nem tudta kellőleg felfogni a katonai törvények szigorát.

A bíróság halálra ítélte. A hadosztályparancsnok, ki elé megerősítésül terjesztett, a halálbüntetés helyett a hadjárat után kitöltendő börtönbüntetésre kegyelmezett meg neki, hozzátévén, hogy ha érdemeket szerez rá, esetleg a börtöntől is megszabadulhat.

A haláltól megmenekült szerencsétlen nem győzött eleget hálálkodni. Még nekem is köszönte a vélt pártfogást. Tegye jóvá hibáját, biztattam, valami hőstettel, fogjon el vagy tíz muszkát s a tíz esztendő letörlesztheti.

Én instállom — lelken dezett — úgy vágom, szürom, ölöm és fogom őket, hogy egyet se hagyok belőlük.

Úgy látszik, az én erdélyi honfitársam fogadalmát még nem hajtotta végre, mert még mindig sokan vannak. Ő pedig, lehet, hogy a Wolicánál, hol nemsokára véres rohamra kellett mennie, vagy Breszt-Litowszk alatt, a felrobbanó aknák felett, a csúfos halál helyett hősi halállal váltotta meg talán pillanatnyi gyávaságát.

7.

A muszkát fogott bicziklista.

Grabowiec előtt másfél hétig álltunk szemben az oroszokkal, Nagyon erős állásuk volt a Wolica mocsaras partjai mögött. Erősítésekre vártunk, míg az áttörést megkezdhattük. Nekünk is szép erős állásaink voltak az erdők között, honnan beláttunk az ellenség lövészárkaiba. Közbe, hogy a hadak ne unatkozzanak, tüzérségi párbaj folyt.

A muszka ütegek gyors egymásutánban adták le lövéseiket. Úgy hangzott, mint egy mérges kutya négyes ugatása. Azt hiszik, hogy az ilyen *össztűznek* nagyobb a morális hatása, ha nem talál is. A mieink tempósabban, nem oly gyorsan egymásután válaszoltak, jobban megfigyelve lövésközben is a hatást és az irányítás helyességét.

Az ágyúütegektől egy alkalommal a frontra lovagolva, az erdő szélén az út mellett elhagyott bicziklit láttunk, gazdátlanul. Feltűnt, hogy még visszajövet is ott volt. Körülnézve, a biczikli közelében vérfoltok és dulakodás nyomai látszóttak.

Ember nem volt közel, de nem messze az erdő szélén állott egy német 15 cm. taraczküteg.

Este a hadosztály parancsnokságánál hallottuk a rejtély megfejtését: a bicziklis történetét,

A bicziklis katona valami küldetésben járt a frontra s a horosowi erdőben orosz parasztot fogott és be akarta kísélni. Az erdő szélén azonban a paraszt alkalmas pillanatban rátámadt a katonára, karját lefogta s nyakát, arcát késsel annyira összeszurkálta, hogy hajszálon függött az élete. Segélykiáltására előrohantak a német tüzérek, a merénylő pedig az erdő rejtekében elmenekült. A súlyos sebesültet behozták a hadosztály-szállásra, a hol a *szanaszét*-osztály (így hitták ott magokat fréfásan a szanítészek) vette gondozás alá s pólyálta be fejét vatta közé.

A tábori csendőrség nagy razziát tartott az erdő környékén s vagy 20—30 parasztot befogott.

Másnap reggel a hadbíróság sorba állíttatta az összefogottakat s a bekötözött fejű bicziklista szemlét tartott a foglyok között, hogy megismerie támadóját. Rámutatott egyre, hogy ilyenforma volt, szalmakalap volt a fején, mint ennek, de cizmája volt, ez pedig mezítlábas. A szakértői szemle megvizsgálván ennek a mezítelen lábát, azt a véleményt nyilvánította, hogy ennek hetek óta alig lehetett csizma a lábán.

A megszurkált bicziklista a végén kijelentette, hogy ő egyikről sem állíthatja határozottan, hogy melyik bicskázta meg.

A vége az lett, hogy a foglyokat szabadon bo-

csátották s a biciklistát ítélték el, a miért olyan gyámoltalanul viselkedett, fegyveres katona léte, hogy alkalmat adott foglyának őt lefogni és megszurkálni.

El is felejtettük az esetet, hamar azután, hogy a biciklistát hazafelé küldték a sebesültek között.

Néhány nap mulva én is hazafelé indultam. Utam Zamosc, Rawaruszka, Lubacsowon át vezetett Jaroszló felé.

A mint oda érkezem, a városba betértem, az állomástól befelé vezető utcán menve, az ellenkező oldalon álló kórház felől valaki harsányan kiabál felém, hogy *kegyelmes úr, kegyelmes úr!*

Nem vettem magamra az illetéktelen címzést, de mégis meg kellett állnom, látván, hogy egy honvédruhás alak siet felém. Fehérbe pólyált fejéből csak az orra, szeme, szája látszott ki s erősen feldagadt arcának a körvonalai voltak sejtethők.

Teljesen ismeretlennek látszott.

Kicsoda maga s honnan ismer engem? kérdeztem.

Én vagyok az a biciklista, a kit Grabowiecnél megbicskáltak s látván ott uraságotat a kegyelmes úrral (a hadosztályparancsnokkal; innen lettem én is kegyelmes!), arra kérem, pártfogoljon, hogy ne vigyenek Csehországba, a hová kórházba küldeni akarnak, hanem haza.

Természetesen, magamévá tettem ügyét a szerencsétlenné, beszéltem a katonakórház igazgatójával, a ki megígérte, hogy haza küldi s nem Csehországba.

Azóta már valószínűleg ismét a harctéren bicikliz — valahol Tarnopol előtt.

8.

Bizalom a muszka erényben.

A harctérről hazafelé jövet a hírnevessé vált Uzsocki-szoroson jöttem át.

Harmadszor mentem át *Przemyslen*, hol a kertek felett ácsorgó vonathoz még mindig kijártak a przemysli úri leánykák s virágokat osztogattak a katonavonatok útasainak.

Chyrow állomásán csak 22 óráig kellett várunk. Kellemsé tette megismerkedésem egy afrikai német gyarmati törzsorvossal, a ki Stryj felé igyekezett Linsingen hadtestéhez. Staabsarzt Dr. *Maass*, kaiserliche Schutztruppen für Südwest-Afrika. Cítálgatta a tokaji bor berlini reklámját, hogy *nullum vinum nisi hungaricum*. Jó volt a vasúti tisztí étkezöben a magyar népfölkelök konyhájáról kikerült karczos is. Magasabb élvezet volt megfürdeni a sokat emlegetett, kimondhatatlan nevű Strwiaz (Sztrwjonzs) sebes árvizű folyócskában.

Szamborban kiszálltam s kocsin mentem *Sztari-Szambor* felé *Luzsek-gorniba* egy kedves barátom sírját megkeresni. Vadregényes utazás volt a Dnyeszter partvidékén fölfelé. Eső után kettős ívű szivárvány diadalkapu boltozta át az ég alját. Az «öreg-város» (Staramiasto) falai között már sötét este gyönyörködtem a lengyel népfölkelök dalában. A szomszédos hegyi falvakban és erdei hidakn

sötét alakok állotta el útunkat (népfölkelő strázsák voltak) s az iránt érdeklődtek, hogy *jeszt legitima-czia? maju piszmo?* (van igazolvány, van irás?) Ne piszmo gj — gondoltam — de katonával nem jó tréfálni s mutattam az *Offene Ordre-t* s az mindenfelé utat nyitott. Igazolvány nélkül utazni itt még nem lehetett.

Éjfélkor gyertyavilág mellett jártam be Luzseken elesett hőseink temetőjét, a Dnyeszter magas partján domboruló friss sírokat.

A hajnali vonaton folytattam útam *Turka, Sianki* felé az Uzsoki-hágóra, hol most egy éve s a tél folyamán oly ádáz küzdelmek folytak. A mint a magyar határt keskeny sziklakapun átlépjük, meredeken esnek alá a hegyoldalak, melyeken nagy kőröveket alkotva ereszkedik alá a vasút. Remek kilátás nyílik a mély völgykatlanokba, hol az országút kigyózik alá. Három alagút után mély szakadék felett hatalmas vasúti híd következik, melynek magassága 28—30 m. és négy toronymagasságú kőlábon áll. Azaz csak állott, mert ezek közül a két belsőt, a nagyobbakat, a múlt ősszel egy osztrák pionir-tiszt oly alaposan felrobbantotta, hogy bár a híd felrobbantása rendeletre történt (az oroszok elleni védelemben), de mert ügyesebben s főként olcsóbban is el lehetett volna végezni, mint a kőlábak szétrobbantásával (a mi állítólag milliónyi kárt okozott), be is csukták érte. (Ha igaz? Az ilyen hírek mindig gyanúsak!)

Tény az, hogy a kőlábak még a nyár folyamán sem voltak készen s a hidat egymásra erősített

fenyőtörzsek hatalmas oszlopai tartották. A vonat alatt a híd nemcsak ingott, hanem, mondhatni, szép csendesen hintázott is.

Az útasok borzongva néztek alá a szédítő mélységbe, minden fej az ablakban volt.

De a legmeglepőbb a borzalmasan szép látványban az volt, hogy a hidat alulról mindkét oldalról óriási kötelekkel nagy sereg embertömeg húzta, feszítette, hogy a vonat alatt le ne düljön.

És kiből állott az a nagy munkástábor, a kikre a vonat és annyi ember élete bízva volt? Alig akartunk hinni szemünknek: biz azok egytől egyig *orosz foglyok* voltak, földszürke egyenruhájokban.

Nem csekély *bizalom a muszka erényben*.

A megfeszített károk, lábak mutatták, hogy komolyan veszik feladatukat. De az útasok azért felélegzettek, mikor a hidon túl voltunk. Mert, ha az orosz muzsik nem lenne olyan becsületes, mint a milyen; az ég és föld között lebegő és hintázó vonat esetleg 30—40 méteres salto mortale után a mélységbe zuhanhatott volna.

A kőlábak hihetőleg már elkészültek s többé nem az orosz foglyok őrzik ott a magyarok életét.

Ehhez hasonló *bizalmi ügyet* volt alkalmam megbámolni Breszt-Litowszk közelében. Ezt már németek rendezték.

Biala felé visszajövet, azokban az erdőkben, hol néhány nappal azelőtt még ádáz harcok folytak, hosszú trénnel találkoztunk. Szekerek és lovasok szakadatlan sora, élelem és hadiszerek szállításával.

A szekerek bakján és a lovak nyergén — alig

akartunk hinni szemünknek — orosz egyenruhás alakok, kétségtelenül *badifoglyok*.

Olyan vígan koczogtak és ügettek előre a még égő Breszt-Litowszk felé, mintha ez volna a világ legtermészetesebb dolga.

Közbe-közbe a felügyelet okáért egy-egy német sisakos vitéz is lovagolt köztük.

És ez a harczvonaltól nem volt tovább 20 kilométernél.

Úgy látszik a németnél még nagyobb a *bizalom a muszka erényben*.

9.

A két krimi tatár.

Bent Oroszországban, Grabowiec előtt táborozva, az internált földnépe között egyetlen orosz fogoly búslakodott.

Beszélgetésbe ereszkedvén vele, elmondta (a mit barna turáni arcza is elárult), hogy ő *tatár* és pedig *Krimből* való, *Tauriai* kormányzóságból, *Szimferopol* város mellől, *Karaszúbazár* gorodból (Fekete-viz-vásárhely). Neve *Dávid Anzsel*, tehát: Angyal Dávid.

Bizonyosság okáért, hogy angyal-é az Anzsel? egyik huszár előhúzott a zsebéből egy angyalt ábrázoló képes lapot s tatárunk, nagy örömmel erősítette meg, hogy igen is, ilyen angyalnak hívják őtet.

Nagyobb bizonyosság okáért leírta nevét is naplómbe, de héber betűkkel, mert csak úgy tudott írni, zsidó iskolába járván.

Elmondtam neki, hogy az ő elődjei is elhurcolták a magyarokat Krimbe fogságba, most hát nyugodjék belé a kölcsönbe, nem lesz rossz dolga nálunk, már csak azért sem, mert turáni atyafi, továbbá, mert mohamedán s a khalifa utódjával szövetségben állunk.

Erről ők is hallottak — felelte — s nem szívesen harcolnak ellenünk. A fajrokonságról is volt tudomása, de hát kötelesség — kötelesség.

A huszárok körülvették a tatárt és részvétellel hallgatták beszélgetésünket, a mit azzal fejeztünk be, hogy, ha megszereti Magyarországot, beállhat huszárnak s neki is lesz piros nadrágja, a mit szemlátomást megbámúlt.

Megvigasztalódott és hálálkodott, hogy bús egyedüllétében részvétet mutattunk iránta.

Egy-két hét múlva *Siankin* (az Uzsoki-szoroson túl az első állomáson) találtam egy tatárt: vizet hozott a völgyből, egymaga, őrizetlenül. Első pillanatra azt hittem, hogy az én Dávid Anzselem, de csalódtam.

Kérem, hogy engedik magára szabadon járnikelni az erdőben, forráshoz? Azt kaptam feleletül, hogy ezt nem hogy őrizni kellene, de még ágyúval sem lehet majd haza kergetni.

Szóba ereszkedtem vele s megerősítette, hogy ő nagyon megszokta és megszerette már ott az életet.

Tán már szeretőd is van? — tréfálkoztam vele.

Ő sem tagadta, de a magyar vendéglős családja még inkább rávallott, hogy bizony van s azért tetszik neki annyira a Kárpátok vidéke.

Pedig mily ég és föld különbség van a Krim-félsziget fehér homoktengere és a Kárpátok sötét bércei között. De a szív mindent felejtet és mindenért kárpótol.

Csak aztán úgy ne járjon, mint régen az a zsémbes menyecskét rabolt «szegény tatár!»

10.

Mézbor hadizsákmány.

Orosz-Lengyelországban egy úri kastélyban táborozott a hadosztály. Az emeletes kastély, szép park közepén, elhagyottan állott, egyetlen öreg házvezetőnő maradt otthon. Az úri termek teljesen berendezve, úgy maradtak, mintha a család otthon lett volna. Drága képtár, könyvtár, dísztárgyak, órák, ékszerdobozok, szamovárok, bronz- és ezüsttárgyak, minden a maga helyén, földszinten és emeleten.

Annál inkább csodálkoztunk a házigazda elmenekülésén, mert nálunk kegyeletes nevet visel. Rulikowszki. Talán nagybátyja lehetett az az 1848/49-iki lengyel vértanú, kinek sírjához a nagyvárad-i jogász ifjúság halottak napján évenként el szokott zarándokolni.

A kastélyban minden érintetlen maradt, hadosztály-parancsnokság nem szokott zsákmányolni. De a huszárok a pinczébe mégis látogatást tettek s egy dézsa friss vajat találtak, a miből kitelt nekik 500 darab vajaskenyér.

Találtak egy sereg Vichy-vizet s 40—50 üveg «aszúbort» is, a mit tokajinak vélték.

A bort a tisztek lefoglalták s annak rendje szerint utalványt állítván ki értékéről (a miként a vajról, vízről is), elkezdtek kóstolgatni. Az mindjárt nyilvánvaló lett, hogy nem tokaji: annál édesebb, sötétebb és gyöngébb. De hát miféle lehet? Egyik azt vélte, hogy whisky, a másik, hogy sherry, a harmadik, hogy madeira, a negyedik, hogy görög aszú. Végre hozzám appelláltak, mint «lengyel szakértő»-höz, hogy fejtsem meg a rejtélyt.

Én mindjárt ráismertem, hogy *mézbor*, lengyelül *miód*, németül *méd*.

Nem először ittam. Tudtam azt, hogy a lengyelnek az a tokajja. Már a XVI. századi Cromer Márton történetíró megírta, hogy a lengyelnek legkedvesebb itala a mézből főzött bor: «*medonem vulgo vocant*». Mert sok méhet tenyésztének. Vadon is rajzanak az erdőkben, úgy hogy a fák ágairól sokszor — állítólag — méz csepeg.

A mézbor annál inkább kapóra jött, mert a hadosztály bora elfogyott. Már sorra került az eгри vörös gyógybor, azután a tokaji aszú s a végén a G. H. Mumm pezsgő. S mikor ennek is vége volt, Hadúr gondviselésének látszott a lengyel nemzeti ital terítékre kerülése. Kóstolgattunk is szorgalmasan, volt belőle bőségesen.

De másnap egy hordó sör érkezett. Rég nem élvezett delicatesse. A mézborhoz hűtlenekké váltunk. De csak rövid időre, mert a végén szájízeltetőül mégis csak a mióddal végződött az estéli lakoma.

Különben is volt mire áldomásozni. Akkor ér-

kezett a hadosztályparancsnok hadiékítményes Lipót-rendje, a vezérkari főnök érdemkeresztje s a tüzérdandárparancsnok II. o. vaskoronája,

Ám az árpasör és a mézbor nem azt a törvényt tartja, hogy «bort a sörre, idd egyszerre!» Ezek bizony olyan belső forradalmat rögtönöztek egymás között, hogy a *szanaszét-osztálynak* (a szanitések öndíszneve) morhium-cseppjei tudták csak lecsillapítani.

Így állt bosszút a requirált mézbor a «zabralásért!»

TÁBORI TRÉFÁS TÖRTÉNETEK.

A tábori életnek megvan a maga kedélyes oldala is. A humor, a tréfa ott is megterem. Ezekből akarok néhányat elmondani.

I. **Előre arcz.**

A kassai honvédek jelszava, melylyel a hadba indultak: *Előre!*

HADFYŇE kegyelmes asszony sajátkezűleg hímezte a hadosztály jelszavát apró nemzetiszínű szalagokra. Ilyen talizmán díszíti minden tisztnek a sapkáját, a hadosztályparancsnoktól kezdve a hadnagyokig. Engem is kitűntetett vele az én kegyelmes parancsnokom. Büszkén viseltem és viselem. Némi just is véltem formálhatni e jelszóhoz, mert mi is ezt hímeztettük *első* selyemzászlónkra, melyet kolozsvári honvédeinknek indulásukkor a vasútnál átadtam.

A kassai kokárdák is megfakultak egy év alatt; a kolozsvári *Előre*-zászló is sok véres csatában forgott. Egyikből nyél nélkül derekára csavarva mentette meg a hős zászlótartó. De az a fő, hogy megvannak, a viharverte patina csak növeli értéküket.

A kassai kokárdák harmadszor járnak már orosz földön. Ott voltak *Tomaszow*, *Komarow* mellett a múlt ősze elején. *Krakó* fölött az ősze végén. Védtek

a *Dunajec*, majd a *Biala* vonalát a tél folyamán. *Limanowa* sokat tudna mesélni hősiességükről. A tavaszi dicsőséges hadjáratban *Gorlice* fölött ott voltak a jégtörésnél (május 2.). *Jaszló, Kroszno, Jaroszló, Radymno, Krakowiec, Jaworow, Zólkiew, Belz* és a litván *Breszt* jelölik diadalútjuk főpontjait s nem egyszer emlegette a hivatalos híradás a VI. hadtest fényes sikereit az orosz-lengyel mezőkön, folyók partjain történt ismételt áttöréseknél.

Ez a hadtest, melynek élén az erdélyi (nagyszebeni) származású, kiváló hadvezér, ARZ ARTUR altábornagy áll, többnyire magyar honvéd ezredek-ből alakult. Volt idő, midőn kizáróan honvédekből állott. Ilyenkor történt, hogy a hadtestparancsnok magyar nyelvű napiparancsot intézett katonáihoz, melyben a magyar ősi vitézségre hivatkozva, buzdítja őket újabb győzelmekre. Végezte pedig ezzel hogy: *Előre!* aláírva: ARZ.

A fölhívás határtalan lelkesedést keltett s a VI. hadtest honvédeinek jelszava azóta az, hogy: *Előre arcz!*

Ennek egyik hadosztálya a 39-ik, melynek élén a derék HADFY IMRE altábornagy áll ott. Ez az *Előre* jelszó alatt indulván Kassáról, kétszeresen lelkesült a saját jelszava hangoztatásától s hogy az ősi jusból a maga részét biztosítsa, úgy formálta át a régi jelszót, hogy

Előre Hadfy, Előre Arcz!

2. Van só, van minden.

A VI. hadtestnek derék huszárezredese, *Van der Sloot von Vallminden*. Holland származású, de olyan igazi magyar huszár, mintha a Hortobágyon született volna. Kipödrött nyalka bajúsa, magyaros jókedve szinte megczáfolni látszik eredetét. Ő már itt is született s atyja is huszárezredes vagy tábornok volt.

Magyar temperamentumára elég bizonyíték, hogy mikor a lövészárokból kiszedett cigányokból alakított zenekar a hadtestnél vendégszerepelt és kérdeztük a fekete honvédektől, hogy ki mulatott a legjobban: egyhangúan azt vallották, hogy a huszárezredes úr.

Szeretik is a huszárok, mint az életöket. Csak a nevével volt nagy baj, sehoggy sem tudták megtanulni. Végre egy találékony őrmester vállalkozott a tanításra, a ki módját találta a holland rébusz megfejtésének. Oly egyszerű, mint a Kolumbusz tojása. Tudja már minden huszár az első napon, hogy ki a parancsnok:

Ezredes úr *van só, van minden!*

3. A közös tehén.

A Kárpátokban a lengyel légió és az oroszok állása között elhagyott ház istállójában gazdátlanul maradt egy tehén.

Oroszok és lengyelek abban állapodtak meg, hogy egy nap az egyik, másnap a másik fél feji meg, látja el szénával és itatja meg.

Ez a közös gazdálkodás több napig, talán hetekig tartott. De a lengyelek végre megunták a közös birtoklást és elvitték a tehenet.

Az oroszok látván az eltulajdonítást, rettenetes kiabálást vittek véghez, fegyverre kaptak s nagy lövöldözést intéztek a közös jószág elrablói ellen.

Szerencséjükre a legionistáknak — közel volt az erdő, s a tejcsarnokkal a fák védőszárnyai alá menekültek.

4. A közös forrás.

Az Uzsoki-szoros vidékén történt késő ősszel. Egy 21-es derék honvédkapitány, OSVÁTH BÉLA írta november 26-án (a ki nyolcz hónapig szakadatlanul a harczvonalban állott, de a tél végén orosz fogságba kerülván, most Irkuczkban szövögeti a honvágy reményszálait). Úgy adom, ahogy levelében áll:

«A hadakozás kezd kissé kedélyesebb lenni. Vagyis inkább mi kezdjük úgy felfogni.

A multkor már vagy három napja álltunk szemben a muszkákkal, de a közelben nem volt ivó vizünk. Lent a völgyben a két állás között volt egy patak. Ide szökdöstek le az emberek napközben inni — csak úgy szerelvény nélkül — mindkét részről kölcsönösen.

Óvatosan kikerülgették egymást. De egyszer vagy öt honvéd a pataknál szembetalálkozott vagy ugyanannyi muszkával. Egy darabig csak nézegették egymást nagy óvatosan. Végre, mikor látták, hogy nincs puská egyiknél sem, kölcsönösen nekibátorodtak: elkezdtek vigyorogni egymásra s aztán mentek vizet meríteni.

Rendben is ment volna a dolog, de az egyik muszka — lehet véletlenül — felzavarta a vizet. A vis-à-vis-ja erre szó nélkül pofonütötte. Erre általános lett a verekedés, ököllel, kulacscsal agyba-főbe verték egymást.

Mikor jól kiverekedték magukat, szép rendben mindenik fél visszament a maga csapatjához. Csak később derült ki a vízi harcz kedélyes története.»

5. Az önkéntes foglyok.

Sok anekdota szól arról, hogy mily szívesen adták meg magukat az oroszok. Ezek egy része valószínűleg költött dolog, de a hitelesek között is sok a jellemző.

Még a legelső harczok idején beszélték, hogy egy csapat muszka találkozott egy kisebb ellenséges osztaggal. Ezek megijedtek s mentegetőzni kezdtek, hogy ők nem harcosok, hanem zenekari tagok.

— Már nekünk mindegy, — felelték az oroszok — mi meg akarjuk magunkat adni — s követelték, hogy fogják el őket.

*

A következőket már hiteles szemtanútól, egy zászlóaljparancsnok leveléből idézem: «A muszkaák szívesen adják meg magukat. Egy nemrég elfogott orosz járőr jelentette, hogy ők már négy ízben akarták megadni magukat, de a mieink mindig oly gorombák voltak, hogy rájuk lőttek. Az őrmesterüknek fejenként öt rubelt adtak, hogy járőrbe küldje őket. Ekkor végre (ötödször) elérték céljukat.»

6. Hogy fogtak a maródiak muszkákat?

«Lemaradt egyszer négy notórius gyöngéledő a századomból — írja egy kapitány. — Előkerültek vagy négy nap mulva, de huszonnégy muszkával együtt.

Úgy fogták őket, hogy a muszkák látva, hogy ezek szerelvény nélkül, fegyvertelenül mászkálnak a faluban, azt hitték, hogy ott ki tudja, milyen nagy erő lehet. Megadták tehát szépen magukat és aztán együtt bandúkoltak az ezred után.

Kérdjük, hogy miből éltek annyi ideig?

— Vettünk tyukot meg berbécset!

— Hát volt pénzetek?

— Nekünk nem volt, de volt a muszkáknak, s ők közösen összeadtak!

Erre már csakugyan elengedtük a kikötést, — jegyzi meg a levélíró — a mi az elmaradásért dukált volna!»

7. Kenyérrel fogott muszkák.

FÉSZL JÓZSEF, a kolozsvári New-York vendéglőse szilveszteresti vacsoráján (a hol 350 sebesültet vendégelte meg) egy gyermekifjú német katona mellén vaskeresztet látván, megkérdeztem: micsoda hőstettet követett el, hogy már vaskeresztje van?

— Semmi különöset, — felelte — muszkákat fogtam!

→ De hát miképpen?

— Hát úgy, hogy éhesek voltak, s nekem volt kenyérem.

Csak hosszabb nógatásra beszélte aztán el, nehogy dicsekedni látszszék, hogy tudván nyelvüket s azt is, hogy éheznek, közójük lopózott s kenyérosztogatással csalogatta át őket, mintegy huszat, s ezért kapta a vaskeresztet.

— *Nichts besondres,* — ismételte — *sie war'n hungrig und i' hab Brod g'habt!*

8. A rabbi rébusza.

A német császár Galicziában jártában megkérdezett egy csodarabbit, hogy ki fog győzni?

— *Gott wird siegen!* — felelte a szentéletű talmudista.

Hogyan, hiszen világi hatalmak verekszenek, tehát ezek közül is győzni kell valamelyiknek — faggatta tovább az Imperator Rex.

— Fog is, én is azt mondtam, csak meg kell érteni. *Gott ist nomen et omēn:*

G ist Germania,
O ist Oesterreich,
T ist Türkei; noch ein
T ist Tripolis —

also wie gsagt — *Gott wird siegen* — és az ő segítségével azok, a kik Isten nevében harcolnak.

9. A festő és az álkozások.

A harczterek közelében tudvalevőleg nemcsak hírlapírók, hanem fényképírók és festők is bő számmal sűrögnek-forognak, hogy a nevezetesebb helyeket vásznon is megörökítsék a hádtörténelem számára.

A kárpáti harcok idején a harczvonal mögött ott festegettek a piktorok is szorgalmasan.

De a bohémek tréfa nélkül a háborúban sem élhetnek s a hol lehet, szívesen megtréfálták egymást, vagy a ki közéjük került.

Egy nap a festőkolónia új taggal szaporodott: egy hírneves bécsi festő érkezett közéjük, hatalmas szál legény, atléta termettel, nagy szakállal, állig fölfegyverkezve, harczias fölszereléssel, hősi allűrökkel.

A jókedvű bohémek elhatározták, hogy a harczias új kollégát megtréfálják. Kivitték festeni magukkal a kárpáti szorosokba s lassanként meggyőzték arról, hogy ott, a hol ők járnak, festegetnek, a harczvonal háta mögött, semmiféle fegyverre szükség nincs.

Az új kolléga is otthon hagyta hát az ő Browningját és egyéb fegyvereit.

Csak erre vártak a hetzmeisterek és felöltöztettek három melléjük rendelt dragonyost kozáknak s betanították, hogy mit kell tenniök.

Egy szép napon, mint rendesen, kimentek festeni s mindenki elfoglalta a maga helyét a Kárpátok szorosaiban, szomszédos völgyekben. Az új kartárs leghátul üldögélt és szorgalmasan ecsetelt.

Am egyszerre rémes kiabálásra, revolver- és puska-lövöldözésre riad fel, a mely a szomszéd völgyhajlásokból hangzik, a hol társai dolgoztak. Nyilván megtámadták őket.

Alig eszmél fel, rémülve látja, hogy onnan felől három kozák vágat felé előreszegzett pikával. Kapna fegyverhez, de nincs; menekülni sincs idő. Mit

tehetett egyebet: *feltartotta mind a két kezét a megadás jeléül.*

A kozákok azonban csodálatosképpen elrohannak mellette s nem bántják. A helyett azonban mindenünnen előbukkannak a festőkollégák s versenyt kaczagnak a magát megadott hős piktor felett.

Ő pedig, szegény — mit tehetett egyebet — jó képet vágott a kegyetlen tréfához — s csakhamar hazaútazott kipihenni a kozáktámadás ijedelmét.

10. A megugrasztott hadi kibicz.

Egy amerikai alezredes is kapott valamiképpen engedélyt a harczvonal közelébe jutni, ahol tanulmányokat kívánt tenni. Nagy szál ember volt s fennen kérkedett, hogy ő — mint Bismarck szerint a németek — csak az Űristentől fél, mástól senkitől.

A Kárpátokban folyt a harcz s elvitték a harczvonal közelében egy erdei vadászlakba.

A fiatal tiszték elhatározták, hogy próbára teszik nagy bátorságát, a mivel kérkedett.

A mint ebédelnek, a közelben erős ágyúzás hallatszik s a háztetőn nagy koppanások esnek.

A vitéz amerikai felugrik és csodálkozását fejezi ki, hogy a tiszték nem menekülnek.

— Mi már ezt megszoktuk, — válaszolják — ne hagyja magát zavartatni s folytassuk az ebédet.

Rövid idő múlva még erősebben újúlnak meg a lövések és a koppanások.

A hős hadi kibicz most már kifakad, hogy a tiszték az ő életeért felelősek és ő követeli, hogy őt erről a veszélyes helyről vigyék el.

— Ez most már életveszélylyel jár, — mondják — s legfőlebb pánczélos vonaton történhetik, de az sem biztos, mert a hidak valószínűleg már fel vannak robbantva.

Ő nem bánja akárhogy, csak menekülhessen.

Előáll a pánczélvonat, az amerikaiat alólról, a kerekek között beteszik, s megindítják a vonatot nagy csöndesen, óvatosan. Az ágyú szól, a lövedékek zápora most már a pánczélvonat aczélfedelét döngeti.

Az amerikai sietségért könyörög, hogy valamiképp a golyózáporból kijuthasson.

Sikerült is nagy nehezen, halálfélelmek közepette ép bőrrel megmenekülnie a nagy veszedelemből.

Nem is maradt sokáig a Kárpátok táján, sietett hazavitorlázni az ő semleges hazájába.

A rossz nyelvek azt beszélik, hogy nem is igazi ágyúk, csak afféle szüreti mozsarak durrogattak és a ház fedelén s a pánczéloson nem igazi srapnelek, hanem kődobálások csináltak a nagy műzajt.

Akárhogy volt légyen, a célt elérték, az alkalmatlan hadi kibicztől megszabadultak.

II. Hogy történt a solferinói ütközet?

A közkatona hogy mily keveset lát a mostani csaták folyamán, annak illusztrálására jellemző történeti adomát hallottam egyik hadiszálláson a vezérlő tábornok elbeszéléséből.

Él a dunántúl egy öreg béres, aki résztvett a solferinói ütközetben, mint egyik vezérkari tábornok huszárja. Ünnepies alkalomkor így szokta elbeszélni a 80 éves öreg a solferinói csata lefolyását a fiatal nemzedéknek:

— Ott álltunk a dombtetőn: én, meg a gyenyerális úr, meg a fővezér. Egyszer csak gyün az adjutántos és jelenti, hogy

— *Rekte Flügli krigli Prügli!* — aztán visszalovagol. Egy óra mulva megint jön és jelenti, hogy

— *Linke Flügli krigli Prügli.*

Erre a fővezér elkiáltja, hogy

— *Kercht euch, marsch!* — és elszaladtunk.

Így történt a solferinói csata.

12. IN RI.

A huszár és baka a keresztfa alatt ülnek és vitakoznak, hogy melyik a különb katona: a huszár vagy a baka?

A huszár önérzetesen mondja, hogy a huszár, a «vörös ördög» a világ első katonája.

A baka sem hagyja magát, hogy az régen volt, mióta a lövészárkok szerepel, azóta az első katona, a ki a csatákat nyeri, mégis csak a baka.

De már az nem áll, mert a huszár is tud a lövészárkokban harcolni, de a baka nem tud lovon ülni. Ha az Úr Jézus leszállna a keresztfáról és beállna katonának: ő is csak huszár lenne! vágta ki nagy hetykén a legnagyobb tromfot, várva a hatást.

A baka felmutat a keresztfára s csak ennyit mond: az már osztég igazán nem áll, olvasd el, hogy mi van felibe írva:

In(fanterie) R(egiment) I.

II.

LENGYEL-MAGYAR
TÖRTÉNETI EMLÉKEK

XVII.

ZAMOŚĆ ÉS A ZAMOJSZKIAK.

Július 20-án.

Zamoscot elpusztították az oroszok, olvasom egy magyar hírlapban. És pedig Bukarestből telegrafálta tudósítója, hogy *Kievből jelentik, hogy az orosz csapatok Zamosc városát, mielőtt elbagyták, teljesen elpusztították.*

Hát ebből egy szó sem igaz. Én július 8-án, a muszkák kiverése után jártam ott, gyönyörködtem az érdekes város történeti emlékeiben; de az elpusztításnak semmi nyomát nem láttam. Épen állanak a szép templomok: a XVI. században épült műemrek katolikus lengyel székesegyház, a modern görög-keleti bazilika, a tornyos városháza, magas, ívezetes lépcsős erkélyével, a régi várpalota helyén épült kórház, a színház, az olasz reneszánsz-stilű, strukció-díszítéssel épített emeletes házak, czímeres kőportálékkal. Nem esett baja a bolognai árkádokra emlékeztető piaczi lábas házaknak sem, melyek ívezetei alatt Mózes ivadékai (köztük igazi Hebron rózsái) vigan árúlják hitvány portékájukat, orosz, német és magyar pénzen egyaránt. Még a külváros rozoga és piszkos viskóinak sem esett bántódásuk, pedig ezekre ugyancsak ráférne egy kis tisztító tűz. Mert ha Széchenyi basa mondása szerint Sztambul rozoga faházainak egyetlen orvosszere a tűzvész:

akkor Zamosc külvárosa, Nova Osada is megújítását köszönhetné egy kis kozákgyujtogatásnak. A régi fény árnyékában meghúzódó eme pizok-fészek szintúgy várják azt az új szövétneket, mely őket a modern civilizáció érdekében lánggra gyujtaná.

A kozák itt futtában vagy nem ért rá gyujtogatni, vagy vezérei talán respektálták azt a történelmi jelentőséget, melynek emléke ehhez a kis városkához fűződik. Az a háromszáz muszka fogoly, kiket a vásártéren porosz katonák őriztek, most már ártalmatlan muzsikok.

E város multja épp úgy, mint jelenlegi szerepe (a hadak útjának egyik fontos csomópontját alkotván) méltán érdekelheti a magyar közönséget. Már csak azért is, mert egykoron itt magyar fejedelmi sarj, BÁTORY GRIZELDISZ, Zamojszki Jánosné vezetett fényes udvartartást.

Szokatlan a név; az volt az egykorúak előtt is.

«Az Báthory Kristóf leányát (írja az egykorú Szamosközi), kit azután az lengyel kancelláriusnak házasa István király, először Krisztinának keresztelték volt és az is volt sok ideig neve. De ez szép nevet nem szeretvén, azután Blandrata formálásából Grizeldisznak neveztetett volt, mely az magyar nevek között igen szokatlan és hallatlan. Így ilyen emberek, mint Báthory Kristóf és felesége egy olasztúl így meghatták csúfoltatni magokat, mind gyermekekkel egyetembe.»

A kis város az ő nagy fiának, Lengyelország legnagyobb államférfiának, Zamojszki Jánosnak köszönhette fölvirágzását, fényét és hírnevét.

Zamojszki Báthory István lengyel királynak volt a jobb keze, munkatársa, majd sógora. Tanulótársak voltak a padovai egyetemen s később együtt kormányozták Lengyelországot. Zamojszkinak, ki a lengyel nemesség vezére volt, nagy része volt Báthory István lengyel királylyá választásában. István király aztán megtette őt főkancellárrá, majd hetmanná (fővezérré), miáltal az ő kezében egyesítette a politikai és katonai főhatalmat.

Zamojszki rászolgált mind a kettőre. Már Padovában kitűnt jeles tehetségével. A római szenátusról 1563-ban írt művével olyan feltűnést keltett, hogy az egyetem rektorává választották. Visszatérve hazájába, csakhamar politikai vezére lett a nemességnek, melynek élén három királyválasztáson az ő befolyása döntötte el a versenyzők mérkőzését.

Egykori történetíró úgy jellemzi, hogy a legnemesebb tulajdonságok egyesültek benne, melyek közül egy is elég leendett volna nevének megörökítésére. Soha le nem győzött, mindig diadalmas hadvezér, jeles államférfi, kitűnő szónok, elsőrangú tudós és politikus volt, kinek tetteiben az önzetlen hazaszeretet és a törvények tisztelete nyilvánult, párosulva nemes lelkülettel és fenkölt gondolkozással.

Báthory István fölismervén tehetségét és kiváló érdemeit, elhalmozta kitüntetésekkel, méltóságokkal, barátságával s végül rokonságával, nőül adván

hozzá testvéröccse, az erdélyi vajda leányát, Báthory Grizeldiszt.

Soha olyan tekintélye és hatalma nem volt állampolgárnak Lengyelországban (írja Lelewel), mint Zamojszkinak. Mint krakói várnagy: első volt a főrendek sorában. Mint krakói sztarosta: Kis-lengyelország főbűntető bírása volt. Mint hetman: fővezére volt a hadseregnek és a nemesi fölkelésnek. Mint kancellár: főbírája volt a városoknak, őrizője a királyi pecsétnek, főtanácsosa a királynak s ellenőrzője a törvényeknek és államjognak. A királyi rendeletek csak úgy voltak érvényesek, ha a kancellár pecséttel látta el, a mit megtagadhatott, ha a király akarata az ország törvényeivel vagy kiváltságaival ellenkezett. Mint hadvezér is kiváló és mindig szerencsés volt. Ő volt jobbkeze Báthorynak az oroszok ellen vívott győzelmes harcaiban (1579—1581). Legyőzte és foglyúl ejtette Miksa főherceget (1588. Bicsin alatt), a ki fegyverrel akarta kivívni a lengyel királyságot. Visszaverte a tatárok támadásait. Legyőzte a Moldvát elfoglaló Mihály oláh vajdát és kiűzte őt Oláhországból is (1600.)

★

Lengyelországnak ez a hatalmas államférfia és hadvezére emelte Zamoscot a jelentékeny városok sorába. Körülvette kőfalakkal és bástyatornyokkal, melyek egy része máig is fennáll s magas, tömör omladékai mutatják, hogy mily tekintélyes erőd lehetett akkoriban. A most sokat emlegetett Wieprz folyócska egyik ága táplálta vízzel a védőárkokat.

A város délnyugati sarkán állott a várpalota, melynek helyén most kórház áll. Magyar orvosok takarították éppen a muszka piszoktól, rendezték be újonnan s az első bekötözést éppen akkor végezték egy összelőtt orosz sebesültön, a mikor ott jártunk. A várkert mostan városi sétatér, melynek terebélyes platánjai alatt (hol egykor az erdélyi hercegnő sétálgatott) benzines hordókat őriznek német katonák.

Ide hozta ifjú feleségét Zamojszki János a fényes esküvő után, melyet István király rendezett számukra a krakói királyi vár, a Wawel fényes termeiben, 1583 június havában.

A lakodalom két hétig tartott s igazi királyi pompával ment végbe. Jelen volt a király, a királyné, Báthory Boldizsár és András, a király unokaöccsei. Ott voltak a pápa, a brandenburgi őrgróf (Vilmos császár öse), a kurlandi herceg, a porosz herceg és az erdélyi fejedelem követei. A lengyel főméltóságok teljes számmal. Az erdélyi urak közül Ifjú János, BÁNFI Kristóf, CSÁKI Gábor; erdélyi úrnők: SULYOK Krisztina, BOCSKAY Judit, PATÓCSY Zsófia, BEBEK Zsuzsa, PERNESZY Anna és BÁNFI Zsuzsanna (mind Báthory-rokonok).

A lakomákat táncz, ezeket tornajátékok váltották föl, melyeken lengyel és magyar ifjak mérköztek a királyi díjakért. A nép számára ünnepi körmenetek tartattak, allegorikus alakokkal (Jupiter, Vénus, Minerva, Saturnus, Tempus, Spes stb.). Scipio aranyozott fehér zászlót tartott kezében, mely *Báthory István uralkodása Lengyelország aranykora* fölírást

viselt. A legelső lengyel úrnők élén Vénus Páris almáját nyújtotta át a boldog vőlegénynek. Tűzijátékok sem hiányoztak. A krakói templomok, házak föl voltak lobogózva s tündérfényben úsztak esténkint.

Nem volt ilyen fényes lakodalom több Lengyelországban. Utána állandó tartózkodásra Zamosc várába költöztek, a hol boldogan éltek hét esztendeig. Ezalatt Zamoscon magyaros udvartartás honolt. A boldogságot betetőzte, hogy új hajtás sarrjadt a még eddig gyermektelen Zamojszki János családfáján.

Zamosc úrnője 1590-ben örömmel írja fivérének, Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemnek, hogy fia született. A keresztvizrre osztrák főherceg tartotta. Nem volt más, mint a Zamojszki által legyőzött és elfogott Miksa főherceg, *választott király*, a kit (a most nemrégén visszafoglalt, szomszédos) Krasznosztaw várában tisztes fogságban őriztek. De nem jól őrizték, mert a zamosci keresztelő után nemsokára Bécsbe szökött.

A zamosci várpalotában a boldogság és a családi öröm nem sokáig tartott. Derűre ború következett. Előbb a fiú, nemsokára az anya hunyt el. A gyászpompán, melylyel a hercegnőt a zamosci templom sírboltjába tették, ott volt az erdélyi testvérfejedelem követe is, Lengyelország színevirágával.

★

Zamojszki a rokonságot tovább is föntartotta az erdélyi udvarral. Állandó volt az érintkezés és a

politikai szövetség a két ország között azután is. A Báthoryak, István király halála után és később is lengyel király-jelöltekül szerepeltek. Nem Zamojszkin múlt, hogy a Báthory név újra föl nem virágzott Lengyelországban. Gyulafi Lestár, erdélyi fejedelmi titkár, 1582—1599 között tizenkétszer járt követségben Lengyelországban, többször éppen Zamosc városába, Zamojszkihoz, részint a lengyel királyság dolgában, részint, hogy Báthory Grizeldisz százhúszezer forintnyi kelengyét (utódok nem létében) reklamálja.

«Az dos (nászajándék) 120,000 forintot tett, — írja Gyulafi 1592-ben, — mind ruhákval, arany és ezüst mível, drága kövekkel együtt. Mindaddig jártam vala (Zamoscon, Belzen, Varsóban stb.), hogy az pénzen kívül mindeneket megigért vala kanczellárius.»

Azonban ez és István király 30,000 forintnyi hagyatéka sürgetése unokaöccse számára inkább csak ürügy volt és diplomáciai leplezgetés: a fődolog a két ország politikai szövetsége volt, főként a megújult török háborúban, mely alatt Zamojszki volt az összekötő láncszem Erdély és Lengyelország között.

«A lengyel kanczelláriust táborban találtam vala Ilyvónál (Lemberg) — írja Gyulafi Lestár 1591 május 10-én. — Az én általam való izenethez képest sietséggel expediáltak a lengyelek legátusokat a portára, a nuszt bőrökkel és egyéb ajándékokkal. És véghez ment a békesség, mivel ha nem siettek volna, igen gonosz volt a szándék mind mihozzánk, mind pedig a lengyelekhez.»

Zamojszki Jánosnak Erdély is sok köszönettel és hálával tartozik.

★

Ezek az emlékek vonzottak engem Zamosc meglátogatására, midőn a most folyó harcok vonalán közelébe jutottam.

Grabowiec alól (hol legújabban az áttörés megindult) átszántottuk a homoktengert Posselt Gyula főhadnagy barátom (budapesti építészmérnök) viharedett autóján. Szabó Elemér dr. kassai honvéd főtörzsorvos, lelkes történetbarát bajtársammal nem győztünk eleget gyönyörködni Zamosc történeti emlékein. Hálával tartozom érte Hadfy altábornagy úrnak, a ki lehetővé tette vendégszerető hadiszállásairól az ilyen történelmi kirándulásokat.

Főként a Zamojszki által alapított és épített műveszi becsű temploin lepett meg, a mely Itáliában is számot tenne. A főoltáron álló két méter magas, két-három méter széles, színezüst szentségtartó-szekrényt kétoldalt félemben nagyságú, ezüst anyagok tartják, kétfelől Zamojszki és felesége nagy ezüst címerével. A többi oltárfelszerelés (karosgyertyatartók, evangélium- és miseszöveg-keretek) szintén tömör ezüsből. Műbecsük lehet egy millió korona. Az oltárképek műremekek. A mellékoltárokon, a felső képek alól, gépezettel, hírneves csodatevő Mária-képek (köztük a csensztochói) tűnnek elő. A menyezet stukkó-díszítményei elragadó szépek. A márványoszlopokon és falakon régi emléktáblák, köztük a Zamojszki által alapított zamosci akadémia régi professzorainak síremlékei.

Rég ismerősre is akadtam köztük: Szimonidesz Simon olasz orvos emléktáblájára, a ki Báthory István udvari orvosa volt. Halálos betegségében tokaji borral gyógyította, a miért a többi orvosok (Bucella, Blandrata stb.) kuruzslással vádolták s tíz évig folytattak vele éleshangú polémiát a nagy király halála felől. Szimonidesz üldözői elől Zamoscra menekült. Ott halt meg 1629-ben, hetvenegy éves korában.

Zamojszki János maga is itt temettetett el a templom alatt levő sírboltban. Ott van eltemetve első felesége, OSOLINSZKI ANNA, a második, RADZIVILL KRISZTINA s a harmadik, BÁTHORY GRIZELDISZ. Sírboltjuk felett külön kápolna áll, a Zamojszkiak síremlékével.

Itt van a nagy kancellár-hetman egyszerű emléktáblája is, a kápolna padozatába illesztve. Nagy sírboltfedő bronztábla-lap, domborművű címerrel; felette s alatta csak ennyi felirással: *Hic situs est Joannes Zamoiski. Obiit A. D. MDCV. die VIII. Junii.* A falon függ életnagyságú olajfestményű képe (Gerson varsói festő műve, 1869-ből). Karosszéke fölött címere, eme felirattal: D. O. M. Jan Zamoiski, hetman wielki koronny, kanclerz wielki koronny, fundator ordinacii Zamoiskiej.

Mert nagy hitbizományt alapított, melynek máig dúsgazdag élvezői rokonainak ivadékai. Egyiknek (Tamásnak) gyönyörű márvány síremléke azt ábrázolja, a mint elhunyt leánykája mellette áll s mint angyal a haldoklónak a menyországot mutatja.

Vajjon Lengyelország legnagyobb államférfia és hadvezére, a muszkaverő, hányszor fordult meg sírjában, a mint felette egy év óta a hadak útja állandóan dübörög? Magyar huszárok után kozák paripák, legújában német mecklenburgi lovak patkócsattogásai. Mind ismerős hangok előtte, háromszáz év előtti időből. Csak a mótoros ágyú és a kraftwagenek Noé-bárákái olyan túlvilágiak.

Ha nehéz álma volt, megkönnyebbülhet, mert a miért ő élt és halt — Lengyelország felszabadításáért folyik a nagy sürgés-forgás, az ő kedves városában, az ő s az erdélyi hercegnő sírja fölött.

XVIII.

KIELCE

AZ ÚJ LENGYEL KORMÁNYZÓSÁG ELSŐ SZÉKHELYE.

Szeptember 15.

Lengyelország negyedik felosztása — habár csak ideiglenesen és átmenetileg — megtörtént. Az újonnan hódított lengyel tartomány katonai köz-igazgatása rendeztetett. Ő felsége kormányzóvá ki-nevezte báró DILLER ERIK vezérőrnagy, v. b. t. tanácsost; a kormányzóság székhelyéül ideiglenesen *Kielce* állapítottatott meg, később Lublinba fogják áthelyezni.

Az újonnan hódított lengyel városok közül *Kielce* van legközelebb a galicziai határhoz, Krakótól mintegy száz kilométernyire. Ezt hódították meg legelőbb a lengyel legionáriusok. Azóta négy-ötször cserélt gazdát. A mult őszzsel osztrák, orosz, német uralom váltogatta ottan egymást. A tél folyamán az oroszok garázdálkodtak benne. Mikor a tavasz fuvallata a Lysa-Gora hegy jégpánczélját felolvasztotta, *Kielce* is fölszabadult az orosz járom alól, s azóta *magyar csendőrök* állnak őrt a régi *lengyel püspöki*, száz évig *orosz kormányzósági* s most már *császári és királyi katonai kormányzósági palota* előtt.

Ez a régi püspöki palota gazdag történeti ereklyemúzeum.

Kevesen tudják, — köztük az új kormányzó és

történeti műérzékkel gazdagon megáldott felesége — de a nagy közönség sem ott, még kevésbé nálunk, nem tud róla; úgy hogy újonnan kell fölfedezni. Az aktualitás külön jogcímet is ad rá, hogy közelebbről megismerkedjünk ez új kormányzósági székhelylyel és palotával.

*

Ujságíró útitársaim, kik már jártak Kielcében, azt mondták, hogy nincs semmi látnivaló nevezetesség benne. Tényleg az első tekintetre semmi érdekességet nem mutat. A város a Lysa-Gora hegység nyugati ágazata aljában mérsékelten kiemelkedő földháton terjed el s mintegy 35,000 lakost foglal magában.

Olyan, mint egy vidéki magyar kis város, néhány élénk forgalmú, emeletes házakkal szegélyezett, hosszú, egyenes utczával, boltokkal, tágas piactérrel, két katolikus, egy görög-keleti (orosz) s egy zsidó templommal. Hogy sok benne a kaftános zsidó, az Galiczia után nem meglepő; hogy sok a katona, azt is megérteti az, hogy a Visztulán-túli hadtápláló területnek fővonalán fekszik a kormányzósági székhely.

Különös élénkséget ottlétemkor az adott neki, hogy hetivásár lévén, nagy volt a forgalom. A nagy piactér zsufolyva volt árús és vásárló közönséggel, melynek zömét falusi lengyel pór nép alkotván, néprajzi érdekességgel kínálkozott. Apró mokány lovaik éppen olyanok, mint Galicziában az a különleges faj, melyeket a trének előtt százával láttunk.

Bolyongásomban betértem Sanecki István fényképészhez, a város és vidéke nevezetességeinek képei megvételére. Ott akadtam arra az iránytűre, mely további kutatásaimban vezérelt. A székesegyház, a régi és új püspöki palota, a kath. szeminárium, az orosz templom, a sétatér képei ragadták meg figyelmemet. Mindenekfelett pedig egy történeti jelenetet ábrázoló *mennyezet-festmény* a püspöki palotában.

Siettem a dombélen álló nagy templomhoz, tudván, hogy a templomok rendesen a kultúra fokmérői a városokban s hogy ha egyéb nem, azok mégis csak megőriztek egyetmást a múlt idők emlékeiből.

Itt sem csalatkoztam.

A XVII. század elején épült renaissanceszilú templom ugyan nem valami művészi alkotás, de belsejét néhány szép oltárkép s kiváló férfiak (krakói püspökök, kanonokok stb.) márvány emléktáblái érdekessé teszik. Alapfalai még az első építető, GEDEON krakói püspök idejéből valók 1173-ból; de mostani formáját attól az 1635-iki püspöktől nyerte, kinek czimere a templom portáléja fölött márványból faragva, művészi alkotás.

Hogy igazi életbölc s népnevelő lehetett, mutatja az, hogy czimerétől jobbra, a templom homlokzatába, márványtáblára a leghasznosabb dolgok sorozatát vésette rá: az ábécze kis és nagy betűit, az arabs számjegyeket, az akkor használatban volt lengyel ür- és hossz mértékek és pénznemek ismer tetését s a hittanból és szentírásból az alapismere tek tételeit.

Hogy ki lehetett ez a jeles szoczialista: sejteti és elárúlja a templomajtó felibe illesztett márvány-czímer, mely négyes tagozású mezőben a lengyel fehérsast, a *litván* lovast s a *svéd* országczímer hárm-as aranykoronáját és koronás oroszlánját ábrázolja; a középén álló kis szívpaizsban a *Wáza-ház* arany búzakévéjével.

Tehát a svéd uralkodóház valamelyik tagja, a ki a lengyel államcímer viselésére is jogosult volt: azaz valamelyik Wáza-házi lengyel király.

A címer körül betűk is vannak, melyek azonban az építető nevét el nem árúlják. Ezek azt jelentetik, hogy *I(n) N(omine) P(atris) F(ili) E(t) S(pritus) S(ancti) Mariae C(onsecratum) E(piscopo) C(racoviensi) A(nno) S(alutis) 1635*. Azaz: Az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében Mária tiszteletére szenteltetett (ez a templom) a krakói püspök által az Üdvnek 1635. évében.

A templom ellenkező végén a homlokzaton tényleg szűz Mária művészi szobra áll, karján a kis Jézussal.

*

Lengyelországban 1635-ben IV. Ulászló király uralkodott, a Báthory István után lengyel királylyá választott Wáza-házi svéd királyfinak: III. Zsigmondnak fia és utóda.

De hogy jut ő a krakói püspökséghez? A király-püspök, vagy püspök-király olyan szokatlannak látszik.

Igaz, hogy nekünk is volt bibornok-fejedelmünk: Báthory András Erdélyben. De őt a lengyel (porosz)

vármiai püspökségről hitták meg az erdélyi trónra. Itt pedig a királyi jelvény (czímer) együtt van a krakói püspökséppel.

A lengyel történelmet kell segítségül hívunk a rejtély megfejtésére.

III. Zsigmond életrajzában (írta Niemcewicz J. U. Krakó 1860. III. 292. l.) azt találom, hogy a király Lipski András halálával a krakói püspökséget, a rendek beleegyezésével *a trónörökösnek* adományozta. (1631).

A leggazdagabb lengyel püspökség jövedelméből építette tehát a trónörökös-püspök a kielcei templomot. Vagyis inkább csak renováltatta. Mert a keleti oldal bejáró előkapolnája felett az áll, hogy *Anno 1632 amplata* (bővítette).

A püspökséget IV-ik Ulászló, mint király is (1632—48) megtartotta egy ideig s csak 1636-ban nevezte ki arra kancelláriusát ZADZIK JAKABOT, a a chelmi püspököt, kiváló diplomáciai érdemei jutalmául.

*

A kielcei székesegyház főajtajától balra falba illesztett márványtábla áll, melynek latin szövegű felirata, azt hirdeti, hogy:

Ezt a házat krakói püspökségében utódai számára építtette az örök emlékezetre méltó ZADZIK JAKAB krakói püspök, az Úrnak 1642-ik, püspökségének hetedik évében, a melyben meg is halt, az egész ország mélységes fájdalmára.

A «báz» nem vonatkozhat a templomra, hanem csakis a püspöki palotára, a honnan a tábla ide kerülhetett.

Ezt sem kell messze keresnünk. Ott áll a templom homlokzatával szemben. Százados fákkal beültetett park választja el tőle, melynek terebélyes lombjaitól jóformán csak elülső két bástyatornya és mellékszárnyai látszanak. Másik két bástyatornya a tulsó, a nagy kert felőli oldalon van.

Sietünk a sokat ígérő palota elé. Magyar csendőr és katonaőr áll előtte. Szép emeletes palota, középen három nagy, kétoldalt három-három kisebb ablakkal az emeleten. Ezeket a kétemeletes saroktoronyokkal zárt folyosó köti össze. A földszint közepén három-körívű előcsarnok, előtte márvány oszlopsorral. Homlokzatán s az előcsarnok falain chenczini márványba vésve az építető püspök címerképei, melyek bárkát s rajta oszlopot (árbocztot?) ábrázolnak, felette püspöksüveggel. A falak stuccodíszítményei művészi remckek, a lengyel renaissance fénykorából.

Ebben székel a cs. és kir. katonai kormányzóság.

Jelentkezem a kancelláriában s elmondom látogatásom célját, a történelmi freskóképek megtekintését. BERGER kapitány felkísértet az emeletre, a hol találok egy urat, ki útbaigazít.

Ez az úr egy magas műveltségű lengyel nemes, a kormányzóság polgári biztosá, szenvedélyes műtörténész, a ki éppen Kielce történetének megírásával foglalkozik s igen örvend látogatásomnak. Nevét így írta be jegyzőkönyvembe: Dr. MARIAN

RITTER VON SOBOLEWSKI, k. u. k. Civilkommissár beim k. u. k. Militärgouvernement in Kielce.

Kihúzza íróasztala fiókját, kivesz egy iratcsomót s élembe teszi, hogy íme: Kielce története. Kér, hogy olvassam át munkáját s esetleg javítsam ki, mert ő laikus műkedvelő. Örömmel ülök hozzá s olvasom, hogy a város alapítását az első lengyel királynak Boleszlávnak (a mi szent Istvánunk sógorának) tulajdonítják, a ki itt vadászgatni szeretett. A név a *vadkan-agyar* (kly) szótól származnék. Alapítása legendájában szerepel *szent Gellért* közös hittérítőnk is, kinek tiszteletére itt a király templomot építtetett vörösfenyőből. Ez a templom tényleg fennállott 1762-ig, akkor újra kellett hogy építsék. Az alsó városban van, ablakai még most is be vannak deszkázva, a lövések ellen védelmül.

Áttérünk a keresett freskóra. Nem kell messze menni érte: itt van a fejünk felett.

Tényleg, a nagy terem mennyezete ragyogó művészi képek egész sorozatától tündököl.

Középen négyes-körívű keretben egy szép történeti kép: *a svéd békekövetség fogadtatása IV. Ulászló lengyel király által 1635-ben.*

A lengyel király fényes királyi díszben a trónszék előtt, keleti szőnyegen áll, jobbra tőle két svéd követ, alább hat svéd kísézője. A királytól balra ZADZIK Jakab püspök, főkancellár, LESZCZYNSKI belzi vajda s lengyel főurak, tanácsosok csoportja, festői lengyel díszben, a mi a magyar díszruhához annyira hasonlít, hogy közös eredetük elvitázhatatlan.

A középső kép köré négy más történeti festmény sorakozik. Egyik: *békétárgyalás a svédekkel* Altmarkon 1629-ben. Asztal körül ülnek a béketárgyalásra kiküldött követek: a püspök-kancellár, a belzi vajda s a svéd követek. A másik: *a lengyel követek útazása* a békekötés végett Altmark városába, 1629 szeptember 26-án.

A harmadik *Szmolenszk elfoglalása* 1611-ben az oroszoktól, III. Zsigmond lengyel király által. A negyedik: *békétárgyalás a lengyelek és oroszok között* a Szmolenszk melletti Szkowronkowa (Vörösfenyű) hegyen 1634-ben, sátortáborban.

Mindezek a képek a püspöki palotát építtető ZADZIK Jakab élettörténetének kimagasló eseményeit ábrázolják, ő lévén a lengyel királynak főkövete e békekötések tárgyalásánál. Önéletének és korának történetét nem örökíthette volna meg szebben, mint ezekkel a képekkel.

*

A lengyelek történetének nevezetes epizódjait ábrázolják ezek a freskók: DOLABELLA olasz művész, a király udvari festőjének művei.

Az időrendben első: *Szmolenszk elfoglalása* 1611-ben, III. Zsigmond királynak egyik legnevezetesebb fegyverténye volt. Annál fényesebb volt ez a diadal, mert az oroszok akkori czárja, Suiszki Vaszili is a lengyel király kezébe került, a ki a czárt diadalmenettel vitte magával Varsóba, fogságba.

Lengyel történetíróknál azt olvasom, hogy a király Szmolenszk elfoglalását és a czári fogolylyal

való diadalmenetét megfesttette udvari piktora: DOLABELLA által képtára számára. Ezek a képek a XVIII. század elején még megvoltak a varsói királyi várban, de később eltűntek. Eltűnésüknek regényes történetet tulajdonítanak. Nagy Péter czár varsói látogatásakor, II. Ágost királynál, megbotránkozott a képek felett s a lengyel király, hogy kedvébe járjon akkori szövetségésének, megsemmisítette azokat.

Mínthogy ezek a kielcei képek is Dolabella művei: nem lehetetlen, hogy Szmolenszk ostroma a király által megrendelt képnek a másolata s így most már az egyetlen példány.

Szmolenszk elfoglalása idejében a lengyelek bevonultak Moszkvába is. Mert a Rurik-ház kihalása után s a most uralkodó Romanowok megválasztása előtt az oroszok III. Zsigmond fiát, IV. Ulászlót választották czárrá. Lengyel és német hadak megszállották a Kremlt és a fővárost. De az ellenpártosok a népet fellázították a lengyelek ellen s az egymás ellen vívott elkeseredett harcz közben *Moszkvát felgyújtották 1612-ben*. Épp úgy, mint kétszáz évvel később a Napoleon hadai előtt, 1812-ben.

A kielcei püspöki palotában a szomszéd terem mennyezetfestménye éppen *Moszkva égését* ábrázolja. Kétségtelen, hogy ez is közelegykorú s ugyanazon olasz festő munkája. (Tévesen azt hiszik ott, hogy az 1812-iki égést ábrázolja.)

Az 1629-iki képek III. Zsigmond lengyel király és a hős svéd király, Gusztáv Adolf között kötött békére vonatkoznak. Nevezetes békekötés volt ez,

a mely megszüntette a két rokon dinasztia és szomszédos ország régi viszályát és felosztották egymás közt a vitás Kurland, Livland és Poroszország birtokát.

Ennek a békének egyik garانتálója Bethlen Gábor erdélyi fejedelem, a svéd király sógora volt. A lengyel király békekötésre Altmarkba küldött követei voltak: ZADZIK Jakab, akkor chelmi püspök és főkancellár, SZOBIJESZKI Jakab, III. János király atyja, OSSOLINSZKI György és DENHOFF MAGNUS Ernő dorpati sztarosztja. A svéd király követe volt OXENSTIERNA Axel, a hírneves kancellár, WRANGEL Herman tábornok és a harminczéves háború később hős vezére, BANNER János.

Ezeknek útazását és béketárgyalását ábrázolják a mellékképek.

A középső nagy kép pedig az 1635-iki lengyel-svéd békére vonatkozik, melyet IV. Ulászló lengyel király kötött Krisztina svéd királynővel. Ennek főkövete is ZADZIK püspök volt a lengyel király részéről és OXENSTIERNA kancellár és BRACHE Péter gróf a svédek részéről.

IV. Ulászló alatt az oroszok megpróbálták Szmolenszket visszafoglalni, de ez fényes győzelmet aratott felettük 1633-ban, a mi után a freskón megörökített béketárgyalásokat ismét ZADZIK püspök-kancellár vezette Szmolenszknél a sátortáborban, gróf SEREMETJEV és LWOW Mihály orosz követekkel, 1634-ben.

Ezekre a történeti szereplésekre annyira és méltán büszke volt a jeles főkancellár-püspök, hogy nem-

csak ezekben a művészi képekben örököltette meg, hanem a két svéd és két orosz főkövetnek alakját szoborban is kifaragatta és felállította palotája erkélyszárnnyaira, melyek a főépületet kétoldalt a bástyatornyokkal összekötötték.

Sajnos, ezeket a szobrokat az oroszok (az erkélyekből összekötő folyosót csinálván) eltávolították.

*

A hol az ismertetett freskóképek vannak, ahhoz a két teremhez a sarokbástyában egy kis kerek szoba csatlakozik, a melynek mennyezete ragyogó fehér stuccó-díszítéssel van dekorálva. Középen a püspök címerével.

A közbülső terem négy szögletében (Moszkva égése körül) a négy elemet ábrázoló festmények: a levegő, föld, tűz és víz jelképes ábrázolásai.

Ez a három szoba együtt *királyi lakosztály* nevet visel, mert alkalmilag itt laktak a lengyel királyok: s főként, mert itt lakott a hős XII. Károly svéd király, midőn II. Ágost királyt Varsóból elűzve Szászország felé üldözte.

A palota ellenkező szárnyán lévő sarok bástyaszoba a változatosság kedvéért színes stuccó-díszítéssel van dekorálva, ugyancsak a püspök címerével a boltívet közepén.

Az ehhez csatlakozó terem mennyezetét ismét egy történeti festmény ékesíti: az *1638-iki varsói országgyűlés*, melyen az ariánus vallást eltiltották. Az asztalfőn ül trónusán, mennyezet alatt, IV. Ulászló király, jobbán az érsekprimás, balfelől áll ZADZIK

püspök, szónoki pózban s tovább mások, püspökök és főurak. Az asztal előtt az előtérben a bevádolt arianusok. Az emelvény alsó lépcsőjén ez a felírás: *Arianismus proscriptus*.

Ebben is része volt a püspök-kancellárnak; így került megfestetése palotájába.

Érdekes analogia, hogy ugyanazon évben I. Rákóczi György Erdélyben is eltörölte a szombatosok vallásszabadságát.

A terem négy sarkában a négy évszakot ábrázoló allegorikus képek láthatók.

Meg kell még emlékezni a püspöki palota középső *díszterméről*, melynek falait a krakói püspökök olajfestményű arcképei díszítik, összesen hetvenegy, a X-ik századon kezdve. Az első kép MIECISLAW-ot, az első keresztyén lengyel fejedelmet ábrázolja 965-ből. Aztán az elsői krakói püspök PROHORUS következik (970—988). A legutolsó SKURKOWSKI Károly, a ki 1851-ben halt meg.

Midőn Lengyelország felosztásakor Kielce orosz uralom alá került, természetesen elválasztott Krakótól, de a múlt század elején önálló püspökséggé alakulván, új palotát építettek a templom másik végével szemben. Az egyházmegyének azóta mindössze harmadik püspöke van. Sokáig nem volt betöltve. 1907-től LOSINSKI Ágost, a ki látogatásom alkalmával abban való bizalmát fejezte ki, hogy most új és virágzó korszak virradt egyházmegyéjére és végleges szabadság nemzetére.

A püspökök egykori dísztermének mennyezete vagy harmincz darab, vörösfenyőből faragott geren-

dával van boltozva, szépen kifestve, apró képbetétekkel és feliratokkal ékesítve. Ez is még az építés idejéből való.

Közelegykorú (XVII. századi) benne az a négy hosszú divány, nyolcz karosszék és tíz zsámolyszék is, melyeknek műbecset az kölcsönöz, hogy préselt bőrrel vannak behúzva és domború színes virág- és gyümölcsalakokkal díszítve. (Louis XIV. stílusban.)

Olyan munka, mint az Apafi Mihály két karosszéke a kolozsvári EKE muzeumban.

A mostani kormányzó, kivel éppen e diszteremben ismerkedtem meg, nagyon jól ismeri ezeknek a történeti emlékeknek műbecsét (az oroszok is megkímélték). Remélhető, hogy később is kegyelettel fogják megőrizni a lengyelek történetének itt vázlatosan ismertetett eme művészi becsű relikviáit.

Ezek kölcsönöznek az új kormányzósági székhelynek történeti keretet és hátteret. Ezek képviselik itt a mult századok művészetét, melynek remélhetőleg most már örvendetes folytatása következik.

*

Kiegészíti ezt a műemlék palotát a szép parkszerű kert, melyből remek kilátás nyílik a SZYSZKOWSKI Márton krakói püspök által a szomszéd Karczowka falu dombélén 1624-ben épített kolostorra.

A kert oly nagy volt eredetileg, hogy az oroszok később abból elszakítva építették a fogházat és több épületet. Abból szakították ki a városi sétá-

kertet is. A lengyel politikai foglyok bent a börtönben s a nép a kertben együtt énekelgették hazafias lengyel dalaikat.

A püspöki palotából (mint Florenczben a palazzo ducale-ból a Pitti palotába) emeletes árkádos zárt folyosó vezetett a templomba s át a túlsó (Krakói) utcán a szemináriumba s a papi lakba (most ez a püspöki lak), melynek tágas kertjéből elszakított területen épült a nagy új orosz templom, öt kupolával, rikító kék színnel befestve. Ez most becsukva áll. Gazdái a messze Oroszországba elbujdosva sóhajtoznak a világi hiúságok mulandósága és a szerencse állhatatlansága felett. A lengyelek pedig fellélegzettek és most már nem a börtön falaiból hangzik, hanem gyereksereg az orosz templom mellett éneкли, hogy *nincs elveszve Lengyelország!*

XIX.

POLOCK ELFOGLALÁSA 1579-BEN.

Okt. 8.

Német szövetségeseink a Dűna vonalán harcoltak. *Livonia* elfoglalása a cél. Magyar, lengyel és német hadak negyedfélszáz évvel ezelőtt is harcoltak ott az oroszok ellen. Akkor is *Livoniáért* folyt a versengés lengyelek, oroszok s ezek uralkodói, a magyar Báthory István és a *kegyetlen* III. Iván Vasziljevics muszka czár között.

Livonia a XII. század óta a német lovagrend (a *Schwertbrüder*) birtoka volt. A rend feje eleinte a *rigai érsek*, később világiak voltak. A főnhatóságért a szomszéd lengyel királyok és az orosz fejedelmek versengtek. Az erősebb volt ott időközönként a hatalmasabb.

Vasziljevics Iván, a hódító moszkvai fejedelem, a ki először használta a *minden oroszok czárja* hangzatos címet, Livoniát végleg birodalmához akarta csatolni, hogy tengerhez jusson. 1557-ben rárontott a védtelen országra. A livoniai lovagrend a tartományt megvédelmezni egymagában képtelen lévén, 1561-ben a lengyel király védősége alá helyezte. Itt kezdődik a lengyelek és oroszok versengése és hadakozása Livonia miatt, a mi váltakozó szerencsével folyt húsz éven át. Csak Báthory Istvánnak, az erdélyi fejedelemből lett lengyel királynak sikerült

Lengyelország javára eldönteni a harczot és visszafoglalni az oroszoktól Livoniát.

Ennek a hadjáratnak kezdete és legérdekesebb eseménye volt *Polock* ostroma és visszafoglalása.

★

Báthory István a mily kiváló politikus, épp oly jeles hadvezér volt. Legelőbb is rendet teremtett politikai pártviszályokba merült új országában; aztán szervezte a hadsereget, melynek zöme, a *nemesi fölkelés* nem sokat ért. Állandó hadsereget alkotott: ő volt a lengyel militarizmus megteremtője. A főurakból kikerült *buszárok* vagy *dzsidasok* és a kishemeségből formált *pánczélos* vitézek mellé *ulánus* katonákat toborzott. E név akkor keletkezett s vezérek nevéből, *Ulaneckitől* vette eredetét.

Ő szervezte a *kozákokat* is: rendes, könnyű lovaságot alkotván az addig szervezetlen, kóbor, gyülelész népségből, mely Lengyelország délkeleti határán a népvándorlás hullámaiból és a szomszédos országokból menekült szökevényekből verődött össze, a Dnyeper alsó folyamvidékén. Ezek voltak a híressé vált *zaporogi kozákok*.

Báthory katonai szervezettel látta el őket. — Tíz ezredre (*pólk*) s ezeket *szotnyákra* (századokra) osztotta. Élükre *betmant* állított, fehérsasos királyi zászló és hetmanbot jelvénynyel. Földbirtokkal is ellátta őket s hetmanjok számára fővárosul a magáról elnevezett *Baturint* építtette. Ezekből került ki a lengyel hadsereg könnyű lovassága.

Nehezebb volt *gyalogos katonaság* teremtése. A

lengyel is azt tartotta, a mit a magyar nemes, hogy csak a kutya jár gyalog s a gyalogos katonai szolgálattól idegenkedett. Báthory fölszabadított jobbágyokból toborzott gyalogos katonákat. Mintaképül és mesterekül a *magyar hajdúk* szolgáltak, a kik mellett a tűzkeresztséget az orosz hadjáratokban állották ki.

Főereje és bizodalma azonban a harczias lelkületű fejedelemnek *magyar* katonáiban rejlett, a kikre hadivállalataiban leginkább számított. Mikor új királyságába indult, 500 huszárt és 1000 hajdút, székely vörös és kék darabontot vitt magával. Danczka (Danzig) ostromára (1577.) újabb magyar gyalogságot toborzott s főkép velük kényszerítette meghódolásra a gazdag tengerparti hanza várost.

Mikor az orosz hadjáratra készült, nagyobbbszabású toborzást hirdetett Erdélyben, a Tiszántúl és a felső-magyarországi vármegyékben. A szolgáló vitézek örömeit gyűltek *Estván királ* zászlai alá a dupla *bópénz*-re (négy forint hónaponként, az itthon szokásos kettő helyett). Főként a székelység, ez a minden idők *legbarcziasabb népe* lelkesedett érte. Csak a háromszéki Dálnokról húsz székely darabont szolgálja vitézül, Somodi Ferencz és György vezetése alatt, a kik aztán egy darab erdőt is kaptak Dálnokon (a Száznő-árnyékát) hűséges szolgálatuk jutalmául.

Voltak magyarországi és erdélyi huszárjai, mintegy harmadfélezer. Békés Gáspár, Gábor, Wesselényi Ferencz, Báthory Péter, Bornemisza János, Kendi Péter, Sibrik György, Lónyai Albert, Király Albert, Székely Mózes (a későbbi fejedelem), Rákóczi János és mások vezetése alatt. Lublinban mustrálják meg

Őket 1579 elején. Onnan mennek a vilnai főhadiszállásra.

Báthory István magyar gyalogsága több ezer főre rúgott. Élükön *Vadas* Mihály kapitány állott, a ki Polock alatt esett el. Mellette Károlyi István, Rácz Bálint és Péter, Kovács Ferencz, Fejérdi Bertalan, Somodi Ferencz, *Nagy* András, Ferencz, György, István és Péter, Kövér Albert, Munkácsi Ferencz kapitányok tüntették ki magukat.

A lengyel, litván, magyar hadakhoz járultak még német csapatok, zsoldosok és a porosz herczeg, meg a kurlandi herczeg segédcapatai, szintén néhány ezren.

Kiváló ágyúpark és jó tüzérség egészítette ki a sereget, melyben egészségügyi csapatok is voltak, főként német orvosok vezetésével. Föl is panaszolta később a czár, hogy ezek bonczolásokat is végeztek, a mit ő hallatlan istentelenségnek tartott.

*

Jól felkészülve a hadjáratra, 1579 június 30-án megindult a sereg Vlnából *Swir*-be (a mely éppen a mostani front vonalában van). Ott a haditanács elhatározta, hogy legelőbb *Polock* várát foglalják vissza, a Dűna mellett, mely akkor ott a legfontosabb erősség volt s a Dűna vonalán uralkodott.

Mielőtt innen a sereg megindult volna, Báthory *badi kiáltványt* bocsátott ki, latin, magyar, lengyel és német nyelven, melyben felsorolja a hadjárat okait, célját, hogy tájékoztassa katonáit és lelkesítse az igazságos ügyért való önfeláldozásra. Aztán

badi szertartásokat adott ki katonái számára, «mely-lyekhez kelljen mindeneknek magát tartani». Fényes bizonyágai az ő szigorú fegyelem- és rendtartásának, a mit minden katonájától megkövetelt.

«A kozákok — így szól egyik pontja — mindenfelé imide-amoda ne búdosanak . . . ha valamellik széllal búdosik (tudniillik zsákmány végett), fejével éri meg . . . Semmiféle vetemént senki lovával, barmával ne tapodtasson . . . Senki házat, falut, templomot ne égessen, parasztságot, muszka gyermeket, papot, asszony-állatot meg ne öljön, se rabbá ne tegyen . . . Minden búdosó és vándorló tisztátalan személ, asszonyállat az mi hadunktól távol legyen . . . Valakit penig tisztátalan személlel kapnak, fejével éri meg . . . A jelt (tudniillik jelszót) minden ember értse minden nap . . . Az tábor indulásakor senki galibáját és istállóját meg ne gyujtsa, meg ne égesse . . . »

Ilyen előzmények után indult a sereg *Polock* alá, melynek déli vasútvonalánál harcolnak most csapataink.

A Dünát *Disna* mellett hidalták át hajóhíddal. Az északi part mentében, a rengeteg őserdőkbén a magyar és székely gyalogosok vágtak útat fejszé-vel a seregek számára. A város alá érve (augusztus 11.) a király lengyel és magyar vezérkarával körüllovagolta a várat és terepszemlét tartott.

★

Polock városa a Dűna északi partján fekszik, a Polotta folyó torkolatánál. Azon túl emelkedett

hegytetőn a középső *magasvár*, onnan keletre alacsonyabb dombon a *puskásvár*. Mindkettő mély sánczárokkal és bástyás falakkal volt körülvéve. Az erődítések többnyire vastag fatörzsekből és gerendákból voltak összeróva, melyeket az ágyúgolyó nem dönthetett le. Hat ezer főnyi őrség védte a bevehetetlennek hitt várat, bőven ellátva ágyúkkal és lövészerrel.

A város felől levő oldalon, a Dűna mellett, a *magyar* sereg ütött tábort, *Békés* Gáspár vezérlete alatt. A 7500 főnyi seregben 2400 volt a huszár, 2600 gyalogos s 2500 az erdélyi vajda segédcsapata. Tőlük északra a *litván* csapatok. A várat észak felé körülölelő Polottán túl a *lengyelek* s a Dűna mellett, a vár keleti oldalán, a *németek* táboroztak. Ez utóbbiak részint kurlandiak voltak, részint György Frigyes brandenburgi örgróf (Hohenzollern), mint porosz herceg segédcsapatai. A sereg létszáma összesen lehetett mintegy félszázezer.

Az ostromot a magyarok kezdték (augusztus 12.) a város ellen, a mely nem sokáig állhatott ellen, mert az ágyúlövésektől tüzet fogva, porrá égett s őrsége és lakossága a Polotta vizén túl, a várba menekült.

Most már a vár ellen indult meg az ostrom. A nehéz munka oroszánrésze a magyaroknak jutott, mert a leégett város területén, temetőn és csatornákon át kellett ásniok megközelítő futóárkaikat. Az orosz hadjárat egykorú történetírója (Heidenstein) *magasztalva emeli ki a magyarok kitarását, munkabírást és vitézségét.* A várat körülzáró többi sere-

gek is versenyeztek az ostrom előkészítő munkálataiban.

Néhány nap múlva a Pólotta vizéhez és a várfalak alá értek a zezugosan ásott lövőárkok s megkezdhették a várfalak ágyúzását. A fagerendák és óriás fenyőtörzsek azonban daczoltak a romboló lövedékekkel, a golyókat átbocsátották, de magok szilárdan állottak, nem omlottak össze, mint a kőfalak szoktak. Más módszerhez kellett folyamodni. Föl volt találva ennek is a módja: *a tüzes golyó*. Báthory István találmányának mondják. Ő alkalmazta először a mai harmincz és felesek és 42-esek emezős-elődjét.

A tüzes golyók alkalmazásának módja abban állott, hogy a vasgolyókat tűzben izzóvá hevítették s az ágyúcsőbe betevén (hanttal választva el a puskaportól, hogy meg ne gyújtsa) úgy lőtték ki a várfalakra. Ez a fagerendákba befuródván, azokat fölgyújtotta s a fenyőtörzsek lángbaborúltak.

Az ellenség így is makacsúl védekezett s a föllobbanó tüzet serényen oltogatta. A megrongált várat végre is rohammal kellett ostromolni. Ám a Polotta folyó útban állott s egyetlen hídat tudtak a várbeliek lövéseitől megvédeni, melyet *Bornemisza* János egy fölégetett malom czölöpjeire fektetett gerendákból tákolttatott össze. Ezen át intézték a rohamokat.

A király jutalmat tűzött ki annak, a ki a várfalat égő fáklával fölgyújtja.

A magyarok rohamra indultak s megközelítették a várfalakat; de az ellenség is elszántan védekezett.

Sokan estek el az ádáz küzdelemben. Köztük a magyar gyalogság főkapitánya, *Vadas Mihály*, a kit az ágyú mellett terített le ellenséges golyó. A magyarok fővezére, *Békés Gáspár* sem kímélte magát. Betegkedése ellenére nem tágitott katonái és ágyúi mellől, ott evett, aludt és oly veszedelmes helyeken forgolódott, hogy a sebesültek szétfreccsenő vére (mint a mellette elesett *Kőrössy Jánosé*) az ő ruháját is véresre festette. Báthory az ellenségnek azzal az elismeréssel adózik Polock elfoglalásáról szóló jelentésében, hogy a várvédelemben minden más nemzetet felülmúlnak. (Most a visszavonulásnak ilyen mesterei.)

Az ostromot egyidőre a beállott esőzés és zivatarok akasztották meg. Sokat szenvedtek e miatt a táborozás és élelemszállítás nehézségei következtében is.

*

Augusztus végén kiderült az ég, s újult erővel indult meg az ostrom. 29-én a király nagy jutalmakkal kecsegtette magyar gyalogságát és *a lovaikról leszállított buszárokat*, hogy rohamra induljanak s addig a várfalak alól vissza ne térjenek, míg fel nem gyújtják. A király buzdító szavára nagy hévvel indulnak a magyarok és székelyek a futóárkokon végig, a Polotta folyó hídján át, fel a hegyoldalon a várfalak alá s az ellenség golyózáporában addig nem tágitanak, míg a falakat égő fáklyákkal és egyéb gyújtóeszközökkel lángba nem borítják.

Kapitányaik mentek elől jó példával. Meg is kap-

ták érte — ki a vértanúságot, ki a kitűzött jutalmat — a birtokadományokat.

Rácz Péter kapitányról maga írja a király testvéröccsének, az erdélyi vajdának, jószágadományozásra ajánlván őt, hogy *«az gyújtásban ő volt egyik fő, ki mindaddig ott forgolódott, míg a láng felment; mely nemcsak neki, ott forgolódván, de még azoknak is, kik sánczból távol reá néztek, nebéznek tetszett szemeiknek. Ugyanakkor sebek, taglások, verések estek rajta.»*

Ezeket a sebeket kipihenni haza ment Erdélybe — s aztán vissza.

Fejérdi Bertalan kapitányról is maga a király állította ki a bizonyosság-levelet, hogy *«az egész had láttára egynehányszor az gyúttásra ment, holott sebek is estek rajta — és valami vitéz emberhez illett, abban semmit hátra nem hagyott . . . A drabant-hadnagyk közt senki ennél gyorsabb nem volt az szerencse-késértéshez, úgy hogy valamikor csak tíz legény ment, ő volt az egyik».*

Ilyen elszánt vitézségnek Polock vára nem állhatott ellent. Augusztus 29-én este ugyan visszavertek még egy vakmerő rohamot, melyet a türelmetlen magyarok a király és a vezérek híre-tudta nélkül a maguk szakállára indítottak, de félig megpörkölve csak ideiglenesen hatolhattak be az égő várba, azonban a belső erődöket és sánczokat nem tudták elfoglalni.

Ezek ellen augusztus 30-án a fönnebb magasztalt Rácz Péter vezette az ostromot s a belső várat is sikerült följuytani. Egész nap s még éjjel is folyt

a küzdelem a vár belsejében elsánczolt ellenség ellen, melynek augusztus 31-én hajnalban utolsó védműveit is bevették és megadásra kényszerítették.

Csak Cyprián érsek (a vladika) makacskodott még néhány vajdával s inkább a levegőbe akarták röptetni a várat a puszkaporos torony fölgyújtásával. De ez is csak akarat maradt s a végén ők is okosabbnak látták követni az őrség s a bojárok példáját s orosz szokás szerint *földre borúlni* a győztes király előtt.

A várban temérdek zsákmány került kézre, melyet a király a magyarok közt osztott szét (a lengyeleket pénzzel kárpótolván). A magyarok pedig a prédát nyilvánosan eladogatták, a mit — jegyzi meg a lengyel történetíró — ők *choci-vici*, vagy *cosia-vecia*, (t. i. *kótya-vetyének*) neveznek.

Polock elfoglalása után a kisebb várakra került a sor s ezek közül még hetet foglaltak el északra és a Dűna mentén *Vitebszkig*.

1580—1581-ben folytatták a hadjáratot föl egészen *Pszkow* váráig s a megkötött békében *Livonia* birtokát biztosították Lengyelország számára — egészen Rigáig és a Balti-tengerig.

Azt hisszük, a jelenlegi német hódítás sem fog kevesebbel megelégedni.

GRODNO — ÉS BÁTHORY ISTVÁN.

Szeptember 10.

Az oroszoktól visszafoglalt és elhódított lengyel városokhoz sok százados történelmi emlékek fűződnek. Ezek között sok a *magyar vonatkozás*, azokból az időkől, midőn Lengyelországgal sokszoros érintkezésben, néha szoros kapcsolatban voltunk. A történeti idő, a melyben élünk, erősen csábít, hogy emlékezzünk régiekről is.

A legutóbbi hódítás: *Grodno*.

Litvániának ősrégi vára. Nevét a *vár* szótól vette. *Grod*, *grad*, *brad* várat jelent a szláv nyelveken. Hazánkban is számos változata van a Gradna, Garadna, Hradna neveknek. *Visegrád* is azt jelenti, hogy magas vár.

A litván *Grodno* meg volt már a XII. században. Az 1241-iki mongol-tatárjárás oda is eljutott, de a litvánok csakhamar visszafoglalták.

Virágzása fénykorát a magyar származású lengyel király, BÁTHORY István alatt élte, a kinek kedvelt tartózkodási helye volt az általa épített pompás várkastély, melyben fényes udvart tartott.

Az oroszok ellen vívott hadjáratok alatt (1579—81) a városnak a harctérhez közeli fekvése is vonzotta a királyt. Mert ő is ott harczolt a moszkoviták ellen, a hol most Hindenburg hadai járnak.

Első hadjáratának színhelye (1579) éppen a most szereplő Dűna (Dvina) vonala volt. Felvonulása Vilnából történt, a mely Litvániának fővárosa volt. Innen indult ki 1579 nyarán lengyel-magyar hadaival a Dűna felé, a hol német hadak (kurlandiak és a hűbéres porosz herczegé) csatlakoztak hozzá.

Dűnaburgot a szomszéd litván városokkal együtt 1577-ben foglalta el Rettenetes Iván, a kegyetlen muszka czár, a lengyelektől. Ezeknek visszafoglalása volt a hadjárat főczélja. Mert Livónia a lengyel királyság hűbéres tartománya volt előbb s Vasziljevics Iván czár nemrég erőszakkal ragadta magához. Csupán Riga, Reval s néhány vár védte meg magát.

Dűnaburg még a hadjárat kezdete előtt vissza került: a pálinkától lerészegedett muszka őrségtől hirtelen foglalták vissza a lengyelek. Itt később (1582) Báthory várat építtetett.

Báthory Grodnóból intézte a hadjárat előkészítését. Szervezte a lengyel sereget, fogadta a zsoldosokat s hozatta a segédhadakat Erdélyből és Németországból. Vilnában öntette az ágyúkat és Dűnaburnál olyan hajóhidat készíttetett, melyet szét lehetett szedni és a mely szekereken volt szállítható.

Felkészült seregével aztán a Dűna mellé sietvén, Polock várát vette ostrom alá és saját találmányú tüzes golyókkal lövetve, néhány heti heves ostrom után elfoglalta. A vár megvívásában nagy része volt a magyar gyalogságnak, főként a székekelyeknek és a lovaikról leszállított buszárságnak. Nincs új a nap alatt!

A magyarok harczy lázát és türelmetlenségét jellemzi egyik történetíró, azt mondván, hogy némely nyughatatlan magyarok a reggelt várni sokallották és sötét este a lángban égő várba, a tűzön keresztül behatoltak (1579 aug. 29.).

Több kisebb vár elfoglalása után a győzelmes hadjáratnak az ősz vetett véget.

*

Báthory az oroszok ellen viselt első, győzedelmes hadjáratából téliszállásra Vilnából *Grodnoba* ment «és ott magát egynéhány nap vadászattal mulatja». Oda vitte magával az erdélyi fejedelemségért egykori vetélytársát, most hű barátját: a magyar hadak vezérért, BÉKÉS Gáspárt is, a ki a táborban szerzett betegségében ott halt meg és Vilnában, a róla nevezett Békés-halmon temettetett el.

A varsói országgyűlés után, mely a hadjárat folytatását a következő évre is elhatározta, megint csak *Grodnoba* ment a király. Ott érezte magát legjobban, hol a vaddús őserdőkben kedvére vadászgathatott, medvére és bölényre, a lengyel erdőségek eme királyi vadjára.

Onnan indult 1580 nyarán *második orosz hadjáratára*: fennebb észak felé *Veliki Luki* irányába. Ennek befejezésével (újabb szerencsés hódítások után) ismét *Grodnora* tért vissza. Itt fogadta 1581 tavaszán Iván czár követeit, kik béketárgyalások miatt keresték fel.

Oda jöttek hozzá *Riga* város követei is, a kik városukat oltalmába ajánlották. Abban egyeztek

meg, hogy Riga kikötője vámjövendelmének csak harmadrészét tartsa ezután magának, kétharmadát Báthorynak fizesse. A király Szolikowszki Demeter lembergi érseket küldötte Rigába, hogy a várost hűségére eskesse.

Harmadik hadjárata (1581) messze északra, *Pszkow* vára elfoglalására irányult, a mely már a mai pétervári kormányzóságban van. Unokaöcscse, Báthory Boldizsár vezette oda a magyar sereget. Ez volt a legvéresebb küzdelem, mely a magyarok közül is sok áldozatot követelt. Ott esett el többek között Kendi Péter és Békés Gábor, a Gáspár öcscse is.

A czár békét kívánt s lemondott Livoniáról.

Báthory felhagyott az ostrommal s 1581-nek utolsó napján Dünaburg felé, Vilnába s innen 1582 tavaszán Rigába, Livonia fővárosába ment, a város és a tartomány ügyei rendezésére. Ott kereste fel őt a *kurlandi herczeg*, hogy ott hűségére felesküdjön és a rigai kikötő szabad használatát kieszközölje.

Rigából Vilnába s onnan Grodnoba tért a diadalmas király, hogy ott pihenje ki orosz hadjáratai fáradságait.

Ott is halt meg — 1586 december 12-én.

*

Halála előzményeit részletesen ismerjük azokból a vitákból, melyeket kezelő *olasz* orvosai egymással éveken át, válogatott gorombaságokkal folytattak.

BUCELLA sebészdoktor, kit Báthory még erdélyi

fejedelemsége idején hívott udvarába a pádovai egyetemről és SZIMONIDESZ Simon belgyógyász (szintén pádovai) volt lipcsei egyetemi tanár, ki Rudolf császár udvarából ment át a lengyel királyi udvarba, gyógyították a királyt halálos ágyán. Úgy agyongyógyították a tudós taliánok, hogy három évig veszekedtek utána, hogy melyikük ölte meg.

1586 december elején a litván erdőségekben vadászott a király napokon át. December 7-én rosszul lett, láza volt, összeesett s ágyba került. Az orvosok, főkamaraása és bizalmasa Wesselényi Ferencz és Lepcsényi nevű szolgálja ápolták, másokat nem bocsátottak be hozzá.

SZIMONIDESZ «kappanlében mannat» s szomjúság ellen bort és fahéjas vizet rendelt neki. BUCELLA a bort nem javallotta, citromos vizet ajánlott; de a király inkább hajlott a Szimonidesz borrendelésére, nagyon szeretvén a jó magyar borokat.

BUCELLA érvágást ajánlott a szerinte nagyon veszedelmes betegség ellen. SZIMONIDESZ nem tartotta veszedelmesnek a bajt s *persafü conservel* szedetett a királylyal.

December 9-én újabb görcsroham lepte meg. A körülállók alig bírták életre dörgölni. Most már az orvosok megköpülőzték, többször egymásután.

A két orvos a betegség mivoltáról is eltérő véleményben volt. Bucella *epilepsia* (nyavalyatörés), Szimonidesz asztmatikus rohamok ellen gyógyította s így az orvosságok iránt sem tudtak megegyezni. Főleg a boritalról vitáztak. Bucella arra kérte a királyt, hogy legalább vízzel igya a bort.

Inkább megissza előbb a bort tisztán, s utána vizet — felelte a király. De miután két pohár erős magyar bort megivott, a vizet nem kívánta.

Deczember 10-én újra megköpülyözték, hatszor egymásután, nyolcz uncia vért szívatván ki lapoczkájából és fájós lábszárából.

Bucella deczember 11-én bor helyett *rózsa conserv* vízzel itatta a láztól gyötört szomjazó beteget.

A király deczember 12-én az ebédnél bort követelt. Este ismét bort ivott, kenyeret mártogatván belé. Mindinkább rosszúl lett, ereje gyöngült s a mellette lévők vigasztalására azt felelte, hogy készen van a halálra s Istennek ajánlja lelkét!

Környezete nem titkolhatta tovább a veszedelmet, tudtára adták Zamojszki kancellárnak s ez a szenátoroknak, a kik felmentek a várba s a királyhoz siettek. Az utolsó órában érkeztek. Újabb görcsroham véget vetett a «legigazságosabb, legkegyelmesebb és legvitézebb» király életének.

★

A király halálának híre még az éjjel elterjedt a városban és Grodno lakossága a várkastély elé gyűlt s mindenki siratta az oly hirtelen és váratlanul elhunyt szeretett királyt.

Szimonidesz, a kit a közvélemény a halál okozójának tartott, még éjjel szekerre ültette feleségét s értéktárgyaival elköltözött a városból. Később Zamosc városában telepedett le s ott halt meg 1629-ben, hetvenegy éves korában. Az ottani templomban van eltemetve, hol márványtáblán felírat hirdeti emlékét.

A király betegségéről, gyógyításáról és haláláról heves polémia keletkezett az orvosok között, mely három-négy évig ádáz szenvedelmességgel és, kíméletlen személyeskedéssel folyt, az erdélyi orvosok belevonásával. Hogy milyen hangon történt a vitakozás, jelzik a könyvek jeligéi is. Bucella első könyvének mottója ez: Gyöngé dolog a hazugság, kitűnik, ha jól megnézed! Szimonidesz utolsó könyve *Séprő* czímet visel s homlokán ez olvasható: *Ide, ide, lengyelek, azt a gyalázatos és rothadt Bucellát, a kit eddig magatoknál tartottatok és mint szörnyű és ostoba szamarat tápláltatok, végre ismerjétek meg.* A tartalom még mocskosabb és durvább.

Báthory Istvánnak Grodnoban fényes temetést rendeztek, melyen ott volt Lengyelország, Litvánia, Livonia és Erdély színe virága. A holttestet csak ideiglenesen helyezték el a grodnoi vártemplom sírboltjába. Onnan 1588 elején nagy pompával Krakóba vitték s az ottani királyi vár, a Wawel főtemplomában helyezték el örök nyugalomra. Az erdélyi fejedelmet Perneszi István udvarhelyi főkapitány képviselte a temetésen, mely országos gyászünnepség keretében ment végbe. Koporsóján máig is olvashatók a magasztaló szavak, melyek őt győzedelmesnek s a haza atyjának hirdetik s a bibliából idézett szavak, hogy *leesett a mi fejünk koronája, jaj nekünk, mert bűnösök vagyunk!*

XXI.

KRAKÓ MAGYAR EMLÉKEI.

A lengyel királyok síremlékei.

Okt. 28.

A régi Lengyelország visszafoglalásával mindinkább előtérbe nyomúl az a kérdés, hogy mi történjék a felszabadított országgal? A diplomatáknak nem csekély fejtörést okoz a kérdés okos és célszerű megoldása, hogy ne új tűzfészket alkossanak, hanem a béke és európai kultúra védelmére emeljenek erösséget az új államalakításban.

A kérdés megoldásánál a történelmi szempontok sem hagyhatók figyelmen kívül és ebben nem árt nyilvántartanunk a *magyar* vonatkozásokat.

★

A lengyel városok között a legtöbb *magyar* történelmi emlék fűződik *Krakóhoz*, a lengyelek régebbi fővárosához. Ez a középkori jellegű, modernségében is ódon történelmi patinájú város a lengyelek Mekkája, a régi dicsőség emlékekben gazdag muzeuma.

Ott fekszik a lengyel nemzet bölcsője: a *Wisztula* partján; királyi várpalotája, ódon bástyái, régi templomai, csillogó tornyai visszatükröződnek a fénylő habokban.

A távol kódében a *Kárpátok* bércei sötétlenek; a közelben a mondai *Krakus* halma, a várost ala-

pító óriásé állt őrt mellette; szemben a *Kosciuszkohalmáról* a nagy nemzeti hős őrszelleme virraszt felette. Köröskörül erődítmények és földsánczok övezik, melyek gátat vetettek az északi kolosszus xerxesi táborának.

*

A város keleti szélén, a Visztula partján magas szirtfokon büszkén emelkedik a régi királyi vár, a *Wawel*, a lengyelek legkegyeletesebb történeti emléke. Innen kormányozták a régi *Piaszt* királyok, majd a *Jagellók*, az Oderától a Dnyeperig, s a Balti tengertől a Kárpátokig terjedő hatalmas országot: a lengyel királyságot, a litván nagyhercezséget és a melléktartományokat: a porosz hercezséget, Kurlandot és Livoniát.

Az idők változása sok mindent átalakított, de megkimélte a legkegyeletesebbet: a székesegyházat, a *vártemplomot*, melyben a lengyel királyokat koronázták, melynek sírboltjában a királyok és nemzeti hősök örök álmukat aluszszaák, s melynek magas boltívei alatt és tizenhat oldalkápolnájában nemzeti vértanúk, királyok és hősök síremlékei díszlenek, hirdetői a nagy történeti multnak és az élő nemzeti kegyeletnek.

Maga a királyi várpalota sok átalakúláson ment keresztül. Mostani alakját a XVII. században nyerve, négytornyos sarokbástyájával; de alapítását Nagy Kázmér királynak tulajdonítják (XIV. század); az épületek nagyobb része II. Ágost (XVIII. század) idejéből való. A várkapu fölött egy tábla felírata

azt hirdeti, hogy *Senatus populusque Cracoviensis restituit* 1827. A vártemplom fedelén pedig aranyos betűkkel az áll: *Renovatum A. D. 1895.*

A dicső multnak sok fényes emléke fűződik a királyi várhoz. Ott vendégli Kázmér király nagybátyját, a mi *Nagy Lajosunkat*, midőn (1351) hadjáratra indultak a litvánok ellen Lublin s a litván Breszt felé. Onnan kormányozta Erzsébet királyné, Nagy Lajos anyja, fia helyett, majd magyar vajdák a reá szállott királyságot. Ott lakott Nagy Lajos leánya, *Hedvig* (Jadвига) királyné is férjével, a litván Ulászlóval, a ki az ő keze révén egyesítette Litvániát Lengyelországgal (1382.). Oda mennek a magyar követek meghívni a magyar trónra *I. Ulászlót*, az ifjú királyt, a ki a bolgár Várnánál 20 éves korában életével adózott a magyar-lengyel érdek-közösségnek (1444.). Oda vitték férjhez az első habsburgházi magyar királyleányt (Albert leányát) *Erzsébetet*, a ki öt királyfiat nevelt a Visztula-parti várpalotában: *II. Ulászlót* magyar, *János Albertet*, *Sándort* és *Zsigmondot* lengyel királyokul és *Frigyest*, bíboros krakói püspökül.

I. Zsigmond szorosabbra fűzte a magyar szövetséget az által is, hogy magyar nőt, *Szapolyai Borbálát* (a későbbi magyar király, Szapolyai János nővérét) vitte feleségül a krakói várpalotába. Második házasságából született leányát, *Izabellát* pedig nőül adta az utolsó nemzeti magyar királyhoz: előbbi sógorához, Szapolyai Jánoshoz. Második leánya, *Anna* (az utolsó Jagello kir. hercegnő) pedig később *Báthory* István lengyel királynak lett felesége.

A magyar és lengyel királyoknak ezek a sokszoros rokoni kötelékei többnyire a krakói királyi várban szövődtek és ahhoz fűződtek. Az odakerült magyar asszonyok *magyar* szellemet, légbört és udvartartást honosítottak meg ott; viszont az onnan hozzánk került királyi sarjak *lengyel* szokásokat ültettek át budai és gyulafehérvári fejedelmi palotákba.

A két királyi udvar kölcsönhatása olyan benső és általános volt századokon át, hogy az kihatott nemcsak a politikára, hanem az egész társadalomra és közéletre egyaránt. A rokontalan turáni magyar a legnemesebb szláv nemzetben találta fel a nemzetközi testvériséget.

A «*Wenger Folak dwa bratanki*» (a magyar és lengyel két testvér) kezdetű vers sok százados történeti testvériségnek a kifejezője.

*

A krakói várban a legmagyarabb élet akkor volt, midőn 1576 tavaszán Báthory István költözött be oda választott királyul.

A fiágon immár kihalt Jagellók utolsó női sarja várta ott királyi férjét. Az egész nemzet nagy reménnyel tekintett a hősiességéről híres erdélyi fejedelem uralkodása elé. Az általános örömet jelképezte a diadalkapu felett álló *fehér sas* (az ország címere), mely *a király érkezése pillanatában háromszor összecsapta szárnyait*.

A lengyel nemzet nem csalódott hitében. Báthoryban olyan királyt nyert, a béke és háború műveire egyaránt, kinek uralkodását *Lengyelország aranykora*

czímmel tisztelték meg már az egykorúak. Még inkább annak tartják azt a késő utódok, a bekövetkezett mély süllyedés és a nemzeti katasztrófák után.

Ezt az érzést és történeti megállapítást hirdetik máig is a krakói vártemplom Báthory- emlékei, sír- emlékének és koporsójának ékesszavú feliratai.

*

A krakói vártemplom a lengyelek nemzeti Pantheonja. Ott őrzik mély kegyelettel a nemzet legbecsesebb ereklyéit, a dicső mult legkedvesebb és legrágább emlékeit.

A templomot is *Nagy Kázmér* (az utolsó lengyel nemzeti király) építtette 1359-ben, gót stílusban. Ugyanaz, a ki a hírneves krakói egyetemet is alapította (1364.), egy évvel a bécsi egyetem előtt. Ő utána minden király és királyné erkölcsi kötelességének tekintette valamivel hozzájárulni a székesegyház gazdagításához, építéséhez, vagy továbbépítéséhez. A királyok leginkább ezt választották temetkezési helyököül, s így épültek századok folyamán a templom régi falához azok a kápolnák, melyekben a királyok síremlékei állanak.

Az alapító Lengyelország védőszentjének, *szent Szaniszlónak* tiszteletére építtette a templomot, azon a helyen, hol ezt a krakói püspököt 1079-ben a hős Boleszló király, merész feddő intelmei miatt, a régi templom oltára előtt leszúrta.

Nagy Kázmér nem királyi őse vétkét akarta ez által kiengesztelni: volt neki mit vezekelni saját

magáért is. Mert a milyen «nagy» uralkodó, hódító és törvényhozó volt különben, épp oly fékezhetetlen szenvedély ragadta őt ifjabb korában a végletekbe. Szenvedélyes nőhódító volt. Az ő emlékéhez fűződik Zách Klára szomorú regénye és Zách Feliczián merénylete a visegrádi várban, melynek gyászos következménye a Zách-család kegyetlen kiirtása lett. Három törvényes felesége mellett a szeretők és elcsábított nők egész légiója terhelte lelkiismeretét otthon is. A végén a krakói püspök (nem ezekért ugyan, de mert adót vetett az ő uradalmaíra) kiátkozta az egyházból. A püspök helyettesét küldte tüdtára adni ezt a királynak, s a vikárius, nem elégedvén meg küldetése végrehajtásával, szemére hányta a királynak erkölcsi kicsapongásait. Kázmér a vakmerőséget úgy torolta meg, mint Boleszló a Szaniszló püspökét, csak a módon változtatott: a Visztulába dobatta Bariczka Márton vikáriust (1352.).

A lengyel Kázmér is olyanformán gondolkozott, mint harmadfélszáz év múlva a mi Báthory Gábor fejedelmünk, a ki egyszer azzal dicsekedett, hogy 900 szeretője volt, felviszi ezerre s aztán megjavúl. Báthory Gábornak nem volt ideje megváltozni: az orgyilkosok kardja előbb végzett vele. Kázmért harmadik felesége (kit 1357-ben vett el) jobb útra térítette, vagy kora előhaladtával szenvedélyei lecsillapultak s igyekezett jóvátenni ifjúságában elkövetett hibáit. Két év múlva felépíttette *szent Szaniszló templomát*: középebe helyeztette a nemzeti vértanú hamvait, művészi ezüst koporsóba, melyet négy

sarkán angyalok tartanak, s a koporsó oldalán dombormű képek bibliai történeteket ábrázolnak, térdeplő angyalokkal. Rajta ezüstből kivert kereszt és pásztorbot keresztelik egymást s felette két angyal tartja a püspöki süveget.

★

A templom főhajójában két lengyel királynak piros márványból faragott síremléke (szarkofágja) van felállítva, négy-négy oszlop által szegélyezett keretben.

Mindkettő érdekel minket is. Mert az egyik Nagy Lajos királyunk leánya, Hedvig férjéé: a *Jagelló-dinasztiát* alapító *I. Ulászlóé*; a másik a *Várnai Ulászlóé* (nálunk I., a lengyeleknél III-ik). Mindkettő művészi munka; az előbbi XVI. századi, az utóbbi 1906-ból való, *Madejszki* szobrász remeke. Ez is, mint a régiek, vörös márvány szarkofágon fekvő alakban ábrázolja az ifjú királyt, annyi eltéréssel mégis a többiektől, hogy a szobor alakja bronzba van öntve. Állandóbb, művészebb és meghatóbb így.

Alig nézheti valaki belső megindulás nélkül a szép, fiatal, daliás alakot, kétoldalt fürtökben leomló göndör hajával, nemes arcvonásaival, sasorrával, serkedző bajuszával; egész teste vértben és pánczélban, oldalán paizszsal, mellétől lábáig végigfektetett széles pallossal, lábát fekvő oroszlánra nyugtatva.

A ki nem is tudja a szomorú várnai történetet, önkéntelenül érzi, hogy ez a szép szobor valami

nagy tragédiát ábrázol. Ily fiatalon már a sírban, kinek fején arany korona díszlik, liliomokkal s kék ékkövekkel. Csatában elesett fiatal hőseinket juttatja eszünkbe, kik mindannyian megérdemlik a vértanúság glóriáját s a részvét könyeit.

A feliratok itt még többet is megmagyaráznak: *Wladislaw Warnenczik. Uladislans III. Poloniae et Ungariae rex, natus A. D. MCCCCXXIV. pro re christiana inclytam ad Varnam pugnam acriter pugnans, mortem gloriosam oppetiit anno Domini MCCCCXLIV.*

A két évszám, a születés és halál mesgyéje között mindössze 20 esztendő, s a kereszténység védelme a két ország királyától a hősi halál áldozatát követelte.

Mennyi fájdalom és országokra szóló gyász van e néhány szóban kifejezve. Nem csoda, hogy édesanyja (Zsófia királyné) s két ország népei hihetetlennek tartották a gyászhirot s még sokáig várták bizakodva, reménykedve a szeretett fiút és nagyreményű királyt — mindhiába. (Mint az ma is annyiszor ismétlődik a gyász és remény eme napjaiban.)

A templom oldalkápolnáiban az Ulászlók után uralkodott királyok síremlékei közül említést érdemel az aranylemezzel fedett kupolás *Zsigmond-kápolna* kettős síremléke, mely *I. Zsigmond* és *II. Zsigmond Ágost* király fekvő szoboralakjait ábrázolja.

Báthory István felesége emeltette atyjának és fivérének (*Anna infans regni Poloniae fratri benevolentia posuit.*)

Mindezeknél még közelebbről érdekelhet minket *Báthory István síremléke*, a főoltár mögött álló kápolnában.

Baloldalt az egész falterületet betölti a szép művészi vörösmárvány síremlék, melynek közepén a nagy király szakálas, magyarosan pödrott bajúszos, nemes arcvonású alakja, féloldalt fekvő helyzetben domborodik ki, jobbában karddal, baljában aranyalmával.

Fellette márványtáblán a következő latin felirat:

«*D. O. M. (Deo optimo maximo.) Stephano Bathoreo regi Poloniae, pacis bellicque artibus magno, iusto, pio, foelici, victori, Livoniae, Polociaeque de Mosco vindici, Anna Jagiellonica, regina Poloniae, praestantissimo coniugi manu feci curavit MDXCV. Obiit idus pridie Decembris MDLXXXVI. Regnavit annos X., menses VII. dies XII. natu LVI.*»

Azaz *magyarul*: Báthory István a béke és háború művészetében nagy, igazságos, kegyes, szerencsés, győzelmes, Livóniát és Polockot a muszkától felszabadító lengyel királynak, *Jagello Anna* lengyel királyné, az ő dicső férjének csináltatta 1595-ben. Meghalt 1586 decz. 12. Uralkodott 10 évig, 7 hónapig és 12 napig, élt 56 évig.

A síremlék díszes keretbe van foglalva, melynek felső párkányán Lengyelország fehérsasos, Litvánia lovas címere látható és melléte harmadikúl Anna királyné anyai címere: a milanói Sforzák embert nyelő kigyója. A keret kétoldalán a Báthoryak sárkányfogas (tulajdonképpen három éket ábrázoló) címere. A keret alján egy szoborcsoport: fa alatt

ülő, gyászoló lengyel főúr, jobbra női alak s alább lengyel paraszt.

A kápolna szemben levő falán *Báthoryné* márvány emléktáblája, latin felirattal.

A kápolnát két festett üvegű ablak világítja meg, melyek egyike *Szent István* vértanú, a másik *Szűz Mária* (Sancta Mater) képét ábrázolja. Mindkettőt *Potockiné Potocka* Alexandra készítette *István király tiszteletére* 1879-ben (Polock visszafoglalása 300-dik évfordulóján).

Ez is mutatja, hogy a lengyelek élő kegyelete virraszt a nagy király sírja felett.

★

Báthory hamvai a vártemplom sírboltjában nyugsznak, művészi domborképekkel ékesített érc-koporsóban. Ott fekszenek körülötte öt sírboltban a lengyel királyok, királynék és nemzeti hősök.

A lépcsőn lemenet az első sírboltban van *Poniatovszki* József hercegnek, a Napoleon-korabeli lengyel légiók vezérének koporsója. Mellette *Kosciuszkó* Tádé, az 1794-iki felkelés hőse. Tovább *Szobieszki* János, az utolsó nagy nemzeti király, Bécs felszabadítója, és felesége, Mária Kazimira. Végül *IV. Ulászló* és neje, Cecilia Renata.

A második sírbolt egészen Báthorynak van szentelve. A nagy érckoporsó hossza 2.30, szélessége 1.20 és magassága 0.80 méter. Fedelén művészi ötvösmunka Krisztus keresztről levételét ábrázolja. A dombormű alján ércablán ez a bibliai felírás: *Cecidit corona capitis nostri, vae nobis quia peccavimus.*

(Leesett a mi fejünk koronája. Jaj nekünk, mert vétkesek vagyunk.)

Alatta a királyi alma a kereszttel. Alább, a kopersó fedelébe illesztett sárgaréz táblán (melyet kétoldalt női alakok tartanak) hosszú latin (egykorú) felírat, mely a nagy király rövid életrajzát és erényei magasztalását tartalmazza.

A klasszikus latinsággal írt elogium valószínűleg ékeztollú kancellárjának, sógorának, *Zamojszki Jánosnak* a műve.

Rövid tartalma magyarul a következő:

István, Lengyelország királya, Litvánia nagyberczegestb. Erdély fejedelme, a győzelmes, diadalmas, a baza atyja (victor, triumphator, pater patriæ), Báthory István vajda és Telegdi Katalin fia, született 1533-ban, meghalt 1586 deczember 12-én. A királylyá választása miatt keletkezett zavargást és visszavonást csodálatos okossággal és gyorsasággal csillapította le; kegyes, igazságos, bölcs és tudós volt. Livoniát és Polockot visszafoglalta, Litvánia határát, Velistágas kerületét csatolván hozzá, messze kiterjesztette. Mehemet és Aszlán Ghirei tatár khánokat megfékezvén, Podoliát biztosította. Amurát török szultánt tanácsa és vitézsége által rábírtá, hogy a tatárokkal békét kössön és Bender miatt, melyet a kozákok elpusztítottak, háborút ne indítson és új várakat építeni a határon ne engedjen. Jankula oláh vajdát megzabolázta. Midőn Moszkvát meghódítani s Lengyelországhoz és Litvániához csatolni készült, hirtelen meghalt, betegsége hatodik napján. Óh.

irigy halál, Báthory érdemeit nem semmisítheted meg: ő halhatatlan marad!

A koporsó fedelébe vésve még egy felirat Danzig elfoglalására vonatkozik.

A koporsó oldalszegélyén köröskörül festett betűkkel még más felírás nyomai látszanak; de ez annyira elmosódott, hogy a gyertyavilág gyöngfényénél olvasható nem volt.

Az oldalfalakon domborművek történeti jeleneteket ábrázolnak: Danczka ostromát, Polock elfoglalását stb. A koporsó melleső végét Báthory és országai egyesített címere díszíti.

★

A beljebb következő harmadik sírboltban XVII. sz. királyok fekszenek, kiknek sorát Báthory utóda, *III. Zsigmond* (a svéd Wáza-házból) nyitja meg.

A negyedik sírboltban Báthory felesége, *Jagelló Anna* koporsója az első. *János Kázmér* (a II. Rákóczi György vetélytársa) is ide került, felesége, Gonzaga Ludovica Máriával. Itt nyugszik *II. Zsigmond Ágost*, a mi Szapolyai János királyunk sógora, s mellette Szapolyai Borbála, a kit a templomszolga Barbara *Zapolszka* néven magyarázott.

A legbelső, ötödik fülkében egyedül áll *I. (1) öreg Zsigmond*, a «sztary» nagy kőkoporsója.

★

Nem először jártam a lengyel királyok némaságukban is beszédes és nagy történeti multról re-

gélő sírboltjában. De a közelben dúló harcok hangulatában közelebb éreztem magamat hozzájuk, mint a béke idejében. Mintha nem a halál s az elmúlás szelleme lebegett volna körül, hanem mintha az egykor hadverő, muszkaverő hősök és királyok azt suttognák, *hoggy feltámadunk!*

XXII.

LENGYEL-MAGYAR VONATKOZÁSOK A TÖRTÉNELEMBEN.*

Évekkel ezelőtt egyik kiváló magyar államférfival, a ki ismételten s akkor is miniszter volt, eszmecsserét folytattam a lengyel kérdésről. Én azt vitattam, hogy végzetes politikai hibának és nagy kárnak tartom Magyarország szempontjából Lengyelország földarabolását és önálló állami életének megszüntetését, mert ezáltal elvesztettük évszázados s természetes északi szövetségesünket, a mely bennünket az orosz birodalomtól elválasztott. E mellett azt a reménységemet fejeztem ki, hogy eljön az idő, midőn Lengyelország még feltámad, a közel 20 milliónyi lengyelség visszanyeri nemzeti életét s ez az újjászületés bennünket megszabadít a muszka hatalom nyomásától és állandóan fenyegető veszélyétől.

Az illető miniszter úr azt felelte erre, hogy a történetíró kombinálhat és ábrándozhat a messze jövőről is, ő azonban, mint gyakorlati politikus, a lengyel nemzetet nem veheti a számottevő té-

* Felolvasás a hadi előadások sorozatában : Budapesten 1914 február 7-én, Tordán és Fiumében márcziusban.

nyezők sorába, ő Magyarország jövődjé biztosítékát a német szövetségben keresi és látja.*

Ennek az akkor akadémikus eszmecserének tárgya, a lengyel kérdés (előbb, mint magam is hittem volna) a világtörténelem színpadján előtérbe lépett s azt hiszem, hogy most már az aktív politikusok sem tartják többé a lengyeleket számba nem veendő tényezőknek. Hatalmas szövetségesünk a német császár legalább nyíltan színt vallott s Orosz-Lengyelország felszabadítását programjába vette, szövetséges hadaink ágyúi pedig immár ott dörögnek Varsó falai alatt, hirdetvén a feltámadást a letiport Lengyelországnak.

Ezekben a történelmi nagy időkben nem lesz azért érdektelen és tanulság nélkül (a mennyiben egy rövid előadás kerete megengedi, futólag) végig tekintenünk a magyar és lengyel nemzet évszázados történelmi érintkezésének történetén.

I.

A lengyeleknek van egy régi daluk a magyar nemzettel való testvériségről, melynek kezdő sora az, hogy Wenger Polák dwa bratanki! Első versszakasza azt mondja, hogy

Magyar és lengyel jóbarát,
Karddal s pohár közt egyaránt
Vitéz, bátor mindakettő,
Áldd meg őket óh Teremtő!

* Az illető kiváló államférfiú (gr. Andrássy Gyula) legújában egy szép cikkben (a Neue Freie Presse 1915 szept. 12. számában, Die polnische Frage cz. a.) Lengyelország visszaállítása mellett tört lándzsát.

A történelem tényleg azt tanítja, hogy mindkét nemzet jellemében, múltjában feltűnő sok a rokonvonás. Mindkettő büszke, lovagias, pompa- és vendégszerető. A lengyel közmondás szerint: *vendég a házban, Isten a házban!* Mindkettőnek éltető eleme volt a szabadság szeretete, az alkotmányhoz, a függetlenséghez való ragaszkodás. Politikai ideáljuk volt a nemzeti fenség eszméje, a mit nálunk a *szent korona*, királyt és nemzetet magába foglaló eszménye, a lengyeleknél az államélet jellegét kifejező *«lengyel királyság köztársasága»* cím jelképezett.

Nemzeti hibáink is hasonlatosak voltak: a jó szerencsében elbizakodás, a pártoskodás, a politikai szenvedély féktelensége. Mi is rendszeren két malomkő között őrlődtünk, mint ők. Azzal a különbséggel mégis, hogy minket a balsors, a haza veszedelme rendszeren összekovácsolt, míg a lengyelek akkor sem tudtak egygyé forradni, mikor az ellenség már a haza lételét fenyegette; ott mindig akadt párt, mely az ellenséggel is szövetkezett az ellenpárt legyőzésére, a mivel alkalmat adtak a prédára leső szomszédoknak az ő belügyeikbe való avatkozásra, a zavarosban való halászásra s állami létük megsemmisítésére.

A lengyel a szabadságból bálványt csinált. Náluk a nagy szabadság nem akart tűrni semmiféle korlátot, semmi engedelmességet, a mi végül a szabadosság fertőjébe sülyesztett államot és nemzetet.

Minket ettől megóvott a Gondviselés mellett a magyar nemzetnek a válságos időkben érvényesülni szokott politikai józansága.

II.

A magyar és lengyel, mint *nemzet*, egyidőben tűnik fel a történelem színpadján.

A mikor nálunk az Árpádok hazát alkotnak: a lengyel *Piaszto*k ugyanakkor alapítják a lengyel államot. A *koronáért* is egyszerre s egymással versenyeztünk. A mi Szent Istvánunk ugyanazt a koronát kapta II. Sylvester pápától, melyet ő eredetileg a lengyel hittérítő hercegnek készíttetett. A legenda szerint az Úr angyala éjjeli látományban adta tudtára a pápának, hogy ne a lengyel, de a másnap érkező magyar követnek adja a koronát, mert ennek a küldője még méltóbb arra, mint amaz, mert ő (t. i. Szent István) valóban Krisztus apostola, ki oly nagy nemzetet térített a keresztény vallásra.

A keresztény vallást tehát egyidőben vette fel a magyar és a lengyel.

Legfőbb hittérítőnk is ugyanaz volt: szent Adalbert prágai érsek, a ki a mi uralkodó családunkat megkeresztelte s tőlünk Lengyelországba menvén, ott nyert vértanúságot s hamvai az egykori lengyel primási székesegyházban: *Gnesen* templomában nyugosznak, művészi ezüst koporsóban.

A lengyel királyság megalkotója, a hős Boleszláv, sógora volt az első magyar királynak, Szent Istvánnak. Ő terjesztette ki Lengyelország határait Posentől Kiewig, a Keleti-tengertől a Kárpátokig.

A két uralkodó család ettől fogva sokszoros rokoni kötelékbe lépett egymással. Az Árpádok

leggyakrabban a lengyel Piaszt s ezek viszont a magyar uralkodó család tagjaival házasodtak össze.

A két ország állandó védő és dacszövetségben állott egymással, együtt harcoltak kelet és nyugat felé. Magyar politikai menekültek, királyfiak (Endre, Béla és Levente) Lengyelországban, — a lengyelek (I. Kázmér, II. Boleszláv stb.) viszont nálunk találtak menedéket. Versengés is fordlút elő közöttük. Így *Halics* tartománya fölött, mely eredetileg a kiewi kisorosz nagyhercegek birtoka volt, de melyet III. Béla királyunk 1187-ben elfoglalt, fölhevén királyi címébe a «*Galiczia királya*» címet. A lengyelek is jogot formáltak erre s nem egyszer a fegyverek ereje döntött ennek a tartománynak bírása fölött, orosz, lengyel és magyar hadak között. Ehhez tartozott *Przemysl* városa is, a Szán folyó mellett, melyet az oroszok most e messze multba visszanyúló kétes történelmi jog alapján ostromolnak, százezer emberük életét áldozván eddig e történelmi fictio oltárán.

A magyar történelmi jog erején csatolta vissza ezt az északkeleti magyar vidéket Nagy Lajos királyunk (1370) Magyarországhoz, mikor a lengyel trónra jutott. Mária Terézia Lengyelország első felosztásakor (1772) szintén a magyar királyok régi jogcímén vette birtokába keleti Galicziát, melyhez a harmadik felosztáskor (1795) kapta Ausztria kiegészítésül nyugati Galicziát, Krakó városával együtt.

★

Nincs időnk a részletekbe bocsátkozni, még sem mellőzhetjük azt a bájos legendát, mely szent Kunegundához fűződik. IV. Béla királyunknak eme leányát «szemérmes» Boleszláv lengyel király vette nőül 1239-ben s vele testvéries viszonyban élt. A lengyelek Kinge (Kincse?) néven becézgették (talán a magyar «*kincsem*» után). Ez menyasszony korában azt kérdezte a lengyel követektől, hogy mivel szerezhetne örömet új hazájának? Egy sóbányával — felelték — a miből Magyarországon annyi van s náluk egy sincs. Kincse beledobta mátkagyűrűjét a máramarosi Kunegunda-tárnába s Krakóba érve, a szomszéd Wieliczka területén ásatni kezdett. S íme: só bukkan elő s az első kockából Kunegunda gyűrűje került elő.

Így vitt a magyar királyleány sóbányát a lengyeleknek, oda, a hol nemrég a Krakót felszabadító győzelmes harcok megindultak.

Szent Kunegunda hamvai ott nyugosznak a magyar határ közelében fekvő *Ó-Szandecz*, általa alapított apácza-zárdája sírboltjában. Emléktárgyait, köztük arany evőkanalát, nemrég még ott őrizték kegyelettel. Vajjon nem esett-e ez is áldozatául az oroszok zsákmány-szomjának, mint a hogy az életrajzát tartalmazó kodex; ha igaz, hogy a leMBERGI gr. Ossolinski-könyvtárt és múzeumot az oroszok Szentpétervárra vitették. Ebben a könyvtárban a magyar történelemnek sok becses kézírata őriztetett.*

* Ez a hír Lemberg visszafoglalásakor valótlannak bizonyult.

III.

A XIV. évszázad folyamán még szorosabbra fűződött a két ország szövetsége.

Anjou-házi első királyunk, Károly Róbert, a lengyel király («kurtalábú» Ulászló) leányát Erzsébetet vette nőül. E házasság messze kiható jelentőségű volt. Magyar és lengyel fegyverek együtt harcoltak északon a litvánok, keleten a tatárok ellen. Magyarország ekkor Kelet-Európa legnagyobb hatalmassága volt, melynek szava és kardja döntő súlylyal esett a kelet-európai egyensúly mérlegébe. Nálunk, Visegrádon tartották 1335-ben azt a fejedelmi kongresszust, melyen Kelet-Európa uralkodói vitás ügyeiket elintézték. Hogy az ott jelenvolt fejedelmi személyek (a magyar, lengyel, cseh király, morva őrgróf, bajor, szász sziléziai herczegek stb.) mekkora kísérettel jöttek, kitetszik abból, hogy egy napi ételmükre 4000 kenyér s italukra 180 hordó bor kellett.

Visegrádon, e fényes fejedelmi palotában, máskor is szívesen mulattak a rokon lengyel herczegek. Itt szövődött a lengyel trónörökös Kázmér és Zách Klára szomorú regénye is, mely a Zách Feliczián végzetes tragédiájára vezetett.

Az apák szövetsége a fiak uralkodása alatt még szorosabbá vált.

A mi Nagy Lajos királyunk s a lengyelek ugyan-csak «Nagy» melléknévvel tisztelt Kázmér király a egyidőben uralkodtak. A véd- és daczszövetség következtében magyar hadak gyakran jártak Len-

gyelország segélyére. 1351-ben Lajos király maga vezetett hadat Budáról Krakó, onnan Szandomir és Lublin felé, a lengyeleket szorongató litvánok ellen, Brzeszt-Litewszki tájáig. A diadalmas hadjáratban elfogták a litván fejedelem testvérét, a kinek kiszabadítása végett maga a fejedelem (Kieystut) sietett a magyar király táborába s azt fogadta, hogy Budára kíséri őt s ott megkeresztelkedik. Vissza is indultak e békés megegyezés után, de a litván herczeg a harmadik éjjel kíséretével megszökött.

Lajos király ez esküszegést megbosszulandó a következő évben (1352) most már *Szanok* felé s onnan *Belz* vára ostromára indult, melynek vívása közben a vakmerő király maga is megsebesült. Vörös-Oroszország fővárosa: *Lemberg* körül folytak a harczok akkor is, mint mostani háborúnk elején.

Ugyanakkor (1352) az unokatestvér magyar és lengyel királyok szerződést kötöttek, Galiczia és Lodóméria felől, mely szerint azok a magyar koronát illetik ugyan, de Lajos király ideiglenesen Kázmérnak engedi át, azzal a kikötéssel, hogy ha Kázmér fiörökös nélkül hunyna el, egyszerűen visszaszáll Magyarországra, ha pedig fia születnék, ettől a magyar korona 100,000 forinton válthatja vissza.

Ezeknek az érdemeknek jutalmául fogadták el a lengyelek a Kázmérban utolsó fisarjadékú Piaszt-ház kihalása esetére a magyar Anjou-ház trónöröklési jogát 1355-ben, melynek alapján Nagy Lajos 1370-ben Lengyelország királya lett s 12 évig kormányozta együtt kettős királyságát.

Ekkor érte el a magyar király hatalmának kiterjedése legmesszibb határát. Erről a kettős birodalomról zengi a költő, hogy:

Oh, nagy volt hajdan a magyar
Nagy volt hatalma, birtoka ;
Magyar tenger vizében hunyt el
Ejszak, kelet s dél hullócsillaga !

E három tenger (az Adria, a Keleti és a Fekete) azóta sem igen került olyan szoros történelmi kapcsolatba egymással, mint a mostani világháborúban, midőn a három szövetséges hatalom (a magyarosztrák, a német és a török) mindenike egy-egy tengert tart ezek közül hajóhadával megszállva.

Nagy Lajos halála után (1382) Lengyelország elvált Magyarországtól, mert arra a meggyőződésre kellett jutniok, hogy ilyen nagy birodalmat egy helyről, Budáról kormányozni nem lehet. De elfogadták a lengyelek királynéul Lajos fiatalabb leányát, Hedviget, azzal a föltétellel, hogy menjen férjhez a litván fejedelemhez, Jagellóhoz, a ki országát Lengyelországhoz csatolja s áttér a keresztyén vallásra.

A magyar királyleány keze révén egyesült tehát az addig ellenséges Litvánia Lengyelországgal s úgy alakult a Jagelló-dinasztia, mely ettől fogva 200 éven át adott királyokat Lengyelországnak s két-három ízben nekünk is.

Ebből a lengyel-litván-uralkodó családból került a magyar trónra szabad királyválasztás útján 1440-ben I. Ulászló, a ki a várnai csatában (1444) ifjú életét áldozta a két nemzet életérdekének. A Mátyás

király halála után fejedelmünké választott II. Ulászlónak fia is, II. Lajos (a harmadik Jagelló), a mohácsi vésznapon a Csele-patakba fúlva, vértanúja lett a magyar-lengyel államszövetségnek.

Utolsó nemzeti királyunk, Szapolyai János is a lengyel királyi Jagelló-dinasztiából vette feleségül Izabellát; kinek fia János Zsigmond, a választott magyar király, egyszersmind a lengyeléknek kiszemelt trónörököse volt, — nagybátyjának, Zsigmond Ágostnak, az utolsó Jagelló-házi lengyel királynak utód nélküli halála esetére. A végzet azonban úgy akarta, hogy a nagybátya túlélje az unokaöccsöt és sírba vigye magával a Jagelló-dinasztiát (1572).

IV.

A Jagellók kihalásával a lengyelekre visszaszállt a szabad királyválasztás joga. Ám ez a jog, a milyen eszményinek látszik az *elméletben*, éppen olyan végzetesnek bizonyult a *gyakorlatban*. A királyválasztások vezettek azokra a zavarokra, pártharcokra, politikai ádáz küzdelmekre, melyek az országot végül a szerencsétlenségek és a bukás örvényébe sodorták.

Első választott királyokul meghívták a trónra Párisból Valois Henriket, a ki azonban csakhamar búcsúvételül megszökött, hogy az időközben megüresedett francia trónt foglalja el.

Utána (1575) megválasztották a Varsó melletti *Wola* mezőn (a lengyelek Rákosmezején) Báthory Istvánt, az erdélyi fejedelmet.

Az ő királyllyá választására nagy befolyással volt (saját egyéni érdemein kívül) az ő magyar nemzetisége. Berzeviczy Márton és Blandrata György a választó országgyűlésen tartott szónoklatukban a fejedelem lelki tulajdonai mellett élénken hangsúlyozták a két ország rokon vonásait.

«Mindkét nemzet szokásai, törvényei, életmódja, viselete, fegyverzete, hadszervezete, vallása, szabadsága és társadalmi élete sokban hasonlít egymáshoz; összeköttetésük régi: ezért voltak eddig is közös királyaik, ezért lehetnek legkönnyebben szövetségben és egymásnak segélyére».

Az erdélyi követek ezzel nem mondtak semmi újat a lengyeleknek, a kik Tokaj-Hegyaljáról hoztatták boraikat, az erdélyi fejedelmi udvarban járatosak voltak, a határszéleken Trencséntől Máramarosig élénk összeköttetésben és rokoni kötelékben állottak a magyarokkal.

A főnemesség (a szenátus) nem tudván meg egyezni a sok jelölt között és végre Miksa római császár és magyar királyban állapotván meg: a köznemesség nagy tömege Báthory Istvánt kiáltotta ki lengyel királyllyá.

★

Lengyelország a XVI. évszázad közepén Európa egyik leghatalmasabb állama volt. Határai a Kelet-tengertől a Kárpátokig s az Odera folyótól a Dnyeperig terjedt s Kiew is hozzá tartozott. De az utóbbi időben erős vetélytársa akadt keleten az újabban egységessé vált orosz birodalomban.

Oroszország a középkor folyamán több hercegségre volt feldarabolva, melyeket a Volga mellékén a mongol-tatár *arany-borda*, délen a doni és dnyepéri kozákok és a krimi tatárok tartottak rettegésben és részben iga alatt. A XV. század második felében a mi Mátyás királyunk kortársa, III. «Nagy» Iván moszkvai nagyherceg, mint a mongol-tatárok hűbérese kezdte uralkodását (1462) s mint «*az orosz földek egyesítője*» végezte azt (1515). Ő alapította meg a moszkvai fejedelmek egyeduralmát. Született kényúr volt (írja Karamsin orosz történetíró), ki birtokában volt az önkényuralkodás titkának s úgy tűnt fel az oroszok szemében, mint egy félelmetes félisten. Egy pillantása ajúlásba ejtette a nőket s rettegésbe a bojárokat. Halálbüntetés, válogatott kínzások, csonkítás és megkorbácsolás voltak rémuralmának eszközei; két ellene összekülvő lengyelt a Moszkva partján vaskalitkában, égettetett meg. Már neki megadták a *Rettenetes* nevet, melyet unokája még méltóbban viselendett.

Ez az unoka, Vasziljevics IV. Iván, kortársa volt Báthory Istvánnak s ő fejezte be nagyatyja művét, a minden oroszok egyesítését s ő vette fel először a bizanci császárok címének megfelelő *czár* nevet. Birodalma határait kiterjesztette az Uralig és a Kaspi-tengerig, meghódítván Kazánt és Asztrakánt, a mongol-tatár khánok fővárosait s ezek alattvalóit, a finn-ugor néptörzseket. Aztán nyugat felé fordult s Lengyelország rovására hódítgatott Litvániában s a lengyel főhatóság alatt lévő balti tartományokban, főként Livoniában, elfoglalván Polock várát

(1563) a Dűna mellett s még elöb (1558) Narva, Dorpat, Venden s más városokat a Balti-tenger közelében. Ő megelőzte Nagy Pétert abban a törekvésében, hogy «*ablakot akart nyitni*» Európa felé.

Vasziljevics Iván czárt «*Rettenetes*»-nek nevezte el a történelem. Gonosznak és kegyetlennek született (írja az orosz történetíró: Karamsin), a ki átengedvén magát szenvedélyes dühének, borzalomba ejtette birodalmát és Európát, vérező kegyetlenségeivel. Még a kik jóakarattal írnak róla, azok is azt mondják, hogy jelleme sajátságos vegyülete volt a nagyság- és barbárságnak. Kegyetlen, kicsapongó, babonás; majd a legocsmányabb tobzódásba merült kegyeltjeivel, majd meg szerzetes csuhába öltözve vezette az egyházi körmeneteket.

Birodalmában elnémított minden szabad szót, vérfürdőket rendezett, ezrekre menő alattvalóit végeztette ki, köztük 1505 novgorodi polgárt. Hirtelen haragjában vita közben úgy ütötte meg botjával trónörökös fiát, Ivánt, hogy ez belhalt s hét felesége közül nem egy halt meg erőszakos halállal. Így idegen örökösökre szállott az annyi vérontás, annyi veszedelem árán megalapított kényuralom. Nemsokára (1613) a most uralkodó *Romanov-ház* ült a rettenetes czárok örökébe.

Ez a szörnyeteg alapította meg a muszka czároknak azt a feltétlen és korlátlan hatalmát, melylyel (Rambaud szerint) a czár atyja és ura volt alattvalóinak és pedig sokkal korlátlanabb, mint a tátarok khánja, vagy a konstantinápolyi szultán. Alattvalóinak személye és vagyona az ő tulajdona

volt; a legnagyobb urak, a rokon hercegek is csak rabszolgái voltak. A birodalom nagyjai is reszketve közeledtek a csárhoz s földre borúltak a nagy bot előtt, melylyel Iván mindig fel volt fegyverezve.

*

A míg Oroszországban a czári deszpotizmus tetőfokát érte el: Lengyelországban éppen ellenkezőleg, a nemesi szabadság kezdett a királyi hatalom fölé emelkedni. A királyválasztási feltételek (az ú. n. *pacta comventa*) arra törekedtek, hogy a királyi hatalmat korlátozzák s a nemesek szabadságát kiterjeszszék. A királyt 1548-ban «*első polgár*»-nak nevezte Leszczyński Rafael s a két uralkodó rend (a szenátus és a köznemességet alkotó lovagrend) mellett a *harmadik rend*nek tekintették az államban, melynek hivatalos neve *köztársaság* volt (*Respublica*), királylyal az élén.

Az első választott király (Valois Henrik) vonakodott a szigorú választási föltételeket elfogadni, de a Párisba hozzáküldött követek azt felelték, hogy «vagy esküszöl, vagy nem uralkodol». Báthory Istvánnak is azt vetette oda egy követ az országgyűlésen, hogy «addig vagy király, míg az ország törvényeit megtartod, máskülönben nem vagy többé király, hanem csak Báthory, mint én Niemkowski».

István király azonban megmutatta, hogy megkötött kézzel is tud igazi király lenni. Legelőbb is rendet teremtett az országban, megfékezte az anarchiát (egy pár elbizakodott zsarnok főúr feje

bánta), reformálta a hadügyet, pénzügyet és igazságszolgáltatást s újjá teremtette Lengyelországot.

Nem ment ez nehézség nélkül. Őt is gáncsolták a híres lengyel szabadság bajnokai; de ezeken is diadalmaskodott. A legelső országgyűlések egyikén (Thornban) tartott olyan szónoklatot a királyi méltóság védelmére, a minőt a lengyelek még alig hallottak s a mi a zajos ellenzéket elnémitotta:

«Nem istállóban, hanem fejedelmi palotában születtem. Volt mit ennem és ruházatom, mielőtt ez országba jöttem is. Ti választottatok királylyá és tettetek koronát a fejemre. De ha királylyá tettetek: nem leszek sem költött, sem festett király (nec fictus, neque pictus rex), hanem uralkodni és parancsolni akarok s királyi méltóságomat megőrizem, ha kell karddal is!» S ezzel megcsörgette kardját az erősl elkű, bátor király.

Az erélyes szavak embere egy már sűlyedni kezdő országnak lőn újjáteremtője. Szavának állott békében és harczban egyaránt. Lengyelországot erőssé és hatalmassá tette. Ellenségeit megalázta. A rettegett hódító czár hadait három esztendei véres háborúban legyőzte s az elfoglalt várakat, városokat visszafoglalta. Végül a gögös czár, a ki eleinte szóba sem akart állani a lenézett *választott királylyal*, maga könyörgött békéért, közvetítőül kérvén fel a római pápát, megígérve neki, hogy népével együtt áttér a katolikus vallásra.

A lengyel-orosz (1579—81) háború közben, melyben nagy számmal harczoltak magyar hadak is (a Dűna mellett és feljebb, melynél északibb vidéken

magyar még nem harczolt) érdekes tollharcz is folyt a czár és király között. A czár durva szemrehányásokat tett Báthorynak, mire ő önérzetesen válaszolt (1581).

Egyebek közt így ír: «Szidalmakkal telt leveledre nem is kellenc válaszolnunk, de nehogy félremagyarázd — válaszolok mégis, mert miként az oktalan állatot, szamarat vagy ökröt, ha a mocsárba süllyed, könyörületből kihúzzák, úgy én is ki akarlak húzni a rágalom fertőjéből. Csalárdságnak nevezed, hogy váraidat tűzzel emésztettem meg és rontottam le! Arról nem tehetek, hogy te nem ismered a hadakozás módját és eszközeit; de azzal még kevésbé tartozom, hogy téged hadakozni tanítsalak! Kérkedsz vitézségeddel, de nem talállak sehol a harcz mezején. A leghitványabb tyúk is védelmezi csibéit, de te *kétfejű sas* (mert ezt használod czimerül), elbújsz és sehol sem mutatod magadat. Dicsekszel őseiddel s örökölt fejedelemségeddel s mintegy lekicsinyled azt, hogy én *választott király* vagyok. Hát én nem irigylem tőled, hogy téged nem az emberek ítélete, hanem az anyai méh (uterus muliebris) tett a muszkák uralkodójává. Téged bizony királylyá nem választottak volna meg, mert erkölcsleid inkább kanászszá, vagy rablóvá érdemesítenének! Azzal fenyegetőztél, hogy lándzsáddal fogod átszúrni mellemet. No hát ha olyan vitéz vagy, fogd azt a lándzsát, én kiállok veled párviadalra, vívjunk meg ketten és ne folyjon miattad az ártatlanok vére. Ha visszaútasítod kihívásomat, magad mondasz magadról ítéletet,

hogy nemcsak nincs igazad, de még gyáva is vagy! Akárhogy határozol, nem kétlem, hogy Isten velünk lesz s a mi igaz ügyünket diadalra, a tiedet végromlásra vezérli!»

Mintha csak a mai idők szellemé szólana e szavakból, midőn ártatlan százezrek vére festi pirosra a fehér havat s a «béke-czár», a királygyilkosok pártfogója, mossa kezeit, hogy ő ártatlan a népek pusztításának előidézésében.

A muszkaverő Báthory István uralkodását Lengyelország aranykorának nevezi a történelem, bár csak 10 évig tartott. A krakói vártemplom sírboltjában lévő koporsóján máig is olvashatók a szentírás szavai, melyekkel népe elsiratta, hogy *«leesett a mi fejünk koronája, jaj nekünk, mert vétkesek vagyunk!»*

V.

Báthory István után gyöngé uralkodók következtek, kik alatt a nemesi anarchia, a szabadsággal való visszaélés mindinkább elharapódzott.

Báthory korának nagy történetirója, Cromer Márton előre látja a veszélyt, azt mondván, hogy «nagyon lehet tartani attól, hogy a követek és nemesek korlátlan hatalma s a féktelenséggé fajult szabadság, mely nem az állam javára válik, hanem az egyesek külön érdekeit szolgálja, a lengyelek pusztulására vezető anarchiát készíti elő.»

A politikai küzdelmekre bőséges alkalmat nyújtottak a sűrűn következő királyválasztások, melyek tág teret nyújtottak az idegen hatalmak beavatko-

zására. Ezekben a XVII. század folyamán az erdélyi fejedelmek is részt vesznek.

A lengyel királyság lidérczfénye állandóan csábitja Báthory István erdélyi fejedelmi utódait s nem egy szerepel ezek közül a királyjelöltek közt. Báthory Boldizsárnak és Zsigmondnak kisebb, de I. Rákóczi Györgynek 1648-ban már számottevő pártja volt. Ő a disszidensek (a protestánsok) s a Báthory István által szervezett ukrajnai kozákok jelöltje volt, de éppen a választás előtt halt meg.

Fia, II. Rákóczi György, 1657-ben egy lengyel párt által a királyságra hívatván, haddal indult Lénygelországba, a máramarosi havasokon át, Halics és Przemysl felé, a mostani hadak útjain.

E már akkor is erődített város hadi sarczczal váltotta meg magát és térítette tovább az erdélyi hadakat. A városi főtemplom falán ugyan egy hatalmas méretű festmény azt ábrázolja, hogy Rákóczi hada a város védőszentjének ereklyéivel, templomi zászlók alatt, processióra kivonuló papok és polgárok fegyvertelen seregétől ijedt meg és rohant fejedelmestől a Szán folyó vizébe.

Rákóczi György további útjában bevette Krakót, majd egyesülve szövetségese, X. Károly svéd király hadaival, átkelt a Visztulán (Zawichostnál, a Szán torkolatán felül), kiostromolták a litván Brzestet, majd elfoglalták Varsót. A svéd királynak azonban hirtelen haza kellett sietnie, hogy országát a dán király támadása ellen védelmezze. Rákóczi egymagában nem állhatván ellent vetélytársának, János Kázmérnak, szintén visszavonult (a Visztulán Szán-

domirnál átkelve) Tarnopol felé, Ukrajna határán a kozák hetman seregével egyesülést remélvén. A kozákok is megcsalták s midőn hazafelé sietett, Stryjnél a tatárok útját állották és seregének zömét, a fővezérrel, Kemény Jánossal együtt, fogságba hurczolták: Krimbe, honnan tetemes sarczot fizetve, apródonként váltották meg magukat az erdélyi szerencsétlen tatár rabok.

Rákóczi Györgynek ez a balvégzetű lengyel expedíciója erdélyi fejedelemségébe, majd életébe is került, mert a török e miatt támadta meg s a szászfenesi csatában (1660) kapott sebében halt meg.

Lehet, hogy az ő szerencsétlensége tette oly óvatossá unokáját, II. Rákóczi Ferenczet, midőn 1707-ben egy tekintélyes lengyel párt és Nagy Péter czár neki a lengyel királyságot felajánlotta. Ő úgy nyilatkozott, hogy előbbrevalónak tartja hazája felszabadítását, mint a lengyel korona megszerzését és inkább védekezett az ellen, mintsem óhajtotta. Ő azt kívánta, a mi be is következett, hogy XIV. Lajos francia király apósa, Leszczyński Szaniszló személyében nemzeti királyuk legyen a lengyeleknek.

Rákóczi Ferencz jól ismerte az áldatlan lengyel politikai viszonyokat, hisz ott élt szabadságharcza előtti bujdosása idején és oda menekült, midőn másodszor is hontalanná vált.

VI.

A lengyel alkotmányoknak volt egy végzetes ki-növése: az egyhangúság követelménye a törvényhozásnál. Ha csak egy követ ellentmondott, törvénynyé a többség akarata nem válhatott. Ez volt a hirhedett liberum veto: a tiltakozási jog. «Nie pozwolim» (nem egyezem belé!) kiáltotta egyetlen követ s ez megakasztott minden törvényalkotást. 1662—1764-ig 55 országgyűlés közül 48-at tett meddővé és szakított félbe ez a végzetes tiltakozási jog s csak hét fejeztetett be rendesen. Ez a kerékkötő megakadályozott mindenféle haladást a közügyekben.

Ez idézte elő másrészt azt a másik végzetes szokást, hogy a lengyelek a törvényes haladás lehetlenné tétele miatt, mindegyre a fegyveres szövetelek, az ú. n. *konföderációk* kiegészítő eszközhöz folyamodtak, a mi az anarchiát még inkább állandóvá tette az országban.

Konföderációt, azaz becsületszóra, bizonyos időre kötött szövetséget lehetett alkotni Lengyelországban a rend fenntartására, a szabadság megóvására, az állam biztosítására, vagy valamely más célra. Ebbe minden belefér, akárcsak abba a megtérő részeges ember bornemissza fogadalmába, hogy «többé nem iszom, kivéve, ha hozzám jó valaki, vagy én megyek valahová, vagy más alkalom adódik elő!»

A lengyelek is éppen így csináltak konföderációt pro et contra, mikor csak alkalom kínálkozott.

Még a királyok is beállottak a konföderációba, melylyel szemben rendszeren ellen-konföderációk alakultak.

*

A királyválasztási zavarok, a pártviszályok, a tiltakozási jog, a konföderációk bő alkalmat nyújtottak az idegeneknek, főként az orosz szomszédnak, mindegyre beavatkozni Lengyelország belügyeibe.

Katalin czárnő, az «északi Semiramis» — a ki férje megöletése révén ragadta magához a főhatalmat s Oroszországnak egyik leghatalmasabb uralkodója volt, meghódította a doni, azowi és dnyeperi (zaporogi) kozákokat, bekebelezte Krimet, országa déli határát kiterjesztette a Fekete-tengerig s a Kaukázus fölé — főtörekvését arra irányította, hogy Lengyelország rovására nyugat felé is kiterjessze birodalma határait.

E végből mindegyre beleavatkozott Lengyelország belügyeibe.

1764-ben Lengyelországba küldött orosz seregek nyomása alatt választatta meg lengyel királylány régi szeretői egyikét, Poniatowszki Szaniszlót. Később a disszidensek (a görög-keletiek) védelmének ürügye alatt avatkozott a lengyel ügyekbe s megnyervén Nagy Frigyes porosz királyt is szövetségesül: 1772-ben megtörtént Lengyelország első felosztása, melyből Galiczia keleti részét Ausztriának juttatták, harmadfél millió lakossal.

Mária Terézia nehezen egyezett belé a neki kel-

lemetlen ügybe, melyet égbekiáltó igazságtalanságnak tartott, mely — úgymond — a józan ész és a méltányosság ellen történik, de mert tanácsosai úgy kívánták, könnyes szemmel bár, aláírta a meg egyezést, de — mintegy előre látva a jövődőt — megjósolta, hogy «ha majd én már a sírban leszek, tapasztalni fogják, hogy mi lesz annak a következménye».

Az első felosztást két évtized múlva követte a második és harmadik.

A lengyel hazafiak az országukat ért első megcsonkítás után a megmaradt részt alkotmányuk újjáalakításával próbálták megmenteni. 1791-ben teljesen új alkotmányt készítettek és fogadtak el az országgyűlésen, mely eltörölte a királyválasztást s Poniatowszki halála esetére a szász fejedelmi házat (melyből előbb már két királyuk volt) kínálták meg az örökös királysággal. Eltörölték a liberum vetot s minden téren üdvös reformokat létesítettek.

Katalin czárnő azonban nem akarta kiereszteni kezéből a kész zsákmányt s a régi alkotmány védelmére létrehozta a *targowici konföderációt* s ennek védelmére 80,000 orosz és 20,000 kozák hadat küldött Ukrajnába.

Kosciuszko a lengyel hadsereg élén eleinte sikeresen állott ellent, de a porosz király hadai is bevonulván nyugati Lengyelországba, a két szomszéd ismét kiszakított egy-egy részt a szerencsétlen országból, 1793-ban.

A lengyel hazafiak tovább harczoltak. Krakó elűzte az orosz őrseget. Kosciuszko Raclavica mel-

lett győzelmet aratott az oroszokon. Varsó és Vilna kiűzte az oroszokat; de a porosz király, II. Frigyes Vilmos, a Rajnától maga sietett Varsó alá, hogy személyesen vezesse Varsó ostromát. Az oroszok is visszafoglalták Vilmát, az osztrákok bevonultak Lublinba s Kosciuszko a Visztula mellett Macejovicenél (Varsó és Lublin között 1794 október 10.) vívta utolsó kétségbeesett harczát, melyből félholtan vittek a megsebesült hőst orosz fogságba. Lengyelország még fennmaradt részét most már harmadszor osztották fel, 1795-ben, ismét három felé, melyből Poroszország kapta Varsót, a nyugati részekkel, Ausztria Krakó, Sandomir, Lublin és Chelm környékét, Oroszország a keleti részeket.

Lengyelország még egyszer feltámadt, a francia háborúk és Napoleon győzelmei következtében, ki nek hadaiban Dombrowszki 60,000 főnyi lengyel légióval harczolt.

A bécsi kongresszus 1815-ben szintén meghagyta a lengyel királyságot (kongresszusi Lengyelország, Varsó fővárossal), de már orosz fennhatóság alatt. I. Sándor czár, mint lengyel király, alkotmányt, önkormányzatot s minden jót ígért, de semmit sem teljesített. Az 1825-től uralkodott Miklós czár alatt az elnyomatás még súlyosbodván, a zsarnoki iga a lengyeleket 1831-ben forradalomba sodorta, melynek elnyomása után teljesen bekebelezték Oroszországba.

A magyar nemzete rokonszenve ekkor is megnyilvánult a szabadságért küzdő lengyelek mellett. A pozsonyi országgyűlésen nem kisebb ember,

mint Deák Ferencz, emelte fel szavát remek szónoklatban a szerencsétlen nemzet érdekében.

A lengyel nemzet háláját a magyarok iránt 1848—49-iki szabadságharcunk alatt mutatta meg, melyben külön lengyel légió küzdött a magyar honvédek között. Néhány tapasztalt tábornokot is nyertünk az 1831-iki harcosokból, kik közül Dembinszki egyideig fővezérünk volt s «Bem apó»-nak, az erdélyi hadak fővezérének hőstetteit adjutánsa, Petőfi Sándor énekelte meg s emléket ércszobor örökíti a székely főváros, Marosvásárhely főterén.

Miklós orosz czárt a magyar szabadságharc elleni beavatkozásra éppen az sarkalta leginkább, hogy ennek diadalával lengyel alattvalói fölkelésétől is méltán tarthatott.

A legutóbbi orosz-török háborúban, 1877-ben, Konstantinápolyban lengyel légió és magyar légió szervezése folyt s fegyverek szállítottak titokban az orosz-lengyel határszélre s a Székelyföldre. De mielőtt a lengyelek és a «székely légió» hátba támadhatta volna az orosz, a titkos fegyverszállítást és toborzást felfedezték és csirájában elfojtották.

VII.

A mostani világháborúnak kellett jönnie, hogy a lengyel nemzet ismét életjelt adjon magáról a világtörténelem színpadán.

A legádázabb harcok ott folynak a lengyelek lakta földeken. Az orosz milliók áradata legelsőbb

is Galicziát özönlötte el. Feldúlták a lengyel falvakat, városokat, kirabolták a kastélyokat, udvarházakat, felégették a paraszt házakat, elhurczolták a muzeumok, könyvtárak kincseit s földönfutókká tették a lakosságot.

De «van bíró a felhők felett!»

Az elkeseredett lengyel harcosok ott küzdenek a mi világhírűvé vált honvédeink sorában s a gimnáziumok még nem hadköteles zsenge ifjúságából lengyel légiók alakultak, a kik büszkén viselik a négyszögletű lengyel sapkán az ősi czimer *fehér sasát* s haláltmegvető elszántsággal harcolnak a Kárpátok rengetegeiben s a szarmata síkságon az orosz hordák ellen. A napoleoni harczokból származó nemzeti dal zeng ajkukon, hogy

Nincs még veszve Lengyelország

Élni fog mi általunk

A mit elvett a zsarnokság

Visszavívja hős karunk!

Az oroszföldi lengyelség virágokkal fogadta a mi hős huszárainkat, a tomasowi, komarowi, krasznieki győzőket. Az ősi lengyel búcsújáró kolostor, Csenstochowa falai között magyar bakák táboroznak, a Dunajec, Nida, Pilica folyók mellett a mi tüzéreink rettentő ágyúi tartóztatják fel és verik vissza az oroszok nyugat felé törő áradatát. A Kárpátok északi lejtőin honvédeink — s a lengyel ősfolyó, a Visztula partjain német, magyar és osztrák hadak együttes erővel törnek előre s már ott dörögnek az ágyúk az ősi lengyel főváros, Varsó közelében, a királyválasztásoktól egykor hangos Wola mezőn

(a lengyelék Rákos mezején), a hol Báthory Istvánt királyllyá választották; ott, a hol az utolsó nagy, Bécset fölszabadító diadalmas lengyel királynak, Szobjeszkinek gyönyörű nyári kastélya, Willanow pompázik; ott, a hol a későbbi orosz czárok vadász-kastélyában Skierniewicén most a mi hadaink táboroznak s a czárok vadaskertjében most a mi fiaink üzik, lövik s élvezik a királyi vadak állományát.

Száz évvel ezelőtt, a bécsi kongresszus után, 1815 június 15-én ágyúk dörgése hirdette Varsóban Lengyelország visszaállítását, s egyúttal kihirdették az új lengyel király kiáltványát. A wolai síkon összegyűlt hadsereg letette a hűségesküt. Ez akkor rövid püncösi királyság volt. A czárok nem tűrnek szabad népeket.

Reméljük, hogy ennek közelgő százados évfordulója most meghozza a lengyel nemzet és királyság új életre kelését, melyért nemzeti himnuszuk oly esdekelve fohászkodik, leborúlva Isten oltára előtt, hogy *«szabad hazánkat adja vissza nekünk!»*

Ők is elmondhatják velünk együtt, hogy: Megbűnhötte már e nép a múltat s jövőndőt!

Az ő föltámadásuk a mi megváltásunk is lenne az északi kolosszus nyomása alól. Az ő nemzeti életükkel és királyságukkal mi is visszanyernők leghívebb, állandó északi szövetségeseinket.

Hisszük és reméljük, hogy az igazságért és a népek szabadságáért küzdő hadaink visszavívják Lengyelország szabadságát — s a győzelmi ünnepen megismétlődik, a mit Arany János az «Egri leány»

czímű költeményében a magyar-lengyel testvériségről énekel, hogy

Rá zene zendül,
Kehely összezendül,
Magyar és lengyel
Deli tánczra lendül!

Adja Isten, hogy a győzelmes harcok után elkövetkező béke napja egy új, dicső Magyarország és szabad Lengyelország ege fölött ragyogjon fel. Adja Isten, hogy a történelem Múzsája a századok régi közös történeti emlékeihez az újabb együttes harcok dicsőségéből fonjon babérkoszorút a két testvérnemzet honvédő és honért küzdő, hős fiainak diadalmas homlokára!

TARTALOM.

	Lap
Ajánlás.....	3
Hogy kerültem a harczterre?	7
I. Harcztéri levelek és tábori történetek.	
I. Krakótól—Jaroslóig	13
II. A przemysli harczter.....	20
III. A kiéhezett Galiczia	31
IV. A visszafoglalt Lembergben	36
V. Az orosz uralom Lembergben	44
VI. Az orosz-lengyel végekről	51
VII. Belz ostroma	64
VIII. Látogatás Belzben	70
IX. A belzi zsidók	71
X. Orosz-lengyel mezőkön	82
XI. A cserkeszek	93
XII. Breszt-Litowszk elfoglalása	98
XIII. Breszt-Litowszkig és vissza.....	107
XIV. A VI. kassai hadtest diadalútja	121
XV. Tábori történetek	132
XVI. Tábori tréfás történetek	153
II. Lengyel-magyar történeti emlékek.	
XVII. <i>Zamosc</i> és a Zamojszkiak	167
XVIII. <i>Kielce</i> , az új lengyel kormányzóság első székhelye	177
XIX. <i>Polock</i> elfoglalása 1579-ben	191
XX. <i>Grodno</i> és Báthory István	200
XXI. <i>Krakó</i> magyar történeti emlékei	208
XXII. Lengyel-magyar vonatkozások a történelemben	221

